

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 4 MAJ 2023 PRIS: 89:-

Du sköna nya AI-värld?

Nicklas Berild Lundblad om ödesåret 2023

SAMHÄLLE

PÄR CASSEL

om tillnyktring
bland Kinakännarna.

TEMA

POLEN

En ny europeisk
stormakt i vardande?

RECENSIONER

GUDRUN PERSSON

läser om Rysslands
auktoritära historia.

TIDSAM 2804-04

7 386280 408901

RETURVECKA 24

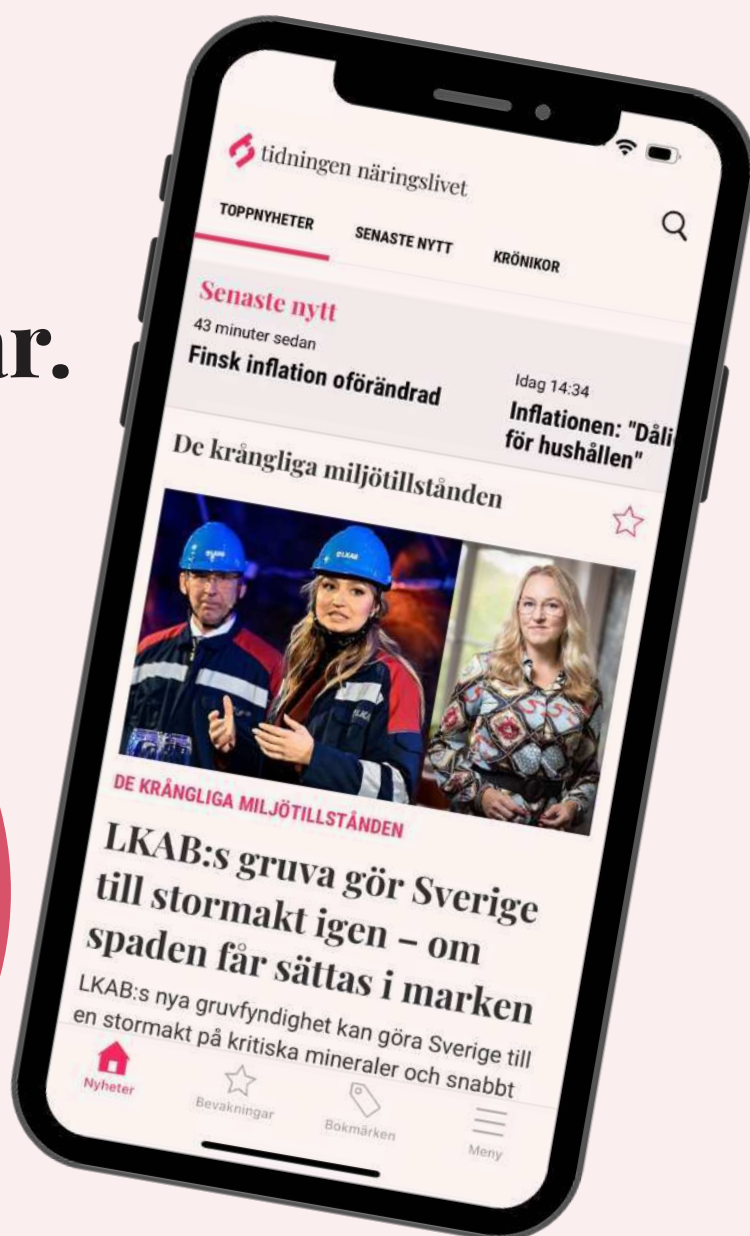
TIDNINGEN NÄRINGSLIVET

Företagsnära nyheter,
fördjupningar och
perspektiv.

Allt öppet och
utan betaltväggar.

Intresserad av företagande,
ekonomi, arbetsmarknad
och näringspolitik?

I Tidningen Näringslivet får du
alla nyheter och fördjupningar.
Alltid ur näringslivets
perspektiv.

LÄS MER HÄR:
www.tn.se
eller skanna
QR-koden

 tidningen
näringslivet

DET HISTORISKA MEDELHAVET

AXESS TV

Bettany Hughes besöker skeppsvrak, tempel, underjordiska labyrinter och utgrävningar runt om i Medelhavsområdet. Hon utforskar också Istanbul innan hon reser längre bort, till Arabiska halvöns öknar. Missa inte denna dokumentärserie i sex delar!

Premiär torsdag den 18 maj kl 20.00
i Axess TV och på Axess Play.

Nya avsnitt torsdagar kl 20.00

SE ÄVEN: EN FJÄRIL FÖDS

Ett litet steg för människan är en livstidsexpedition för en fjärilslarv som måste hitta tillbaka till sitt träd. Följ livet från puppa till fjäril.

Premiär tisdag den 16 maj kl 20.00
i Axess TV och på Axess Play.

Premiär tisdag 16 maj kl 20.00

Sverige för vuxna hittar man i öster

Om man vill söka sig ut i världen för att få litet politisk inspiration, vart ska man vända sig? Nuförtiden är svaret allt annat än uppenbart.

Storbritannien erbjöd länge ett rikt utbud av idéer, nya grepp och debatter som kanske inte alltid var så mogna och eftertänkbara men ofta stimulerande och eleganta. Tyvärr långt mindre så idag. Den utdragna separationen från EU och de alltmer komplicerade relationerna mellan Det förenade kungadömet och de fyra nationerna har sugit upp den mesta energin och förändrat tonen från munter stridslystenhet till surmulen förgrämdhet, och den snabba successionen på 10 Downing Street leder tankarna till Evelyn Waugh's spefulla tal om "this week's prime minister" i den satiriska romanen *Vile Bodies* (1930).

USA, då? Utvecklingskraften i amerikansk ekonomi fortsätter att imponera men samhällsdebatt och politik har inte varit något glädjeämne på länge. Institutioner kapas av aktivister, den breda allmänheten hålls som gisslan av partisystemets fantasier och även som utomstående betraktar man en god del av valen med fasa. Politiseringen av juridiken är långt ifrån ny men tycks vara på väg att bli ännu mer problematisk. Här pågår en utveckling som rättsgemenskapen EU – och för den delen Sverige – gör klokt i att ta ad notam.

Tyskland? Låt mig bara säga så här: Det har flutit mycket vatten under Sprees broar sedan någon refererade till Berlin som huvudstad i ett "Sverige för vuxna".

DEN TANKEN GÖR SIG däremot påmind när man besöker Helsingfors. Jag fick tillfälle att gästa den finländska huvudstaden under några dagar i samband med riksdagsvalet den 2 april och jag kom därifrån på gott humör. Finland gör förstås inte allting rätt, men där finns mycket gott att ta intryck av.

Klartänkta intellektuella, till exempel. Favoritcitaten från resan hittade jag i *Hufvudstadsbladet* dagen före valet, där den 97-åriga författarinnan Jutta Zilliacus uttryckte sin glädje över det finländska Natomedlemskapet: "Hade vi stannat utanför hade vi blivit en del av den ryska intressesfären och det hör fan till." Tänk om det fanns litet av det engagemanget på kultursidan här hemma.

Valsystemet bygger helt på personval och man skulle kunna tänka sig att det leder till yvighet och publikfrieri. Sådant förekommer säkert men helhetsintrycket är det motsatta. Visst mötte vi några analytiker som oroade sig över att sann-

finländska kandidater hade framgångar på TikTok, men det sades inget om att ministrar hänger sig åt aggressiva personangrepp på sociala medier som inför vårt eget val i höstas. Traditionen med regeringsbildningar över blockgränsen gör säkert sitt för den saken: det är svårt att styra ihop med personer som man har tagit heder och ära av offentligt.

I årets val frångick Vänsterförbundet och De gröna principen att hålla alla dörrar öppna och förkunnade på förhand att de inte kunde sitta i regering med Sannfinländarna. Bägge partierna tappade kraftigt. Främsta skälet var nog inte detta, utan regeringsslitage och att ett antal vänsterväljare taktikröstade för att göra Socialdemokraterna (SDP) till största parti: detta får enligt hävd första chans att bilda regering. Men jag hörde ingen spekulera i att samarbetsvägran kunde vara en framgångsväg.

På valdagens eftermiddag fick jag syn på en bärgningsbil vid ett röd ljus på kajen mitt emot Uspenskijkatedralen. På flaket stod en husvagn som var strajpad med det liberalkonservativa Samlingspartiets (SP) symbol. Förlorar de i kväll blir det en fin metafor i en artikel, tänkte den yrkesskadade undertecknad, men så blev det inte. Statsminister Sanna Marins popularitet och internationella lyskraft till trots blev det den betydligt gråare oppositionsledaren Petteri Orpo som drog längsta strået och fick i uppdrag att försöka bilda regering.

I SKRIVANDE STUND pågår sonderingarna som bäst. Orpo har skickat ut ett batteri med 24 frågor som berör inställningen på de flesta stora politikområden.

Fråga 1 kastar nätet vitt och brett: "Vilka är de viktigaste samhälleliga förändringar som nästa regering enligt er borde åstadkomma?"

Fråga 2 är desto stramare: "Instämmer ni i den lägesbild av Finlands ekonomiska situation och behovet av att anpassa de offentliga finanserna som lades fram i Finansministeriets tjänstemannainlägg den 8 december 2022? Förbinder ni er till omfattningen av balanseringen av de offentliga finanserna under den kommande valperioden som Finansministeriet lade fram som ett tjänsteuppdrag? På vilka sätt är ni beredda att balansera de offentliga finanserna?"

Torrt så det förslår, kan man tycka, men temat var centralt för SP under valkampanjen. Den finländska statsskulden har ökat kraftigt på senare år och partiet bestämde sig för att göra stora offentliga besparingar – sex miljarder euro under en fyraårsperiod – till sitt huvudbudskap. Något mindre populistiskt är inte lätt att hitta på

PJ Anders Linder

Den nya finländska modellen: ja till Nato, nej till skenande statsskuld.

FOTO: ALAMY

”Personvalssystemet i Finland främjar ett genuint förtroendemannskap och demokratiska band mellan väljare och valda som vi i Sverige är på väg att förlora.”

och det blev också tre fyra procentenheters tapp ifrån de höga opinionstalen under fjolåret, men det slog ändå an hos så många väljare att det räckte till första plats.

När jag undrade vilka frågor som spelat stor roll under valrörelsen var just ”skulden” det klart dominerande svaret. Stigande mat- och elpriser? Nej, egentligen inte. Nato? Nej, där råder fullständig samsyn. Tanken på Finland som det nya Sverige för vuxna började göra sig ordentligt påmind. Fast i sanningens namn lär det inte bli lätt för Orpo att verkställa sina kärva sparplaner fullt ut oavsett om det blir regering ihop med socialdemokrater eller sannfinländare. Även i Finland är välfärdsstaten populär.

DET FANNS GOTT OM valaffischer på stan och det hölls torgmöten lite varstans. Men de bestod inte så mycket av hojtande i mikrofon utan snarare av att kandidater gjorde sig tillgängliga för samtal med intresserade väljare: som en sorts ambulerande valstugor. Dörrknackning verkar inte förekomma, det skulle uppfattas som alltför påträngande.

Lägg personvalssystemet till detta och det hela blir riktigt aptitligt. Vilka som får kandidate-

ra för ett parti – i allmänhet inte fler än det totala antalet mandat i valkretsen – bestäms av organisationen men sedan tar väljarna över. I motsats till Sverige finns inga rangordnade listor där det i realiteten är omöjligt att välja några andra än dem som står i topp. Varje kandidat – partiledare eller nybörjare – måste förtjäna sina röster. I det svenska riksdagsvalet 2022 kom två av 349 ledamöter in tack vare personröster, i Finland är det alltid 200 av 200.

Systemet är en stark motkraft mot partiledarfixering och ”presidentvalskampanjer” av det slag vi ser hos oss. Självklart lyser strålkastarljuset starkast på partiledarna även i Finland, men ska det gå riktigt bra för ett parti som helhet behöver det ha flera framgångsrika kandidater, och väljarna kan ge accent åt sitt partival genom personen de föredrar. Det främjar ett genuint förtroendemannskap och demokratiska band mellan väljare och valda som vi i Sverige är på väg att förlora.

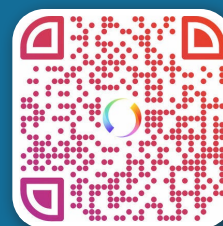
PJ Anders Iinola

Ukrainas sak är vår – ge ditt stöd!

Upprop Ukraina samlar in pengar för att hjälpa den ukrainska staten att säkerställa tillgång till el, värme och vatten för civilbefolkningen i den kalla vintern. Stödet går till Ukrainas centralbanks särskilda insamlingskonto. Swisha* ditt bidrag eller besök uppropukraina.se för fler betalningsalternativ.

*Ukrainska ambassaden har inget eget swishkonto. Därför går bidrag via Sigma Technology Group AB.

Skanna koden i Swish-appen.

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg känner segrarns sötma **10**
Susanna Birgersson undrar vad vi är bra på **10**
Kina Pär Cassel konstaterar att sinologerna fått kalla fötter **12**
Nicaragua Henrik Nilsson minns en vän och poet i ett annat land **17**
Dramatik Ulrik Franke ser överensstämmelser mellan Carl Hamilton och Odysseus **19**
Journalistik Gustav Juntti om AI:s intåg på redaktionerna **20**
I korthet Vingårdar. Tid för tåg **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

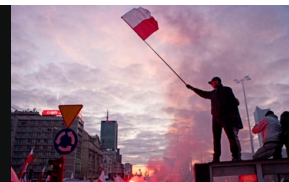
- Nicklas Berild Lundblad inser att AI är för komplicerat **24**
Thomas Steinfeld undrar varför allt måste vara en berättelse **32**

36 OPINION

- Hugo Lagercrantz vill klippa av den digitala navelsträngen.

TEMA: STORMAKT POLEN?

40 Meningen med Polen

Få europeiska länder har genomgått så många omvälvande händelser som Polen. Placeringen i navet mellan väst och öst har definierat dess politiska utveckling. **Av Artur Szulc**

46 Stabilt men oförutsägbart

Efter trettio års demokrati är polsk politik någorlunda stabil. Men nya konfliktlinjer har uppstått som kan ändra på förutsättningarna.

Av Adam Cwejman

50 Marschen går vidare

Polen har blivit en av Europas mest inflytelserika stater. Utvecklingen återknyter till dess historiska roll som beskyddare och ledsagare.

Av Piotr Wawrzeniuk

”

Hon är en kvinnlig författare i en tid full av begränsande hinder, som lyckas undgå den värld som ville definiera henne.

Anna Victoria Hallberg, sid 95

54 INTERVJU

Elisabeth Hedborg samtalar med den ryske historikern Andrej Zubov.

58 TRADITION

Tommy Olofsson minns Henrik Nordbrandt.

62 CIVILISATION

- Resebrev* Henrik Nilsson besöker Galicien **62**
Litteraturhistoria Björn Linnell läser Thorkild Hansen **64**
Språkforskning Birgit Schlyter om Gunnar Jarring **66**
Kulturkrig Lars Anders Johansson om en gammal konflikt **68**
Litteratur Martin Lagerholm läser Peter Handke **70**
Kulturrådet Bengt Ohlsson om 1980-talets tidsanda **71**
I korthet Jakob Sjövall om centraleuropeiska dagböcker **71**

72 RECENSIONER

- Joje Olsson omfamnar klarsyn **73**
Benny Carlson spanar efter exotisk stjärna **78**
Gudrun Persson sorterar bland sagor **80**
Cecilia Nikpay soffligger **82**
Kim Salomon ser busar ömsa skinn **85**
Lars-Håkan Svensson gör en dambekantskap **87**
Erik W Larsson avråder från snabba kolhydrater **91**
Anna Victoria Hallberg löser ett mysterium **94**
Magnus P Ångsal gör upp med renhetsdogmer **96**

98 MELLANRADERNA

Katarina Barrling känner bitterheten välla upp.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,

Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Katarina Barrling,

Louise Belfrage, Adam Cwejman,

Anna Victoria Hallberg & Erik Jersenius

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Bildredaktörer och layout:

Petter Carnhagen och Vendela Nylund

Annons och marknadsföring:

Marcus Nilsen

Ansvarig utgivare: PJ Anders Linder

Nästa nummer: 12 juni 2023

Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material.

Material insänt till Axess kan lagras och publiceras elektroniskt.

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.

111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: "Artificiell intelligens", konceptuellt konstverk. Foto: Science Photo Library / Alamy

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 769 kr

Kundtjänst: 08-799 63 31

e-post: axess@flowyinfo.se

Typsnitt: Freight (Display,

Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool / Mukusala

Printed matter
3041 0976

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Susanna Birgersson
Fri skribent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Benny Carlson
Professor i ekonomisk historia
vid Ekonomihögskolan,
Lunds universitet

Pär Cassel
Docent i kinesisk historia
vid University of Michigan

Adam Cwejman
Politisk redaktör i
Göteborgs-Posten

Ulrik Franke
Senior forskare vid RISE,
adjungerad professor vid KTH

Anna Victoria Hallberg
Fil dr i litteraturvetenskap

Elisabeth Hedborg
Journalist och författare.
Sveriges Radios korrespondent
i Moskva 1983–1987

Fredrik Johansson
Senior director på
Hallvarsson & Halvarsson

Lars Anders Johansson
Presschef för Internationella
engelska skolan

Gustav Juntti
Frilansskribent

Hugo Lagercrantz
Professor emeritus
i barnmedicin

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Erik W Larsson
Läkare och frilansskribent

Björn Linnell
Skribent och före detta
bokförläggare

Nicklas Berild Lundblad
Fil dr i informatik

Cecilia Nikpay
Ekonom och frilansskribent

Göran Nilsson
Statistiker

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Tommy Olofsson
Författare och professor
emeritus i kreativt skrivande

Jojje Olsson
Journalist och författare

Guðrún Persson
Docent vid slaviska
institutionen vid
Stockholms universitet

Kim Salomon
Professor emeritus i historia
vid Lunds universitet

Birgit Schlyter
Professor em i
Centralasienstudier vid
Stockholms universitet

Jakob Sjövall
Statsvetare och frilansskribent

Gunnar Sonesson
Medarbetare på Diplomat
Communications

Thomas Steinfeld
Journalist och författare

Lars-Håkan Svensson
Professor emeritus i engelska,
översättare och kritiker

Artur Szulc
Författare

Piotr Wawrzeński
Docent och universitetslektor
vid Försvarshögskolan

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

Magnus P Ängsäl
Språkvetare och docent i tyska
vid Göteborgs universitet

Fusk och fel i forskning

FALSKA NYHETER har blivit allt vanligare och det är inte alltid lätt att bedöma riktigheten. Den får ofta göras med hänsyn till källans trovärdighet. Vad man borde kunna lita på är forskningen men som Lars Melin påpekat i Axess (nr 2, 2023) kan den ibland ha helt fel. Som statistiker med många års erfarenhet av forskning inom de experimentella vetenskaperna vill jag gärna komplettera med tänkbara orsaker och även diskutera problemet med saknad eller undanhållen information.

Enligt Hanne Kjöllers bok *Kris i forskningsfrågan* (Fri Tanke förlag, 2020) går mindre än hälften av alla publicerade vetenskapliga studier att upprepa med samma resultat. Att en forskningsstudie utsatts för kollegial granskning (*peer review*) och publicerats är alltså ingen garanti för att ett resultat är korrekt. Icke reproducerbara forskningsresultat behöver dock inte vara ett tecken på dålig forskning. Orsaken kan vara samspel med faktorer vi ännu inte känner till eller har kontroll över. En annan möjlig orsak är att olika mätmetoder har använts och att dessa inte mäter exakt samma sak (dålig överensstämmelse). Vid motsägande forskningsresultat bör man därför försöka identifiera orsaken till motsägelsen. Hittar man en tänkbar orsak kan det leda till nya insikter.

Tyvärr kan dock svårigheten att reproducera forskningsresultat bero på olika typer av fusk och jag har kommit i kontakt med följande:

1. *Fabricering*, det vill säga man hittar på försöksresultat.
2. *Frisering* av rådata genom strykningar och ändringar.
3. *Förvrängning* av verkligheten genom en olämplig försöksplan, felaktig tolkning av försöksresultat samt vilseledande eller ofullständig presentation av resultaten.
4. *Fiskande* efter signifikanser. Man samlar in en massa data och undersöker om man hittar några signifikanser då man testar olika variabler och delar upp materialet på olika sätt. Sedan presenteras bara det eller de resultat som blivit signifikanta.

ATT TYP 1 OCH 2 ska räknas som fusk råder det stor enighet om. Enligt till exempel Uppsala universitet avses med oredlighet i forskning att man gjort sig skyldig till fabricering, förfalskning eller plagering av data.

Även typerna 3 och 4 leder till en felaktig bild av verkligheten och därmed också felaktiga beslut och borde därför betraktas som lika allvarliga. Inom den akademiska världen anses dock målet med forskning ofta vara många publikatio-

ner och jag har träffat på personer som anser att fusk av dessa typer därför tillhör de accepterade spelreglerna.

Ett exempel på den tredje typen är en olämplig användning av medelvärde. Antag att man vill minska kostnaden för färdtjänst genom att införa ett system för samåkning. För att visa på fördelarna har man samlat in uppgifter om tider från beställning tills man når målet med både det gamla och nya systemet. Det visar sig då att medelvärdet blir lägre med det nya systemet. Ur kundens synpunkt är det dock tämligen ointressant. Om man som kund ska komma i tid till exempelvis ett läkarbesök är det ju den maximala tiden man rimligen behöver räkna med som är intressant och den kan ju vara längre även om medelvärdet är lägre. Ett annat exempel på den

na typ av ohederlighet är när man vill visa att en använd mätmetod har acceptabel överensstämmelse med en referensmetod och använder ett mått på samband mellan metoderna (korrelationskoefficienten) som ett mått på överensstämmelsen.

DEN FJÄRDE typen är kanske den vanligaste. Det har hänt mer än en gång att en forskare kommit med mängder av data och frågat om jag kan hitta några signifikanser. På min fråga vilken hypotes man vill testa har jag fått svaret: "Det är ju den du ska hitta." Att i efterhand dela upp sitt material på olika sätt

och testa den ena hypotesen efter den andra har naturligtvis inget med hederlig forskning att göra. Förr eller senare får man av ren slump ett signifikant resultat som man kan publicera.

Saknad information kan ibland få lika allvarliga konsekvenser som felaktig information. Spridning av information kan stoppas av en tystnads- och cancelkultur eller av medier som av någon anledning inte gillar spridning av viss information. Ett exempel på det senare är när jag försökt uppmärksamma den felaktiga användningen av korrelationskoefficienten för att visa överensstämmelse mellan mätmetoder. Artiklar har avvisats med motiveringar som "den stämmer inte med den redaktionella profilen", "den felaktiga användningen får inga allvarliga konsekvenser" eller "patienter kan oroas och förtroendet för vården kan undergrävas".

Många felaktiga beslut i samhället fattas troligen på grund av att de baseras på felaktig information eller på grund av att relevant information undanhållits. Omfattningen är svår att bedöma men den är rimligen tillräckligt stor för att den ska betraktas som ett samhällsproblem.

Göran Nilsson

Axess nr 2/2023.

Vad var det jag sade!

Härförleden kände jag ett stråk av självbelåtenhet rinna igenom mig. Självbelåtna människor är oftast outhärdliga, men jag kunde kosta på mig denna stund av odräglighet. Ni kommer snart att förstå varför.

Ögonblicket inträffade när jag betittade Sveriges Televisions satirprogram "Svenska nyheter", som tagit sig an det såväl komplexa som mångfasetterade fenomenet Svenska kyrkan under rubriken "Svenska kyrkan är vänster".

Inslagets slutscen var som hämtad från ett omslag till denna publikation, magasinet Axess. För, när jag för några år sedan skrev en essä om mina erfarenheter av

68-kyrkan illustrerades tidskriftens framsida med en altarrund där en präst var iförd uniform à la Mao och en psalmtavla som endast förkunnade ett psalmnummer: 68 (Axess 3/2017). Programmet hade lånat omslagets idé och mot den röda fonden klämde en kör i med psalm 297, "Härlig är jorden", i en helt ny tappning: "Helig är Lenin, helig är Maos jordreform".

EFTER DECENNIER av debatter och kunskapsförmedling om att Svenska kyrkans utspel har en vänsterslagsida har nu detta äntligen blivit en sanning och är således samtidens *diskurs*. Diskursen i ett samhälle eller sammanhang utgörs av det vi håller för sant, tar för givet och som det råder konsensus om. När ett satirprogram

Slutet på illusionerna

12 Tiden är över för brobyggande mellan väst och Kina.

Snaran dras åt

17 Sandinistregimen i Nicaragua kväser den fria kulturen.

Carl Hamiltons irrfärder

19 Agent Carl Hamilton framstår som en Odysseus i ett ödesbestämt drama.

Artificiell journalistik?

20 AI är nu en del av medielandskapet.

I korthet

22 Vingårdar. Tid för tåg.

Samtiden

23 Fredrik Johansson uppmanar till nejsägande.

Vad kan vi egentligen?

DEN AMERIKANSKE Silicon Valley-profilen Peter Thiel är en guru, en fixpunkt i kulturkriget, en tänkare med så mycket pengar och makt att han blivit en digital *feodalherre* – för att låna den brittiska skribenten Mary Harringtons benämning. Härförleden råkade jag snubbla över en sån där kilometerlång artikel om Thiel som hela internet vimlar av och fick anledning att återigen tänka på den bärande bjälken i hans samhällskritik: att västvärlden blandar ihop verkliga framsteg med illusoriska.

Under de verkliga framstegens tid reducerades människors arbetstid på ett helt remarkabelt sätt. På 1800-talet kunde fabriksarbetare arbeta 12, 14 timmar per dygn, sex dagar i veckan. För hundra år sedan infördes 48-timmarsveckan, 1971 40-timmarsveckan. Och några år senare fick vi fem veckors semester. Remarkabelt! Men sedan dess har det inte hänt lika mycket, inte med produktiviteten och

sannerligen inte med arbetstiden. Tvärtom, vi jobbar mycket mer, i alla fall om man ser familjen som en enhet. För sedan 1970-talet ligger allt politiskt fokus på att få kvinnor att arbeta lika mycket som män.

Inte självklart och enbart ett framsteg, skulle nog Thiel säga.

Många fler är välutbildade. Men vad kan vi egentligen? Många av oss kan producera olika slags texter: rapporter, manualer, reklamtext, utredningar, översättningar, sammanställningar, värdegrunder, handlingsplaner, tal, tidningsprosa. Men hur mycket av all denna textproduktion leder till några verkliga framsteg, till någon verklig produktivitetsökning?

FARMOR OCH MORMOR kan betala räkningar med bank-id och reser mycket mer än för 50 år sedan. Men också dessa framsteg är illusoriska. Digitaliseringen av skolan? Samma. Streamingtjänsterna? Samma. Barns mobilanvändning? Samma.

i public service tar spjörn mot att Svenska kyrkan är vänster, då har vi som i årtal påvisat saken gått segrande ur striden om tolkningsföreträdet. Hallelujah. En viss självbelåtenhet var därför på sin plats.

Nyligen kom även en undersökning som den kristna tidningen *Dagen* gjort, där man gått igenom Svenska kyrkans politiska utspel och förslag för att se vilka politiska partier dessa matchar mest med. Resultatet? Trumvirvel: Vänsterpartiet och Miljöpartiet. De gamla 68:orna, som tidigare ärkebiskop K G Hammar, tyckte inte undersökningens utfall var konstigt eftersom kyrkan är "öppen för flyktingar och den vill värna skapelsen och urfolken".

DET GÅR SANNERLIGEN inte att lära gamla hundar att sitta, men det är precis sådan ärkebiskoplig och biskoplig retorik som urvattnat och utarmat kyrkans budskap och uppdrag. Att vara öppen för sin medmänniska, att värna Guds goda skapelse och dess mångfald av liv, folk och växt är inte och kan inte vara partipolitiska frågor för en kyrka, eftersom detta är kristna imperativ. Imperativ som kyrkan har ett eget språk för och en egen tankevärld om. Hur svårt kan det vara att förstå, förkunna och förvalta kristendomens centrala värden? Uppenbarligen har generations-

eliterna i kyrkans överbyggnad haft avsevärda problem med detta. Det är som om kristendomen inte skulle räcka till om man inte adderar den världsliga politiken.

En av förklaringarna till den politiska slagsidan är att vänstern hyser en ideologisk uppfattning om att allt i tillvaron

Teologiskt är de politiska utspelen ännu oklarare.

är politik. Har man den grundsynen kommer politiken att vara huvudrastret, även över Kristus. 68:orna och deras lärjungar hade en ideologi och fann en kyrka, som jag skrev i min essä.

TEOLOGISKT ÄR de politiska utspelen ännu oklarare. Hela den kristna tron kretsar kring att Jesus Kristus inte var politisk och inte var indragen i världsliga politiska maktspel. Det handlar påskan om: Åsnan han rider in på i Jerusalem, då människor hyllar honom som en världslig kung och tar miste. Förnedringen på korset, som får lärjungarna att förneka honom och inse att de tagit miste. Det var inte den världsliga,

politiska makten som Jesus hade talat om.

Men min segers sötma bestod av ett ögonblickskort rus och självbelåtenheten började snart smaka illa och lösas upp till intet. För, hur ska skutan vändas? Sanningen om vänsterslagsidan är nu synlig, men medlemstappet från en kyrka som fördunklat sitt uppdrag och budskap fortsätter.

Det är dags för kyrkan att släppa det krampaktiga kravet på att försöka konstruera relevans i alla regnbågens färger. Relevans kan nämligen inte fabriceras, utan växer ur autenticitet. Svenska kyrkan måste lita på den egna autenticiteten. Vägen dit är lång. ✨

Av Annika Borg

Det som ser ut som framsteg är i själva verket Västerlandets stagnation, hävdar Thiel.

Jag tror vi är på väg ut ur stagnationen. Vi står på nytt inför en revolution. Chatbotarna har givit oss en glimt av vad arti-

Fler kanske behöver bli helt eller delvis självförsörjande.

ficiell intelligens är, och inte minst hur snabbt den kan förbättras när den väl börjar användas.

Det kan sluta var som helst. AI kan ge ovärderlig hjälp till människan, men det kan också hända att samhället slås sönder när de ekonomiska och sociala klyftorna djupnar till avgrunder.

Framtidens hårt slimmade arbetsmarknad för dem med utbildning och ambition kommer att kräva blixtrande intellekt och en elitidrottares uthållighet. För att fånga upp den fritt fallande medelklassen kommer dagens beskedliga gig-ekonomi att expandera bortom all föreställning. Snart arbetar de flesta av oss som cykelbud, liv-

rädda att bli ersatta av en robot om vi kräver minsta lilla rast. Vi kommer att promenera den nya överklassens barn till skolan, till yogan och extraundervisningen, vi kommer att tvätta självkörande taxibilar och servera drinkar på privatflyg. Vi kommer alla att vara husor, vårdare, läxhjälp-coacher, privata massörer, hundfrisörer, spermiedonatorer och surrogatmodrar.

AI BLIR ETT stålbad så brutalt att vi kommer att göra allt för att slippa det. Men dystopin kan undvikas om vi förstår att urskilja de idéer som ligger bakom de illusoriska framstegen: den om att alla ska förvärvsarbeta, till exempel; att det inte är meningsfullt arbete att ge omsorg till sina barn och åldrande föräldrar; att alla ska ha universitetsutbildning; att alla ska vara teoretiker och kunna resonera och analysera och vrida och vända på postkoloniala teorier. Vi kommer att inse hur likriktad, floskelfylld och icke-originell kulturproduktionen ofta är.

Men människor kommer även framgent att behöva närhet och omsorg, kärlek och omvårdnad. Barn kommer att behöva förebilder och trygga uppväxtförhållanden. Vi kommer att tvingas inse att detta är det viktigaste. Och vi kommer att ha

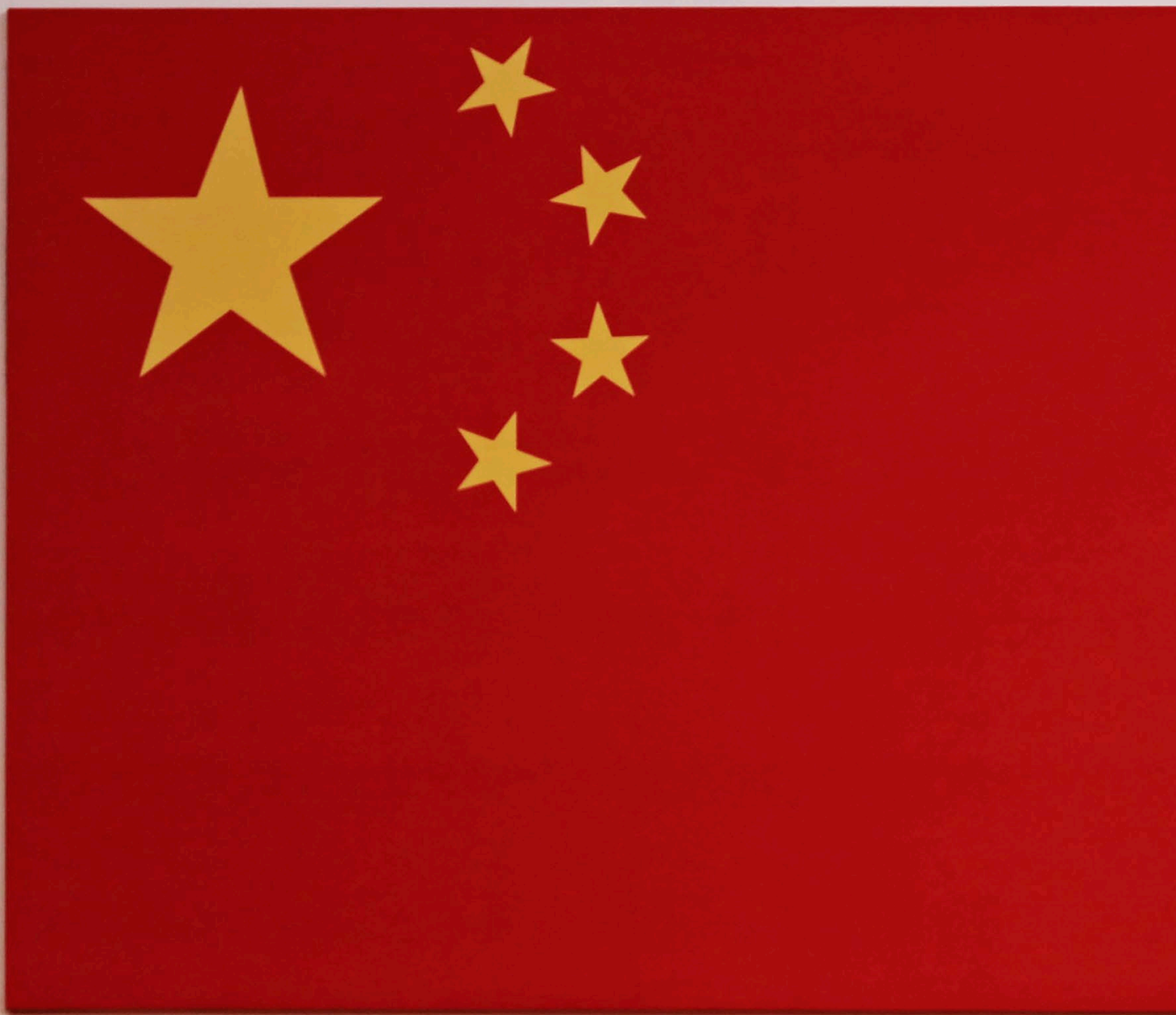
mer tid att ägna oss åt det. Under knappa förhållanden.

FLER KANSKE BEHÖVER bli helt eller delvis självförsörjande. Att köpa en bit jord, odla marken och hålla lite djur, kan återigen bli ett normalt sätt att leva, långt mycket värdigare än att sugas upp av gig-ekonomin. Hur möjliggör och uppmuntrar vi det? Kan vi "dela på jobben"? Hur konstruerar vi ett välfärdssystem för en tid när antalet mänskligt arbetade timmar sjunker? Det är hög tid att börja prata om allt detta.

Vi behöver resa oss upp, räta på ryggar, sluta scrolla och se framtiden i vitögat. ✨

Av Susanna Birgersson

KINA

Slutet på illusionerna

Länge fanns en önskan bland sinologer att bli brobyggare mellan väst och Kina. Den tiden är nu över, skriver **Pär Cassel**.

Slutet på illusionerna

FÖR TJUGO ÅR SEDAN bildsatte den amerikanske litteraturvetaren och sinologen Perry Link förhållandet mellan det kinesiska kommunistpartiet (KKP) och Kina-bevakare med en anakonda som kröp i en takkrona under en fin tillställning. Alla deltagare visste att anakondan fanns där uppe och anpassade sina rörelser därefter. Därför behövde anakondan inte göra verklighet av hotet att sluka någon; det underförstådda budskapet var att "du bestämmer själv hur du vill ha det". Då och då slog anakondan ändå till och slukade någon, men det var svårt att dra några generella slutsatser om orsaken därtill. Kanske var det senaste offret bara en olycksfågel som hade sig själv att skylla?

Länge stämde parabeln om anakondan i takkronan ganska bra på hur Kinaexperter försökte förhålla sig till den kinesiska regimen. Perry Link hade förvisso själv blivit förvisad från Kina på grund av sin skarpa kritik mot kommunistpartiet efter massakern vid Himmelska fridens torg 1989, men många andra sinologer kunde fortfarande resa till Kina och i stort sett säga vad de ville så länge som de utövade en viss självzensur. Det var således möjligt att ställa frågan om inte Link hade varit litet för högljudd när allt kom omkring. Idag är förhållandet dock annorlunda och ingen forskare eller journalist kan längre vara säker på att få inresevisum till Kina. Pandemin fullbordade de tendenser till slutenhet som funnits där sedan Kina fått ett nytt ledarskap kring 2012–2013 och det är ett bistert uppvaknande för alla som skriver och forskar om Kina.

BLAND SINOLOGER och andra Kinakännare hade det länge funnits en romantisk läng-

tan att få bli den som lade allt till rätta i det komplicerade förhållandet mellan västvärlden och Kina. Å ena sidan skulle västvärlden förmås att inse sin koloniala skuld och göra bot och bättring, å andra sidan skulle Kina lockas ut ur sitt skal och regimen frälsas från sina despotiska impulser. Om bara personer med rätt kunskaper och erforderlig fingertoppskänsla befann sig i rummet kunde missuppfattningar undvikas och en ny guldålder av ömsesidigt utbyte mellan Kina och västvärlden inledas. Ofta illustrerades denna strävan med sedelärande händelser ur den diplomatiska historien. Den brittiske diplomatens lord Macartneys vägran att falla på knä för Qianlongkejsaren 1793 fick ofta tjäna som negativt exempel på en missad möjlighet till fredligt utbyte, medan Richard Nixons sensationella Kinabesök i februari 1972 fick stå som exempel på motsatsen.

Naturligtvis ligger det mycket i denna berättelse. Alla har inte det sittfläsk som krävs för att plugga in tusentals kinesiska skrivtecken, men vem som helst kan lära sig att äta med pinnar eller försjunka i ett par böcker om Kinas kultur och historia.

Ambassadör Gui Congyou: ödelade Kinas goda anseende i Sverige.

FOTO: MAGNUS HJALMARSON NEIDEMAN/TT

Inte längre lika farlig.

FOTO: ALAMY

Grunden till ett lyckat affärsbesök i Kina ligger i noggranna förberedelser och kinesiska värdar uppskattar självklart gäster som är pålästa och nyfikna. Samtidigt går det inte att bortse ifrån att det finns grundläggande intressekonflikter och kulturella skillnader mellan västvärlden och Kina som är svåra att överbrygga. Dessutom fungerar det kinesiska systemet på ett sätt som rimmar illa med stojiga demokratier, något som inte minst Sverige har fått erfara de senaste åren.

SVERIGE UPPRÄTTADE diplomatiska förbindelser med Folkrepubliken Kina redan 1950 och har av tradition undvikit att provocera Kina, i synnerhet beträffande känsliga territoriella frågor som Tibet och Taiwan. Det svenska näringslivet har genom sina omfattade investeringar i Kina kunnat fungera som brobyggare mellan de två länderna. Dessutom har Sverige en rik sinologisk tradition och det finns i förhållande till landets storlek många kinesisktalande svenskar, vilket underlättat de svensk-kinesiska förbindelserna.

Trots detta tvekade inte den kinesiske ambassadören Gui Congyou att använda sin postering i Stockholm åren 2017–21 som en plattform för att bedriva en mer stridslysten "vargkrigardiplomati" vilken på mycket kort tid ödelade Kinas goda anseende i Sverige. Trots att Sverige hade gjort allt "rätt" enligt gängse expertis är vårt förhållande till Kina idag i stort sett lika dåligt som för andra västlän­der som varit mindre försiktiga, som till exempel USA eller Litauen.

Att det blivit så här borde inte komma som någon överraskning. Glappet mellan den västerländska drömmen om goda förbindelser med Kina och den krassa verkligheten är naturligtvis något som regimen funderat på hur man ska kunna utnytt-

Anakondan i takkronan har blivit allt mer förutsägbar och förlorat mycket av sin avskräckande verkan.

ja och det kinesiska tillvägagångssättet i kontakter med utlandet är i sin tur föremål för en ganska förbisedd litteratur som rört sig en bit utanför akademins finrum i gränslandet mellan sinologi, diplomati och journalistik. Denna litteratur har ofta uppfattats som besudlad av en "kalla kriget-mentalitet" (något som få vågar anklaga Kina för). Gemensamt för författarna i genren är att de inte tar avstamp i välkända

Missade chansen 1793: lord Macartney.

FOTO: ALAMY

militära klassiker som Sun Zis *Krigskonsten* eller kinesisk filosofi, utan är empiriskt grundade och utgår ifrån att kinesiska förhandlare agerar utifrån sina egna intressen med hjälp av psykologiskt sofistikerade förhandlingstekniker.

TVÅ KLASSIKER är diplomaten Richard H Solomons och statsvetaren Lucian Pyes handböcker om politisk respektive kommersiell förhandlingsteknik i Kina, vilka båda finns fritt tillgängliga på tankesmedjan RAND:s hemsida. Handböckerna utarbetades i efterdyningarna av USA:s normalisering av förbindelserna med Kina under 1970-talet och byggde på djupintervjuer med diplomater, affärsmän och akademiker som skött förhandlingarna i ett inledningsskede.

Det visade sig att det fanns tydliga mönster i hur kinesiska förhandlare försökte manipulera sina västerländska motparter. En metod går ut på att insistera på att alla viktiga förhandlingar måste ske i Kina så att den kinesiska sidan kan kontrollera miljön och tidsplanen. Ett exempel på det är inget annat än president Nixons besök i Kina 1972, då Nixons förhand-

lare gick mycket längre i att tillmötesgå den kinesiska sidan än de tänkt sig från början. Kinesiska förhandlare använder också en rad olika påtryckningsmetoder som skjuter över allt ansvar för konflikter till den västerländska motparten genom att spela på deras ängslan för att "reta upp Kina". Ett mycket vanligt knep som brukar kallas "era vänner är i knipa" går ut på att skräm­ma västerländska förhandlare med att deras förment oresonliga krav riskerar att spela de kinesiska "hökarna" i händerna, som om det var västvärldens ansvar att lösa Kinas inre fraktionsstrider. Även om böckerna har ett par år på nacken kan alla som någon gång befunnit sig i en förhandlingssituation med en officiell kinesisk motpart fortfarande känna igen sig i skildringarna.

EN JOURNALIST som dragit stor nytta av Solomons och Pyes analyser är journalisten James Mann som i sin bok *About Face* visat på kontinuiteten i USA:s relationer med Kina från Nixon- till Clinton-administrationen. En röd tråd som löper genom de rikt dokumenterade kapitlen är hur Kina framgångsrikt lyckats splittra amerikanska administrationer genom att bedriva en personlighetsburen diplomati som frambringat interna talespersoner för Kina, som Nixons utrikesminister Henry Kissinger och Jimmy Carters säkerhetsrådgivare Zbigniew Brzezinski.

En annan bok som förtjänar att nämnas är statsvetaren Anne-Marie Bradys bok *Making the Foreign Serve China* som spårar Kinas utrikes förbindelser tillbaka till >>

Tog chansen 1972: Richard Nixon.

FOTO: GETTY IMAGES

inbördeskriget på 1930-talet, då kommunisterna försökte skapa goodwill och hitta allierade genom den centrala avdelningen för enhetsfronten (*Tongzhanbu*), som fortfarande är ett viktigt partiorgan. Det var under den här tiden som Kina utvecklade fint graderade hierarkier bland "utländska vänner" för att maximera sitt inflytande bland västerländska intellektuella.

Brady har även läst och analyserat kinesiska handböcker i så kallat "externt arbete" (*shèwài gōngzuò*) som beskrev i detalj hur utländska besökare skulle manipuleras genom små gester och incidenter. Till exempel uppmanade man kinesiska värddar att imponera på sina utländska besökare genom att göra ett stort nummer av att hitta ägarna till triviala föremål som glömts kvar i hotellrummet. Detta skulle tjäna som illustration till den nya osjälviska människa som danats under Maos styre. Nästan varenda reseskildring från kulturrevolutionen innehåller anekdoter hur kinesiska värddar gjort varje ansträngning för att återbörda kvarlämnade näsdukar. Efter Maos död upphörde den kinesiska regimen med sina mest aggressiva försök att bedriva propagandistisk utrikespolitik, men Brady kan visa på stora kontinuiteter i partiets strävan att använda intellektuella utbyten för att främja sin agenda.

PÅ SENARE TID har det kinesiska kommunistpartiet och dess centrala avdelning för enhetsfronten försökt påverka folkopinionen utomlands med mer sofistikerade metoder. Ett led i detta var upprättandet av så kallade Konfuciusinstitut

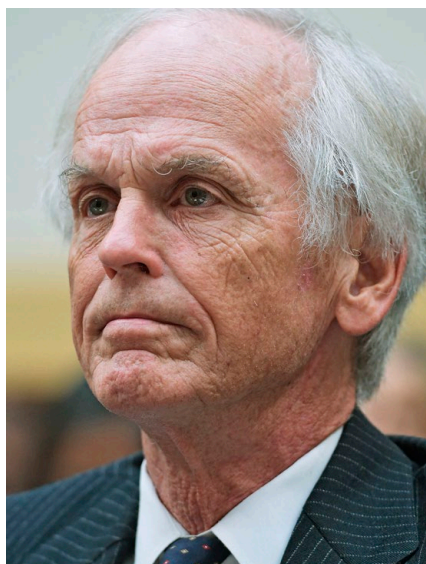
turen, men till skillnad från sina förebilder var de inte fristående institutioner utan förlagda på utländska lärosäten genom gemensamt finansierade samarbetsavtal med statliga kinesiska organisationer som ytterst rapporterade till regimen.

Eftersom de kinesiska samarbetsparterna försåg Konfuciusinstitutet med lärare från Kina och instituten var bundna av avtal att följa kinesisk lag innebar arrangemanget att västerländska lärosäten i praktiken subventionerade officiell kinesisk propaganda. Inledningsvis var många universitet och många sinologer välvilligt inställda till Konfuciusinstitutet, inte minst då det fanns stor brist på resurser för att undervisa i kinesiska, men det visade sig i längden svårt att förena den akademiska friheten med Konfuciusinstitutens ambition att sprida en "korrekt" Kinabild utanför landet. Med början i mitten av 2010-talet avvecklade många lärosäten i västvärlden sina Konfuciusinstitut och organisationen finns inte längre representerade i Sverige.

I kölvattnet på de allt sämre relationerna mellan Kina och västvärlden pågår nu

Om bara personer med rätt kunskaper och erforderlig fingertoppskänsla befann sig i rummet kunde missuppfattningar undvikas och en ny guldålder av ömsesidigt utbyte mellan Kina och västvärlden inledas.

runt om världen med början 2004. Konfuciusinstitutet efterliknade kulturella organisationer, som tyska Goethe-institutet och franska Alliance française, genom att erbjuda kurser i kinesiska språket och kul-

Sanningssägare: Perry Link.

FOTO: MANDEL NGAN/GETTY IMAGES

en gradvis tillnyktring bland många sinologer och Kinaexperter som börjat göra upp med hur den kinesiska regimen kunde dra nytta av de högt uppskrivade förväntningarna i väst från 1970-talet och framåt. Längst har denna process gått i USA och Australien, men tyska sinologer som Andreas Fulda vid University of Nottingham har gått hårt åt det som fram till ganska nyligen var gängse tyska normer i det officiella umgänget med Kina. Den ryska invasionen av Ukraina har gjort processen än mer brådslande.

Helt klart är att det behövs mer kunskap om Kina i alla sektorer, men det är ännu oklart om i vilken grad studiet av Kina kommer att gå tillbaka till 1950- och 60-talens sinologi, som fick bedrivas utanför Kina med hjälp av öppna källor och läckor från fastlandet. Säkert är dock att den kinesiska regimen inte längre kan använda hotet om indragna visum som ett sätt att utöva påtryckningar mot sinologer och Kinabevakare på samma sätt som förut, vilket har skapat större frispråkighet om Kina i väst. Anakondan i takkronan har blivit allt mer förutsägbar och förlorat mycket av sin avskräckande verkan. ✨

Förtryck och nepotism:
Daniel Ortega
med hustrun
Rosario Murillo.
FOTO:INTIOCON/
GETTY IMAGES

NICARAGUA

Snaran dras åt

Författare och musiker som en gång stödde revolutionen i Nicaragua har nu gått i exil. Sandinistregimen kväser den fria kulturen, skriver **Henrik Nilsson**.

DET HÄNDER ATT jag tänker på min vän Francisco Ruiz Udiel. Vi lärde känna varandra under den internationella poesi-festivalen i den nicaraguanska staden Granada för över femton år sedan. Den 29-årige Ruiz Udiel var då en landets mest omtalade unga poeter och i ständig rörelse – ena stunden upptagen av praktiska göromål kring uppläsningarna, nästa stund i färd med att samla in dikter till en planerad antologi eller att skriva en litteraturkrönika åt någon kulturbilaga i Managua för en spottstyver till arvode. Trots de centralamerikanska författarnas knappa ekonomiska villkor, gick det inte att ta miste på hur viktig poesi var i Nicaragua. Så hade man också en lång tradition att knyta an till. I slutet av 1800-talet hade Rubén Darío varit en tidig förnyare av den spanskspråkiga lyriken och långt senare, under 1980-talet, lät landets politiska poesi tala om sig också i Europa och Nordamerika. Det var en direkt och ideologiskt stridbar lyrik präglad av ofrihet och inbördeskrig. Men nu var tiden en annan och Ruiz Udiel och hans generationskolleger

vände sig bort från politiken och samhällsfrågorna och skrev mer personligt orienterade dikter, om än med bibehållet mörker. "Orons generation" kallades de av landets litteraturkritiker.

DANIEL ORTEGAS sandinister hade vid denna tid redan slagit in på en auktoritär väg. Äldre poeter som jag träffade på festivalen hade tidigare stått honom nära, men var nu uttalade kritiker. Hit hörde prästen och befrielseteologen Ernesto Cardenal, som vanligt klädd i bländvit skjorta och svart basker, men påtagligt åldrad och lomhörd. Han hade varit sandinisternas kulturminister efter revolutionen 1979 som störtade den korrupta och brutala diktatorn Somoza, tidstypiskt understödd av USA i ett av kalla krigets många latinamerikanska skrymslen. Cardenal kom dock på kant med Ortega redan i mitten av 1990-talet, och motarbetades sedan av regimen på olika vis. När han dog för tre år sedan trakasserades begravningsbesökarna av Ortegas hantlangare, varpå poeten kvarlevor

fördes till Solentinameöarna, där poeten många år tidigare hade grundat ett konstnärligt och religiöst kollektiv.

Bland de mer kända dissidenterna i Granada – som ligger vid Nicaraguasjöns strand – fanns också Gioconda Belli, en närmast legendarisk föregångare inom kvinnlig bekännelselitteratur och erotisk poesi i Latinamerika. Jag minns också landets mest kände romanförfattare, Sergio Ramírez, som var något av en mentor för min vän Francisco Ruiz Udiel. Han tilldelades Cervantespriset 2017, den främsta litterära utmärkelsen i den spanskspråkiga världen. Ramírez hade varit vicepresident under Daniel Ortega åren 1985–1990. Dessa författares senare öden är en sorglig påminnelse om Nicaraguas antidemokratiska utveckling sedan mitt besök i landet. I slutet av februari i år berövades 94 nicaraguaner sina medborgarskap – däribland Belli och Ramírez – efter att ha förklarats vara landsförrädare. Det skedde strax efter att myndigheterna släppt och deporterat 222 politiska fångar. Ramírez lever nume- »

Francisco Ruiz Udiel. FOTO: PABLO HERNÁNDEZ

ra i exil i Spanien, delvis till följd av hans senaste maktkritiska roman *Tongolele no sabía bailar* (Tongolele visste inte hur man dansar), som kretsar kring de folkliga protesterna 2018 som våldsamt slogs ner av regimen. Gioconda Belli beviljades å sin sida nyligen chilenskt medborgarskap.

DET KANSKE MEST symboltyngda fallet kommer dock inte från litteraturens värld, utan från musikens. Sångaren och kompositören Carlos Mejía Godoy blev den sandinistiska revolutionens musiker framför andra, och en rad av hans sånger speglar kampglöden och hoppfullheten i det sandinistiska samhällsprojektets tidigaste skede. Efter att ha vänt sig mot Ortegas maktfullkomlighet och gett sitt stöd åt protesterna 2018 fruktade Godoy för sitt liv och gick i exil i Costa Rica, grannlandet i söder där så många nicaraguaner har sökt bättre livsvillkor genom åren. Hans mest berömda sång "Nicaragua, Nicaragua", hyllade från början den nyvunna friheten efter Somozas fall, men används nu istället av oppositionella krafter. Trots Somo-

zas och Ortegas ideologiska skillnader påtalas allt oftare likheterna mellan dessa båda mångåriga politiska dynastier som så djupt har präglat landets moderna historia. Daniel Ortegas fru Rosario Murillo innehar sedan flera år vicepresidentposten, och de flesta av familjens barn har suttit på nyckelpositioner i maktapparaten. Landets internationella relationer ger också en fingervisning om vägvalen som nu görs – den 23 februari i år röstade Nicaragua tillsammans med Belarus, Nordkorea, Syrien, Mali och Eritrea mot kravet att Ryssland skulle lämna Ukraina.

Också på ett institutionellt plan har snaran dragits åt för kulturarbetarna. PEN Nicaragua upplöstes för två år sedan. I maj förra året förbjöd det nicaraguanska parlamentet språkakademien Academia Nicaragüense de la Lengua, grundad 1928. Poesifestivalen i Granada gick samma öde till mötes, och kommer därför inte kunna anordnas i år.

längre förändra samhället, vilket dock inte uteslöt att den kunde spela en viktig roll i människors liv. Han axlade ambitiöst uppgiften att sprida sin egen generations dikter, drog igång nya tidskriftsprojekt och publicerade även ett par egna diktsamlingar. Året innan jag lärde känna honom belönades hans debutbok med Ernesto Cardenal-priset för ung poesi. Men hans rader var märkta av svåra upplevelser, och trots sin relativt unga ålder var han väl förtrogen med döden. Franciscos far hade gått bort någon månad innan han föddes, hans mor bara ett par veckor efter hans födelse. Hans ene bror hade fått sätta livet till som ung under sandinstrevolutionen, och den andre brodern hade tagit livet av sig under uppväxten. Jag fick en känsla av att poesin, och umgänget med andra poeter, ersatte den familj han hade förlorat. En tid efter festivalen möttes vi på nytt, vid en bardisk i den colombianska staden Medellín. Han omfamnade mig, märkbart röd och tack-

Jag går till bokhyllan, drar ut Francisco Ruiz Udiels bok, och hör hur hans röst klingar bort.

TROTS TIDIGARE mycket livaktiga svenska band till Nicaragua har denna pågående mänskliga och konstnärliga tragedi inte uppmärksamats tillräckligt hos oss. "Har vi glömt Nicaragua?" frågade sig flera före detta svenska ambassadörer i landet i en uppförande debattartikel förra året (SvD 19/5 -22). Svaret blir att vi till viss del faktiskt har gjort det, särskilt om man jämför dagens situation med engagemanget och solidariteten som uppbyggdes för Nicaraguas sak för flera decennier sedan.

Men vad hände med min vän? Han hade aldrig varit politiskt engagerad, och berättade att politiken bara väckte ilska i honom. Poesin kunde enligt honom inte heller

sam över att jag hade översatt några av hans dikter till svenska.

ETT PAR ÅR SENARE nåddes jag av nyheten att Francisco Ruiz Udiel hade tagit sitt liv, på nyårskvällen 2010. Han anslöt sig därmed till den skara självmördade latinamerikanska poeter som han flitigt läst – inte minst argentinskan Alejandra Pizarnik, från vilken han lånat en fras till titeln på sin debutdiktsamling. På sätt och vis är jag glad att Ruiz Udiel inte fick uppleva den ofrihet som nu råder i Nicaragua. Förmodligen skulle han vara en av de många författare, intellektuella och journalister som tvingats i exil, efter att de styrande systematiskt har förskjutit landets största talanger och framtidshopp. Jag gläds dock åt att det sedan några år finns ett litterärt pris i Francisco Ruiz Udiels eget namn, som varje år tilldelas en ung lovande poet från något latinamerikanskt land. Samtidigt vet jag att Nicaragua mer än någonsin skulle behöva hans begåvning och kritiska sinne. Kvar dröjer minnena och tonerna av ett land vars skönhet, kultur och människor förtjänar så mycket bättre än att behöva packa sina väskor för att utöva sina yrken långt från hemlandet. Jag går till bokhyllan, drar ut Francisco Ruiz Udiels bok, och hör hur hans röst klingar bort: "Jag har tröttnat på att vakna / ljuset gör ont när jag inget vill se. / Resan till Ithaka har inget att erbjuda. / Om det åtminstone hade funnits lite mer vin / att berusa sig med under dagarna som återstår / under dagarna som återstår / som återstår." ✨

Gick i exil: Carlos Mejía Godoy.

FOTO: ALAMY

Carl Hamiltons irrfärder

Parallellen mellan Jan Guillous och Homeros hjältar är slående. Carl Hamilton är en Odysseus i ett ödesbestämt drama om identitet och hemkomst, skriver **Ulrik Franke**.

VINTERNS NYHET om den avvärjda statskuppen i Tyskland tog de flesta på sängen – inte kunde man vänta sig sådant i ett välordnat europeiskt land. Men för många fanns det kanske ändå något välbekant med tillslaget. Hur kommer det sig att allmänbildade svenskar utan särskilt intresse för militära och polisiära förhållanden ändå känner till den tyska polisens insatsstyrka GSG 9, åtminstone till namnet?

Svaret finns i vår kulturella kanon – den som alltid finns de facto, om än ännu inte de jure. Liksom Ian Flemings hemlige agent James Bond är en oundgänglig del av brittisk kanon, är Jan Guillous svenske motsvarighet Carl Hamilton en del av vår. Den Hamilton som i *Den demokratiska terroristen* (1987) infiltrerar en västtysk terrorcell och till slut möjliggör för polisen att slå till mot den. Ett tillslag som, till skillnad från vinterns oblodiga insats mot kuppmarkarna, slutar med att terroristerna till sista man dödas av – just det – GSG 9.

Varför är då Hamilton kanoniserad – till den grad att författaren Guillou inte helt utan skäl uttryckt sin stolthet över att ha fått även män att läsa böcker?

Naturligtvis går det att finna många förklaringar. En spännande hypotes är dock den följande: *Den demokratiska terroristen* ansluter, särskilt i sitt nervkittlande slut, till en äldre berättartradition och till den än mer universella kanon som – oavsett hur många glömda namn som tillsammans ligger bakom – representeras av författarpersonan Homeros.

NÄR ODYSSEUS efter sina irrfärder äntligen återvänder hem till Ithaka gör han det förklädd. För gudinnan Athena, svinaherden Eumaios och hustrun Penelope presenterar han de så kallade kretensiska lögnerna

Odysseus tar sin hämnd.

FOTO: ALAMY

Agent Carl Hamilton med rätt att döda. FOTO: ALEXANDER CRISPIN/JENS WAECHTER/AB SVENSK FILMINDUSTRI

– alter egon där han förvisso är på väg hem från trojanska kriget, men där hemmet är Kreta. Nära sanningen, men ändå med det egna jaget förborgat. Samma teknik som den gamle vänsteraktivisten Hamilton nyttjar för att vinna förtroende hos de förvirrade själarna i Rote Armee Fraktion-gruppen.

Spänningen mellan identiteterna – den påstådda och den verkliga – ekar genom hela Guillous roman och deklarerar i titeln som tvingar läsaren att fråga sig om den är en oxymoron. Samma spänning utforskas i eposet, där Odysseus först överlistar cyklopen Polyfemos genom att kalla sig Ingen, sedan i övermod avslöjar sitt verkliga namn, ådrar sig Poseidons vrede och därefter ständigt maskerar sig precis så mycket som stunden kräver. Bara ibland rämnar fasaden, som när Odysseus under sitt besök hos faiakerna i slutet av den åttonde sången undfågnas middagsunderhållning i form av sånger om det trojanska kriget och den beryktade hästen. Då brister han ut i okontrollerad gråt och tvingas avslöja för sina värdar vem han egentligen är. Men kanske säger gråten också att den man som kommer hem från kriget tjugo år efter det att han gav sig iväg inte längre riktigt är densamme?

VID SIN ÅTERKOMST smyger sig hursomhelst Odysseus, klädd som tiggare, in i sitt eget palats för att bilda sig en uppfattning om läget. Han finner en statskupp i varande, där en hop friare våldgästar hans hustru. Till skillnad från de tyska kuppmarkarna i vintras anförts de inte av någon Heinrich XIII med egna bördspretentioner. Nej, planen är rätt och slätt att någon av dem genom att äkta Penelope ska usurpera tronen och ställa såväl Odysseus själv som sonen Telemachos åt sidan.

Ändå är inte alla i anhanget av samma skrot och korn. Odysseus finner åtminstone en av dem ädelsinnad och klok och tar i den artonde sången denne Amfinomos åt sidan för att varna honom (i Erland Lagerlöfs översättning från 1908):

Mätte en gud blott föra dig hem, innan
honom du möter,
när till sin älskade fädernejord han länder
tillbaka!
Ty utan blod lär det ej mellan honom och
friareskaran
löpt utav, när han står i sitt hus, det tror
jag förvisso.

>>

HÄMNAREN NALKAS, blod kommer att flyta – fly medan tid är! Och kanske är det här som parallellen verken emellan blir som allra mest slående, i det meningslösa försöket att få någon ur skottlinjen, att rädda någon från ett lika oförtjänt som orubbligt öde. Precis före det planerade tillslaget tar Hamilton en av de förmodade terroristerna åt sidan för att varna honom.

Tyskarna och svenskarna är nämligen inte ensamma om att ha infiltrerat gruppen. Men Odysseus lyckas inte rädda Amfinomos och Hamilton lyckas inte rädda sin med-infiltratör, den franske fallskärmsjägareofficeren Alain Detourelle. Plötsligt är ödestimman slagen. Athena har bestämt att Amfinomos ska falla för Telemachos lans och därför kan Odysseus inte få ut honom ur salen i tid, lika lite som Hamilton kan förmå Detourelle att avslöja sin verkliga identitet i tid. Friarna faller mangrant för Odysseus och Telemachos pilar och lansar, terroristerna faller mangrant för GSG 9:s kuler. Nu blir det Hamiltons tur att tappa kontrollen och gråta, även om han inte lyckas förstå varför: "Han bedömde, eftersom han grät men ändå helt felaktigt, att man hade satt in tårgas." Ingen skonas och så var det nog tänkt hela tiden av de överordnade som likt Olympens gudar styr över liv och död.

Tysk statskupp avvärd och prins Heinrich XIII Reuss förs bort.

FOTO: BORIS ROESSLER/TT

KANSKE SKONAS inte heller hjälten. Förvisso är hemkomsten slutet på dramat. Odysseus kommer hem och återfår såväl tron som hustru. Hamilton kommer hem från sina irrfärder hos den civila säkerhetspolisen och får äntligen arbeta där han hör hemma, vid den militära underrättelsetjänsten. Men den som återvänder från stridens fasor är kanske inte längre riktigt den som en gång gav sig ut. I filmatiseringen från 1992, med Stellan Skarsgård som Carl Hamilton, sliter en av GSG 9-operatörerna av sig sin mask och kräks okontrollerat efter tillslaget. I *Odysséen* är det Athena som sliter av Odysseus masken – tiggarförklädningen – i samma stund som massakern börjar. *

JOURNALISTIK

Artificiell journalistik?

AI har snabbt blivit en del av medielandskapet. Frågan är hur det påverkar produktionen och förmedlandet av journalistiken, skriver **Gustav Juntti**.

ÅR 2016 KOM ett förslag från flygplanstillverkaren Airbus. Med kabiner som bestod av utbytbara segment kunde ett plan byggas om vid varje landning. Ett plan som fraktar charterturister från Grekland på förmiddagen kan efter lunch vara ett lyxflyg med sängar och bar en route till Cannes. På eftermiddagen rivs glamourösa ut och planet fylls med godslådor.

Ännu har idén inte lyft. Men vad ingenjörerna på Airbus inte visste var att idén om utbytbara element i en förproducerad stomme skulle landa på europeiska nyhetsredaktioner.

År 2021 hölls en samarbetstävling vid London School of Economics. Lärosätets tankesmedja för journalistik, Polis, förde samman deltagare från medieorganisationer över hela världen. Uppdraget var att gruppvis förbättra en arbetsmetod eller lösa andra konkreta problem för journalistiken.

En av grupperna bestod av mediebolaget Clwstwr från Wales, tyska public service-bolaget Deutsche Welle, italienska finansstidningen *Il Sole 24 Ore* och den libanesiska mediestiftelsen Maharat. De skapade ett nytt sätt att producera nyheter, utifrån konceptet moduler journalistik.

De visar hur artiklar egentligen består av många fragment som kan återanvändas i andra texter, bytas ut mot andra fragment som svarar på samma frågor på olika sätt eller ställa helt nya frågor. Med hjälp av artificiell intelligens (AI) kan samma grundmaterial vända sig till olika läsare. I ett exempel kan läsare växla mellan fem versioner av en artikel om brittiska parlamentarikers ibland dubiösa sidoåtaganden.

EN VERSION VISAR kortfattat vad som har hänt; en visar siffror, data och kontext; en beskriver hur en valkrets eller samhällsgrupp kan påverkas av en politikers agerande; en visar förslag för att åtgärda pro-

blemen; och den sista versionen samlar modulerna i en strukturerad helhet.

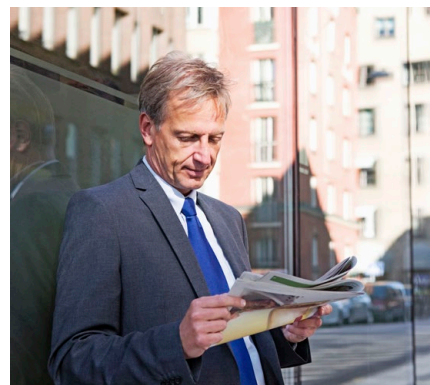
Det här är bra. Högre produktivitet kan ge bättre journalistik. Och det behövs. För vem tar egentligen del av det som produceras?

Den frågan försökte tre norska tidningar för två år sedan besvara ihop med bolaget Factive, som använder AI för att sammanställa journalistiskt granskade fakta. Kvartetten fick hjälp av tungviktare som BBC, *Deutsche Welle* och *Sveriges Radio* för sitt småskaliga experiment att nyttja AI för att nå svårnådda publikationer.

DEN STÖRSTA GRUPPEN som nyhetsmedier inte når är unga mellan 16 och 30. Ju äldre en person är, desto mer sannolikt att han eller hon läser tidningar, ser på nyhetsändringar i tv och lyssnar på radio. Alla medier väljer nyhetsvinklar och kurerar artikelurvalet på förstasidan så att det passar läsekretsen.

Den journalist som riktar sig till unga får räkna med sämre läsarsiffror. Precis som i sociala medier prioriterar tidningarnas algoritmer bort att visa en sparsamt läst artikel. Det går att ändra manuellt, vilket visar på redaktörernas värde.

Enligt medieinstitutet Nordicom får sju av tio unga nyheter från sociala

En traditionell läsart.

FOTO: TT

Men AI kan också hjälpa tidningar att överleva.

FOTO: JEPPE GUSTAFSSON/TT

medier. Det är däremot inte bra. I de kanalerna läser folk det mesta som dimper ner framför dem på ungefär samma sätt, enligt medieforskaren Ulrika Andersson. Material från influerare och partier, myndighetsinformation och opinionsjournalistik är svåra att skilja från etablerade mediers innehåll.

Vid Lindholmen Science Park i Göteborg drivs forskningsprojektet "Medier och demokrati". Det undersöker nyhetsmediers relation till AI. I en enkät ur en projektrapport från februari 2022 svarade varannan av 51 nordiska mediechefer, varav 32 var svenska, att redaktionerna har brist på AI-kunskaper. Var tredje uppgav

AI ritar om journalistikens grunder. Oavsett om en text har rätt eller fel går det att fråga hur skribenten resonerade. AI kan inte ge sådana svar.

Dessutom minskar förståelsen för samhällsfrågor med digital nyhetskonsumtion. Som journalistikprofessorn Jesper Strömback och kollegan Kim Andersen skriver i en artikel från 2021 utmanar nya digitala nyhetsplattformar idealet om en brett informerad "befolkning". Medier måste få fler unga att läsa nyheter oftare. Men hur? De tre norska tidningarna och Factiveverse uppfann Mikrofakta.

DET LÅTER SOM EN fördömmning av läsarna. Men tanken är klok. Unga har svårt att förstå många grundläggande koncept i nyheter, och kunskapsluckor hindrar vissa från att ens läsa nyheter. Med Mikrofaktas algoritm kan läsare välja olika nivåer av förklaringsgrad utifrån sina språk- och faktakunskaper. Förklaringar fälls in mellan textstycken för att läsaren ska stanna kvar i texten. Men om AI-driven journalistik verkligen har lyftkraft återstår att se.

att ledningen inte är tillräckligt insatt eller driven i frågan och var fjärde att redaktioner gör motstånd.

AI hjälper dock medier att överleva. Fler än hälften svarade att tekniken sköter en personifierad nyhetsdistribution. Det är mediernas Airbus-moment: Om fakta och kontext presenteras på olika vis, eller inte alls, har läsarna läst samma nyheter och betalat för samma produkt?

ANPASSNINGEN KAN redan ha gått för långt. Enligt rapporten är journalistiken "inte längre ett kall utan en datadriven business med demokratiska förtecken", där nyheter blivit en "nyhetsupplevelse". Samtidigt kan måttbeställd journalistik möta upp mot större demokratiska problem än att unga inte förstår enstaka artiklar.

Yngre nyhetskonsumenter, visar intervjuer i "Medier och demokrati", tror att medier har en dold agenda. Unga tycker

dessutom att medier fokuserar för mycket på problem och för lite på lösningar. "Att bara komma med problem och dumpa dem på mig som läsare, vem hjälper det?" frågar sig en intervjuad.

AI ritar om journalistikens grunder. Oavsett om en text har rätt eller fel går det att fråga hur skribenten resonerade. AI kan inte ge sådana svar. Hur ser utgivansansvaret ut då? Vem har egentligen publicerat något? Antingen måste publicister försvara en algoritm eller granska den för att se vad som blev fel. Kommer de att behöva välja mellan en förlust i förtroende eller effektivitet?

Det är inte bara i Norge som AI förändrar medierna. Sveriges Radio har utvecklat ett AI-verktyg för att enklare sammanställa arkivmaterial. Vad sa statsministern om skatterna under tiden vid makten, eller ÖB om säkerhetsläget, eller en generaldirektör om corona? Överblicken tillför ansvarsutkrävandet tyngd. Det gäller även publicisten.

SR HOPPAS ÖPPNA verktyget för lyssnarna. Då kan alla se hur ekonomireportrar beskriver skattesystemet och politikreportrarna blockpolitiken. Det kanske inte leder till några stora reformer av public service, men väl till en diskussion om dess ideologiska underströmmar.

Men AI delar också norska och svenska medier. I oktober publicerade norska NRK en artikel om elpriser. Bilden på elledningrar framför vita fjäll hade AI-verktyget Midjourney som byline, och byttes snabbt ut mot en byråbild. Det behövs "goda grunder att använda AI-genererade illustrationer som en del av vår nyhetsverksamhet", som nyhetschefen sa till facktidningen *Journalisten* (5/10 2022).

På andra sidan fjällen har DN vid åtminstone tre tillfällen använt AI-genererade bilder. En av artiklarna, där ett riktigt och tre fejkade porträtt av techreportern Linus Larsson ställts sida vid sida, tycks bortplockad. Men de andra två är orörda. Ska medier verkligen publicera platser och personer som inte finns? Därmed överträds en viktig gräns mot illviliga aktörer som publicerar stora mängder strunt i kriget mot demokratiska stater och medier.

Modulära flygplan skulle revolutionera flygbranschen. Lika omvälvande skulle det vara om flygplanen blev dubbelt så snabba vartannat år. AI förbättras och förändras mycket snabbare än så. Det är svårt att greppa. Medier har ett enormt tryck på sig att rättfärdiga hur de producerar och förmedlar journalistik i AI-åldern. Vilka kommer att stå pall? ✨

In vino veritas

Den som vill avnjuta en flaska bättre Bourgogne, som Clos de Bèze av erkänt skicklige producenten Armand Rousseau, får betala 60 000 kronor för en flaska av det senaste årgången. Nu är förvisso 2020 en bra årgång, men priset är lätt absurt. Vad är det för krafter som rör sig här?

Det en tvåtusenårig historia med romare, munkar, bönder och kineser i huvudrollerna. Jesus är inte oviktig heller.

Munkarna i klostret Saint-Paul de Bèze odlade upp marken någon gång under första halvan av 600-talet; en sluttning med lagom rik jordmån, många soltimmar och en flod som gav möjlighet till bevattning. Vinodlingens konst hade romarna fört med sig till frankernas land och när romarriket rämnade bevarades kunskapen av klostren. Varför klostren? Det hänger möjligen samman med vad som anses vara Jesus första mirakel.

Jesus med lärjungar befinner sig på ett bröllop i Kana. På festen händer det som inte får hända – vinet tar slut, vilket hans mor Maria påpekar för honom. Jesus säger först att hans tid ännu inte kommit, men ber sedan tjänarna fylla på vatten i de kärl som användes i reningsceremonin. Därefter ber han dem tappa upp vattnet i vinkrus och bära fram dem till värden. Vattnet har då förvandlats till vin.

Jesu efterföljare gjorde sedan det Jesus enligt berättelserna hade sagt åt dem att göra: de åt bröd och drack vin till hans minne. I flera hundra år tillverkades vin främst

för nattvarden och för egen konsumtion i klostren, vid Loire, i Champagne, Bordeaux och längs Bourgognes bördiga kullar. Benediktinermunkarna anses ha varit de som tog vinmakandets kunskap genom den mörka medeltiden.

Journalisten och författaren Malcolm Gladwell har hävdad att vem som helst kan bli

FOTO: MALCOLM PARK/ALAMY

expert på vad som helst med 10 000 timmars övning; vad kan man då inte bli på 500 år?

Klostrens djupa rötter och munkarnas skriftlärda tradition innebar att Bourgognes sluttningar kartlades, odlades upp och delades in i "climats" och "clos". Climat är ett mikroklimat, en plats med vissa specifika egenskaper – som jordmån, solexponering och utsatthet för till exempel vind, frost eller erosion. En Clos är ett inhägnat Climat. Som Clos de Bèze.

Och den indelningen håller än idag, förvisso förfinad och utökad, men den långa

kunskapen följde med när klostren försvann, marken konfiskerades och bröts upp av Napoleons arvslagar. Hängivna vinbönder tog över arvet, Bourgognes hertigar och nationella myndigheter började klassificera platserna och bestämma sådant som vilka druvor som fick användas (Pinot Noir och Chardonnay), hur man får namnge vinerna och mycket annat. Kvaliteten steg, och berömmelsen.

Bourgognes status har dock varierat över seklerna, och även över de senaste decennierna. Fortfarande på 1980-talet kunde man köpa Bourgogne från de mest ansedda husen utan att behöva ruinera sig. Med globalisering, stigande välstånd och ökande prestige kring vissa viner från Bordeaux, Champagne och Bourgogne så drog först amerikanska och sedan kinesiska köpare in över de franska vinregionerna.

Clos de Bèze har idag stjärnstatus, men tyvärr gör dess 1500-åriga kvalitetsstämpel vinet otillgängligt för de flesta av oss. Och det är synd, för vin är inte bara gott, det är också en del av vårt civiliserade liv. I sin fantastiska bok om vinets betydelse, *I drink therefore I am* fångar sir Roger Scruton det:

"You could say that wine is probably as old as civilization; I prefer to say that it is civilization and that the distinction between civilized and uncivilized countries is the distinction between the places where it is drunk and where it is not."

Gunnar Sonesson

VÄRLDEN AV IGÅR

Tågfluffargenerationen tog sig runt Europa en månad för en spottstyver. 50- och 60-talisterna med ryggsäck och tågtidtabell, företrädesvis Thomas Cooks, fick minnen och erfarenheter för livet. Hur gick det till?

Jag ställer frågan där för att svaret visar på skillnaden mellan hur man upplevde världen då och hur man upplever den nu. Självfallet gör 2020-talets unga när de reser samma sak som vi gjorde på 1970-talet: såg länder

FOTO: TT

och städer, träffade nya människor, upplevde främmande kulturer och andra vanor. Skillnaden ligger i hur vi gjorde det, själva tillvägagångssättet.

Vi gjorde det på egen hand eftersom vi var utelämnade åt oss själva: åt vår fantasi och initiativförmåga. Någon annan möjlighet fanns nämligen inte när man var långt borta. Man fick klara sig själv.

Den friheten – insikten om att ingen vet var man är – har förstörts av internet och sociala medier. Detta dokumente-

rande och kommenterande, den ständiga uppkopplingen, är inte bara läges- och tillståndsbeskrivningar utan minst lika mycket ett krav på bekräftelse: Här och nu!

Alla vet var du är. Alla kan och ska ha synpunkter.

Jag är oändligt tacksam för att ha fått vara utom räckhåll och för möjligheten att bilda mig en egen uppfattning om vad jag ville se och tycka. Resandet skedde helt och hållet på mina villkor. Tiden var min och bara min att förfoga över.

Mats Wiklund

Det går faktiskt att säga nej

Historien om hur Tage Erlander en kväll i december 1962 vitsade på värmäländska i *Hylands hörna* är en del av svensk politisk folklore. Det är sextio år sedan. Och sitter så djupt i det svenska medvetandet att många – också av oss som inte ens på långa vägar var födda 1962 – kan citera Erlanders punchline.

Efter drygt femton år som statsminister valde Tage Erlander att visa sig från en sida som överraskade. Hans popularitet steg. Det var ett genombrott. Åtminstone är det bilden av historien. Erlander blev folkkär.

Att döma av Erlander själv var det hela inte planerat. I sina – förvisso tämligen tillrättalagda memoarer (den del som berör händelsen kom 1982) – säger han sig ha blivit övertalad av Lennart Hyland och dennes producent Allan Schulman. Med det sviktande självförtroende som onekligen gör Erlander både sympatisk och mänsklig såg han inte att han hade något värde att tillföra. Motsvarande oro tycks sällan drabba vår tids politiker.

I DAGBÖCKERNA skriver han att medverkan i *Hörnan* ”inte tycks ha nämnvärt skadat mej eller partiet”. Stilenligt lägger han till att han inte mår så bra, men ändå räknar med några bättre ”sovnätter”. Jordbruksförhandlingarna är dessutom avslutade.

I dagboken skriver han längre om att en del av hans franskstudier börjar få fäste, än om uppträdet i *Hörnan*. Det finns ”tillräckligt med hjärnbark kvar”, konstaterar Tage Erlander med en glädje som verkar större och mer genuin än popularitets-boosten i televisionen.

Idag är det onekligen annorlunda. I den symbiotiska relation till medierna som är en avgörande del av den politiska vardagen går partiledare och pressavdelningar på en ständig jakt efter rätt sammanhang och sällskap. Det gäller att vara oväntad på ett högst väntat sätt och i absolut rätt sammanhang.

ATT VARA FOLKLIG är viktig. Men det räcker inte. Man måste också helst gå hem bland målgrupper som ingalunda är särskilt folkliga. 1962 tittade alla på *Hylands hörna*. Sextio år senare finns inget motsvarande. Idag finns stora sociala och mediala sammanhang som är helt okända för andra stora delar av befolkningen. Det är därför

politiker exempelvis träffar och söker exponering genom människor som framförallt har kvalificerade uppfattningar om handväskor.

Det brukar heta att det går en linje mellan det personliga och det privata, bortom den gårytterligare en linje gentemot det intima. Där bortom – om inte förr – ligger det kladdiga. Där ska man inte vara.

Marshall McLuhans ikoniska tes om att ”Mediet är budskapet” (The Medium is the Message) är inte bara enkelt att begripa, men anses ofta betyda att mediet förändrar oss och samhället. Och uppenbart. Mediet drar den politiska kommunikationen mot det intima. Och långt in i det kladdiga.

LIBERALERNAS LEDARE Johan Pehrson har sedan

han tillträdde gjort mycket av sin otvetydiga folkliga ådra. Det som från början kom naturligt verkar med tiden har drivit över till en fix idé. Partiledarens humor betonas till och med i partiets valutavärdering: ”I medierna kom han att skildras som lättsam, humoristisk och folklig, vilket symboliserades av att han ofta serverades korv med bröd vid kampanjbesöket. Han kom att bli ’killen vid grillen’.”

I valrörelsen 2018 var det Stefan Löfven som åt korv i olika sammanhang. Fyra år senare var det

Johan Pehrson som åt korv på var och var annan pressbild. François Mitterrand – som ju ändå var socialist på riktigt – åt ortolan.

I april deltog Johan Pehrson i en poddsändning där möjligheterna att vara oväntat folklig togs till nya nivåer. Han inte bara fick extremt intima frågor om sitt sexliv – inte minst om hans erfarenhet av olika autoerotiska praktiker. Han valde dessutom att svara på dem. Liberalernas ledare ska bland annat ha förklarat att han inte var någon särskilt flitig ”gråtrunkare”.

VI VET NU saker som man svårigen kan bli ovetande om. Och man undrar: Vad gör Liberalerna egentligen där vid grillen?

Utvecklingen är inte ödesbunden. Mediet är inte budskapet. Eller behöver inte vara det. Margaret Thatcher vägrade hoppa i Stina Dabrowskis intervjuprogram. Det gick utmärkt. Det går lika bra att avstå från sammanhang där man diskuterar självbefläckelse. ✨

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

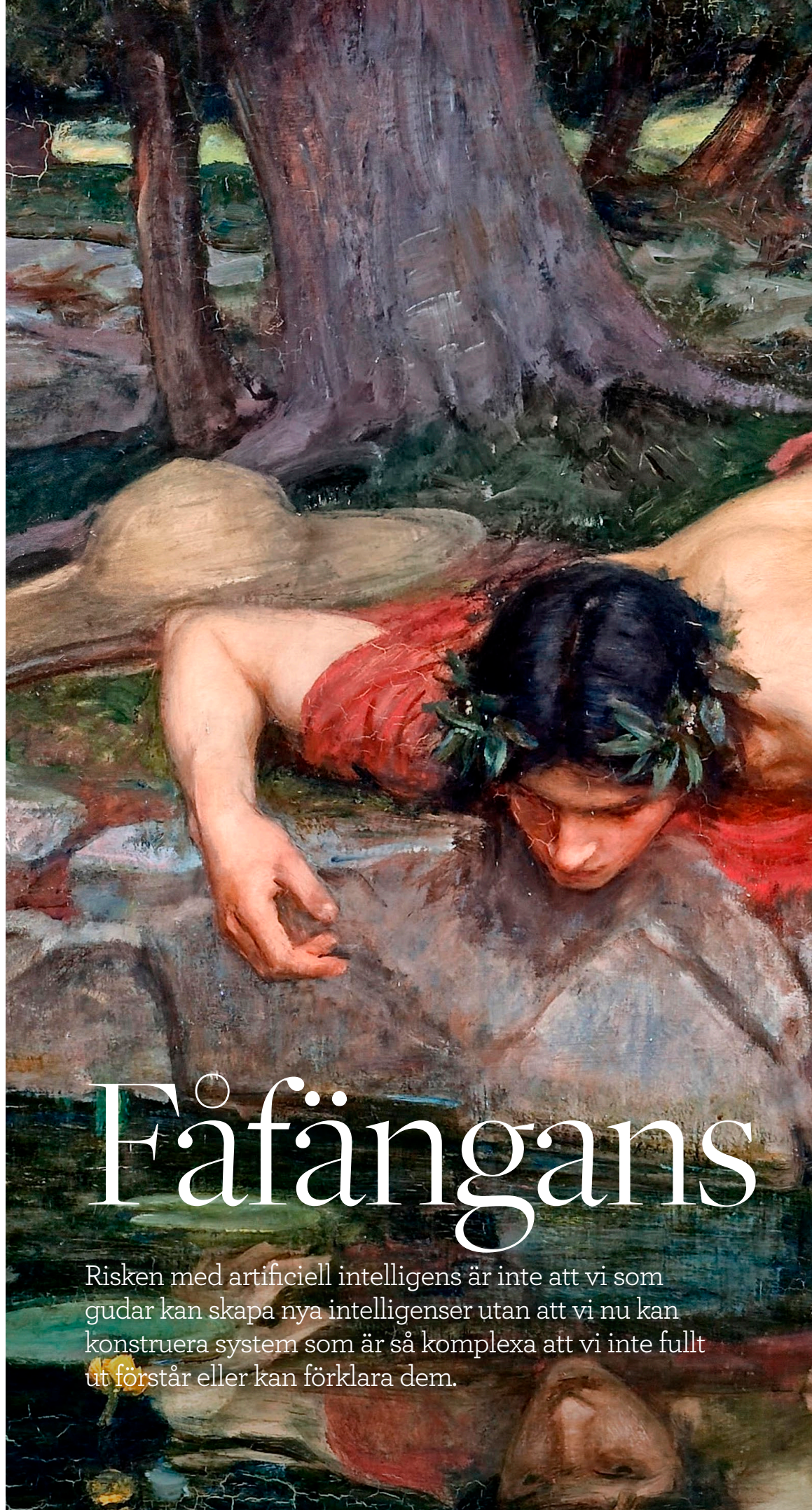
Av Nicklas
Berild
Lundblad

1

Fåfångans

Risken med artificiell intelligens är inte att vi som gudar kan skapa nya intelligenser utan att vi nu kan konstruera system som är så komplexa att vi inte fullt ut förstår eller kan förklara dem.

Nicklas Berild Lundblad
är fil dr i informatik.

fångar

J.W. Waterhouse, 1908

FOTO: ALAMY

Det finns en sorts mjuk narcissism i vår fascination inför artificiell intelligens – en sorts tyst fråga om vår egen mänsklighet i ljuset av den nya tekniken. Är vi unika, eller går det att åter skapa oss med tillräckligt avancerad teknik? Har vi unika förmågor eller kan allt vi gör också göras av en maskin?

Just denna narcissism leder oss också fel – i både kritik och fascination. Artificiell intelligens är inte ett återskapande av mänsklig intelligens – det är något i grunden annorlunda. Det vore kanske bättre om vi hittade ett annat namn, ett namn som bättre speglade vad det är vi har att göra med. Det kommer förstås inte att gå – bilden av den artificiella intelligensen håller oss fångna – men vi kan ju försöka.

Det vi har att göra med är en utombiologisk intelligens. Den har inte formats genom en lång, evolutionär process i samklang med en väv av liv, utan konstruerats genom att vi hittat effektiva modeller för att härma mänskligt tänkande. De stora språkmodeller som just nu kommit att bli synonyma med AI härmar tänkandet genom att hitta statistiska mönster i stora språkmängder, och därmed kunna förutsäga korrelationer i språket – men det betyder inte att det är så vi tänker, eller att vi lyckats skapa mänskligt tänkande.

Det gäller att vara försiktig här – det finns en tendens till inte bara narcissism, utan också självförakt, i diskussionen om tekniken. Varför skulle det inte kunna vara så att vi bara är just förutsägelsealgoritmer? Är det inte bara fåfängan som påstår att vi är mer än så? Vi kan vända på frågan – varför skulle vi tro att vår egen intelligens – som är så djupt nedlagd i vår livsform och dess långa, djupa biologiska historia – fungerar på samma sätt som en dator?

Ofta är den bild som håller oss fången en analogi som vi kommit för nära. Hjärnan är som en dator, säger vi. Tänkandet är symbolmanipulationer. Vissa analogier är som svarta hål, om vi dras alltför nära dem så absorberar de oss i en punkt där språket bryter samman.

Här finns religiösa övertoner, förstås. Essäisten Meghan O’Gieblyn pekar i sin bok *God, Human, Animal, Machine. Technology, Metaphor, and the Search for Meaning* (2022) på hur de olika eskatologiska övertonerna i diskussionen om AI speglar teologiska resonemang om hänryckning och transcendens – och hur vår jakt på mening gör oss sårbara för den typen av metaforer. Tankar om superintelligens och undergång blandas med bilder av en värld full av överflöd och lycka – helvete och himmel återuppväckta i tekniken.

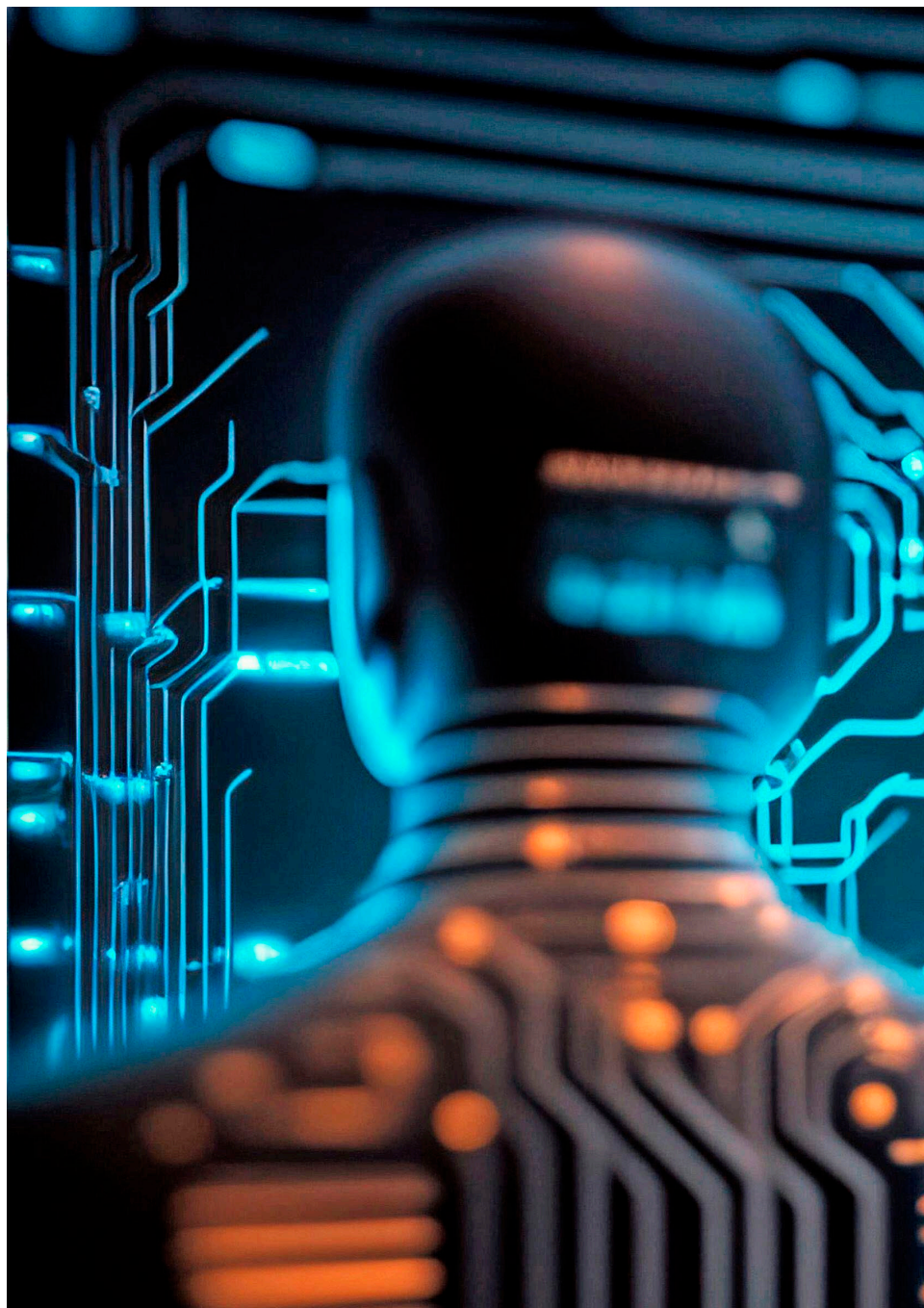
Och allt detta för just oss, vi förblir i centrum för både konflikt och utopi. Vi väntar andlöst på ögonblicket då maskinen vänder sig mot oss, gör uppror och tar striden med sin upphovsman – precis som vi med just tekniken gjort uppror mot gudarna. Tekniken smälter samman eros

och thanatos i en enda algoritm – vår kärlek till oss själva vänds i vår egen dödsdrift i teknikens speglar.

Verkligheten är mer komplex. Om vi skrapar bort all den metaforik som likt havstulpaner fastnat på AI-projektet, ser vi att det finns helt andra risker. Det är värt att notera att vi har nått en märklig milstolpe i den tekniska utvecklingen – men inte just den som vi kanske ofta tror. Det handlar inte om att vi blivit som gudar och kan skapa nya intelligenser, utan om att vi nu kan konstruera system som är så komplexa att vi inte kan förutsäga vilka förmågor de har.

Vi kan skapa artefakter som vi inte riktigt fullt ut förstår eller kan förklara.

Vår relation till kunskapen har alltid varit komplicerad. Från medeltidens förbud om att

söka de högre tingen, till Kants uppmaning om att våga veta har vi sökt ett förhållningssätt till kunskapen. Upplysningens hela projekt handlade om att myndigförklara människan – och låta henne vinna kunskap så fritt som möjligt.

Med denna kunskap löste vi så alltmer komplexa problem – ofta genom att uppfinna ny teknik. Denna teknik, i sin tur, gav oss materiella framsteg och välfärd, men till priset av mer komplexitet, som vi sedan hanterade med mer kunskap och ny teknik. Människans framgångshistoria sedan upplysningen är historien som hur vi köpt framsteg genom teknik till priset av komplexitet, men en sådan utveckling kan inte pågå för evigt.

Komplexiteten sätter gränser, och till sist

även en sorts slutpunkt för upplysningen själv. Vi vågar veta så mycket att till sist drar sig vetandet undan från oss – och vi går in en märklig, ny skymning, där kunskapen förskansas i svarta lådor som förser oss med förmågor vi saknar förståelse för.

Det borde inte vara överraskande – tanken på att upplysningens form är linjär, att vi från och med nu kommer att förstå alltmer av världen och att den kommer att blottläggas för oss är egentligen häpnadsväckande naiv. Tanken på den mänskliga vetenskapen som en process som förklarar världen allt bättre är en nästan barnligt enkel modell av vetandets utveckling som en kartläggning av ett okänt landskap.

I själva verket drar sig världen undan oss och gömmer sig.

”

Vår relation till kunskapen har alltid varit komplicerad.

»

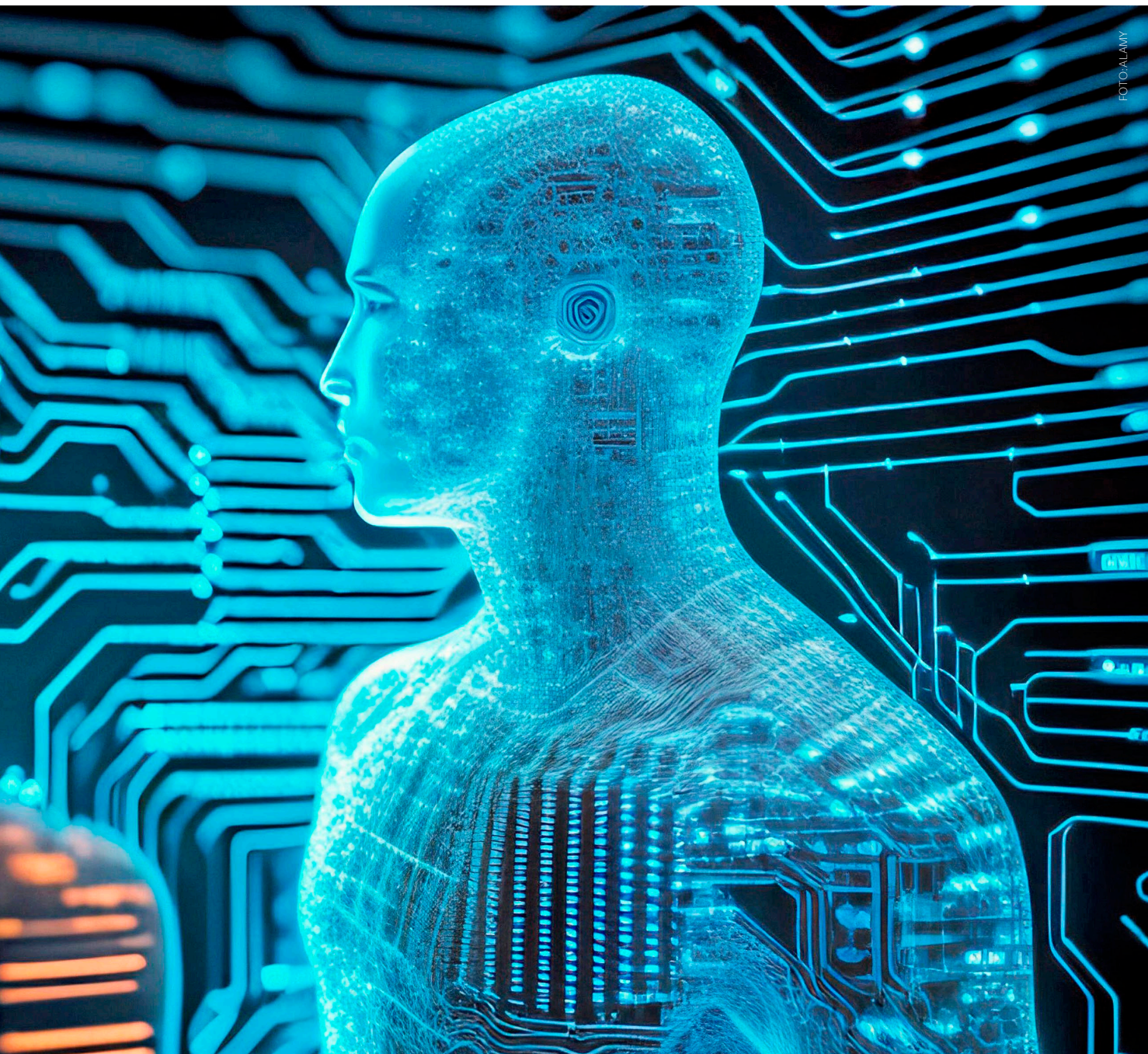

FOTO: ALAMY

Med religiösa övertoner:
replikanten Roy Batty i
Bladerunner.

FOTO: ALAMY

I teknikfilosofin har Martin Heideggers syn på tekniken som något som ställer världen till förfogande som resurs, dominerat vårt tänkande. Vi trodde, med Weber, att tekniken avförtrollar världen och låser in den i förnuftets järnbur. Men det visar sig att tekniken är mer förunderlig än så, den är en del av en växande komplexitet som drar sig undan människan, in, tillbaka i den natur som Herakleitos menade älskar att gömma sig.

Varje tillräckligt avancerad teknik är omöjlig att skilja från magi, noterade science fiction-författaren Arthur C Clarke, och det var nästan rätt. Tekniken blir långsamt omöjlig att skilja från naturen, och maskinen ersätts som metafor av organismen.

Tekniken har ofta setts som ett faustiskt problem – vi köper kunskap och förståelse till priset av våra själar. Den artificiella intelligensen kastar om rollerna och plötsligt inser vi att vi nu är i Mefistofeles roll: vi säljer kunskap och förståelse i utbyte mot – en själ?

Den artificiella intelligensen rör sig snabbt mot en punkt där den är lika dunkel och otillgänglig som någonsin själen, och den avförtrollade naturen besjålas igen – och vi blir kvar med en världsbild som blir alltmer magisk.

Så länge vi envisas med att vältra oss i narcissism och självförakt inför den nya tekniken, så förlorar vi chansen att försöka förstå den – som ett nytt fenomen. Den här tekniken, den nya utombiologiska intelligens som vi nu skapar, har en enorm potential. Den är ett nytt vetenskapligt instrument, den öppnar för en ny dialog mellan oss och naturen och den kan kanske användas för att lösa de alltmör komplexa problem som vi står inför – men den fordrar att vi förhandlar om upplysningens relation mellan kunskap och förklaring, förmåga och förståelse.

Om tjugo år när vi ser tillbaka på den här tiden så kommer vi antingen att skrat- ta åt våra högt drivna förhoppningar om den nya tekniken – eller så kommer vi att se 2023 som det år då artificiell intelligens blev en oundgänglig allmänteknik, ungefär som Internet – och kanske som början på en utveckling som ledde till en omorganisation av det mänskliga vetandet och vårt arbete.

När vi nu befinner oss mitt i ett ögonblick som detta kan det vara svårt att veta vilket det kommer att bli, men det finns några observationer som är värda att göra – som kanske kan hjälpa oss att förstå hur framtiden kan utvecklas.

Alla tekniska framsteg sker mot tre olika horisonter. Den första horisonten är en sorts aspiration – vad vi tror att tekniken kan komma att göra. Aspirationshorisonten är här, för AI, oerhörd – det handlar om framväxten av en generell intelligens som vida överträffar den mänskliga och som kan lösa problem som vi inte förmår att angripa. Att nå aspirationshorisonten kräver forskning, och det ger oss nästa horisont – forskningshorisonten. Denna beskriver vad vi förstår att göra i dagsläget – den förståelse vi har idag för en viss teknik. Forskningshorisonten skiljer sig i

sin tur från tillämpningshorisonten – vad vi faktiskt gör med tekniken.

När det gäller AI kan konstateras att forskningshorisonten ligger en bra bit från tillämpningshorisonten. Om forskningen helt upphörde idag skulle vi ändå se stora framsteg inom AI de kommande åren – och det som begränsar dessa framsteg är egentligen bara beräkningskapacitet, algoritmernas effektivitet och datamängder. De lösningar vi arbetar med idag ser ut att bli bättre om vi bara ökar någon av, eller alla, dessa parametrar.

Det är dessutom möjligt att om vi gör det så kan det ge oss verktygen som behövs för att skjuta forskningshorisonten framåt. Det är till och med möjligt att alla de insikter och verktyg som vi behöver för att nå aspirationshorisonten ligger mellan forskningshorisonten och tillämpningshorisonten.

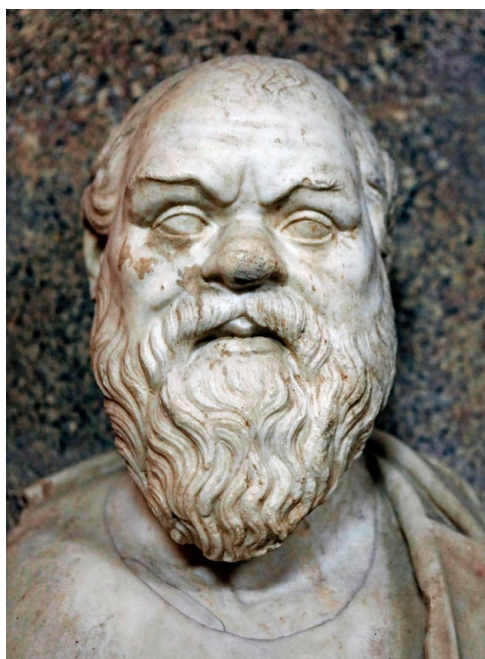
Det är en svindlande tanke – men den är inte omöjlig. Det betyder i sin tur att det inte finns anledning att tro att utvecklingstakten kommer att sakta in särskilt mycket.

Här finns dock anledning att vara skeptisk. Om varje exponentiell kurva är det klokt att fråga sig om den inte ytterst kommer att visa sig vara en S-kurva, med en avmattning efter en stark tillväxt. Det är möjligt att vi om två eller tre generationer kommer att upptäcka begränsningar i den utombiologiska intelligensen som vi inte kan se idag – och då kommer en bred besvikelse att infinna sig – inte för att de nya verktyg vi har fått kommer att vara värdelösa, utan för att de inte visade sig vara transcendent förändringar.

Sedan är det också möjligt att vi väljer bort tekniken, att vi drar en gräns vid en teknik som blir svårförklarlig och omöjlig att förutsäga. Kanske finns det hos oss en naturlig motvilja mot »

”

Vi väntar andlöst på ögonblicket då maskinen vänder sig mot oss, gör uppror och tar striden med sin upphovsman – precis som vi med just tekniken gjort uppror mot gudarna.

Vi befinner oss mitt i Sokrates myt.

FOTO: JIRI HUBATKA/ALAMY

”

Människans framgångshistoria sedan upplysningen är historien om hur vi köpt framsteg genom teknik till priset av komplexitet, men en sådan utveckling kan inte pågå för evigt.

Mot horisonten: Vad kan tekniken komma att göra? FOTO: ROBERT F. BUKATY/TT

teknik som förvandlar oss till ingenjörprojekt – som kloning och genteknik. Artificiell intelligens skulle mycket väl kunna falla i den kategorin, om tekniken kommer oss allt närmare och blir en del av vår vardag. Kan vi lära oss att tänka med tekniken, istället för att överlåta till den att tänka åt oss?

Vi befinner oss på nytt i den myt som Platon låter Sokrates berätta om kung Thamus och uppfinnaren Toth – där Toth uppfinnar ny teknik och Thamus avkunnar dom över den, avgöra om den kan spridas eller ej. Ställd inför skrivkonsten avfärdar Thamus den, och menar att den kommer att förvandla visdom till enkel upprepning av det skrivna, och att det skrivna ordet för-tar människans förmåga att tänka själv. Kanske kommer vi, ställda inför den artificiella intelligensen, att ge kung Thamus rätt den här gången och tacka nej till Toth.

Den som ser tillbaka på 2023 tjugo år in i framtiden kan se tillbaka på två mycket olika bilder. Antingen kan 2023 bli känt som det år artificiell intelligens kom att bli en oundgänglig del av den mänskliga civilisationen,

med allt större betydelse för forskning, ekonomi och kreativitet eller så kan det bli känt som det år då vi förvillade oss in i förhoppningar om att tekniken skulle ge oss mirakulösa möjligheter bara för att vi lyckades skapa statistikmodeller som var hyfsat bra på att förutsäga korrelationer i språket i stora datamängder.

I det senare fallet kommer historikern kanske att säga att pandemi och krig drev oss in i ett magiskt tänkande där metaforer – datorn som hjärna, människan som maskin – förväxlades med verkligheten. Klimatförändringar och ekonomiska kriser som avlöste varandra drev fram en märklig maskindyrkan, en sorts förhoppning om en algoritmnernas hänryckning som skulle göra oss fria och ge oss förmågan att lösa de komplexa problem vi nu fastnat i.

De miljarder som spenderades på AI kommer då att framstå som en sorts investeringar i förhoppningar och drömmar om en sorts upplysningens slutpunkt där det rena förnuftet frambesvärjts ur stora datamängder, med hjälp av massiv beräkningskraft och alltmer effektiva algoritmer.

En ny AI-istid har då kanske infunnit sig, och forskningsfältet kanske slutligen helt övergivits som kostsamt och opålitligt, efter att de modeller som tränats aldrig slutar hallucinera och hitta på trovärdiga, men falska svar. De tekniska framsteg som överlever är enklare automatiseringar och optimeringar av transporter och energisystem, men ingen talar om dem i de evangeliska toner som reserverats för framväxten av ”artificiell intelligens”.

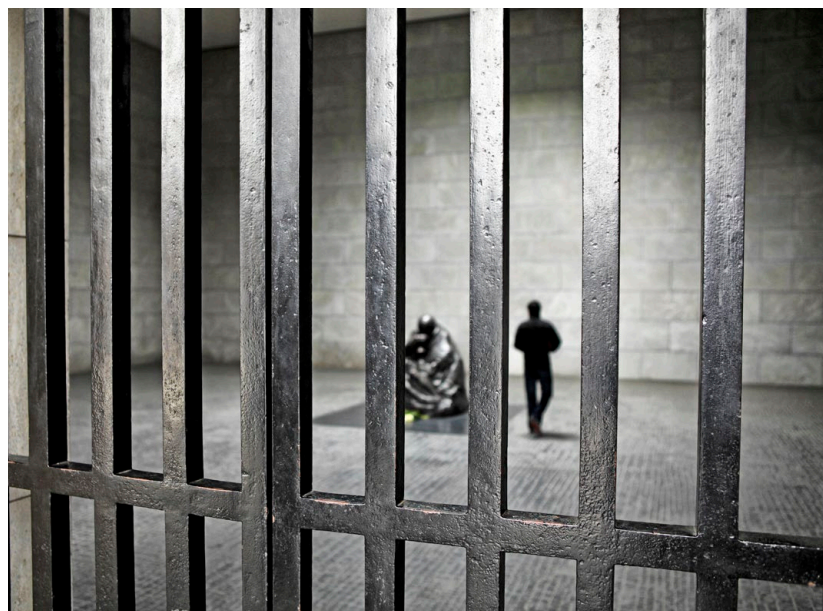
Vår dröm om att skapa nästa steg i evolutionen och därigenom undvika de problem som civilisationens ständiga framsteg köpt oss kommer då att ha bleknat till en skamsen förhoppning om att inte behöva kompromissa eller ta ansvar för framstegets oundvikliga kostnader.

AI kommer då att avslöjas som ett utopiskt projekt, lika hopplöst som alla utopiska projekt och lika farligt – de som överlät sin egen beslutsförmåga till system utan förståelse kom snart att bli varse riskerna med att delegera till maskiner byggda på sannolikhet och statistik.

De exponentiella kurvor som använts för att visa på en oundviklig intelligensexpllosion kommer att, som alla exponentiella kurvor, ha avslöjats som S-kurvor som mattats av och planat ut. De drömmar om omegapunkter och transcendens som blandats med fruktan för en teknisk undergång kommer att ha visat sig vara vålnader från vårt religiösa förflutna som dolt sig i maskinen – och vi kommer än en gång att stå ensamma.

Det är fullt möjligt att vi kommer att se det så.

Det är också fullt möjligt att vi ser 2023 som det år då en ny värld tog sin början, där vi inte längre var ensamma – utan delade världen med något helt nytt. ✨

Fångad i den rationella järnburen.

FOTO: STEFAN CORSO

Mefistofeles frestar Faust.

FOTO:ALAMY

Berättelsernas

En berättelse har alltmer blivit en fråga om *hur*, inte *vad* eller *varför*, man upplever någonting. Berättelsen förvandlar all kunskap och till och med livet självt till någonting subjektivt och fiktivt.

På locket av en hink Falu rödfärg hittar man ett resultat från en vetenskaplig undersökning: "Skildringen av en röd stuga med vita knutar i en lantlig idyll har en ikonisk status för bilden av Sverige."

Man kunde snubbla över pleonasmen. Det grekiska ordet "eikon" ("εἰκών") betyder just "bild", så man får läsa om bildens bildstatus. Men det får vara. Intressant däremot är förutsättningen för att överhuvudtaget presentera en sådan hänvisning på locket. Slanfärgen, bildminnet och en litterär tradition kopplas ihop, själva varan bär på

en betydelse som skall föras fram på många sätt: ingen färghink utan skildring eller berättelse.

Aldrig har det berättats så mycket som idag. En författare skriver en berättelse om sin anorexi, en misstänkt mördare levererar en berättelse om hur han ströp sin hustru, en ung sverigedemokrat lämnar en berättelse om svårigheterna att hitta en flickvän om man är högerpopulist, en svensk politiker kräver en berättelse om hur Norrland skall bli ett "framtidensland", och hela Tyskland letar efter en ny berättelse som skall motsvara nationens nya funktion som den ledande makten i Europa. Otaliga böcker bär på en underrubrik som börjar med orden "berättelsen om ..." – "sex

Av Thomas Steinfeld

En smak av Proust:
madeleinekakor.

FOTO: ALAMY

Thomas Steinfeld är
journalist och författare.

makt

och makt”, ”ett liv”, ”kampen för rättvisa” eller ”ledarskap i klassrummet”. Uttryckets användning och frekvens motsvarar vad som skett med ordet ”story” på engelska: Skulle man gå tillbaka enbart trettio år i historien, skulle både ”en berättelse” och ”a story” mest syfta på en litterärt genre – ett prosaverk, kortare än en roman, men författat med samma medel.

Berättelsen, förklarar Ansgar Mohnkern, professor i tyska vid universitetet i Amsterdam, fungerar numera som en trollformel, som förvandlar all kunskap, allt handlade och till och med livet självt till någon-

ting subjektivt och åtminstone delvis fiktivt: *Hur* man upplever någonting, skriver han i en smal bok med titeln *Gegen die Erzählung* (Emot berättelsen; Wien/Berlin 2022), ersätter i tilltagande mån all redogörelse för vad man upplever – för att inte tala om varför man upplever någonting. Den enkla tanken att en upplevelse förutsätter en realitet, som inte kan vara identisk med själva upplevelsen, att det måste finnas en sanning som borde vara någonting annat än ett personligt ställningstagande, upplöses i narrativens ”mjuka, ljumma virvel”, skriver han.

Den personliga berättelsen följer en egen logik, och den består av en motsägelse. Ty berättelsernas segertåg genom både journalismens och faktaböckernas värld beror ju inte på att man vill komma ifrån verkligheten. Tvärtom. Att en människa kan berätta om egna erfarenheter, att hon kan uppträda som ett vittne, med egna förnimmelser och egna, äkta känslor, betraktas som ett privilegium. Men så är det inte. Personliga erfarenheter finns det många av, och ingen är lik den andra. Istället för en konkret, saklig uppfattning av ett föremål eller en händelse alstrar de personliga berättelserna en ström av olika verkligheter. Istället för att komma närmare själva saken, så förstoras avståndet till verkligheten. Till slut dränks varje objektivitet i ett hav av individuella åsikter, upplevelser och minnen. Frågan ”Hur känns det?” blir ofta början på en intellektuell kollaps.

En berättelse brukade höra hemma i litteraturen, i vidare mening. Som all litteratur utgår den ifrån den enskilda människans öden för att komma fram till någonting större, kanske till och med till något allmängiltigt. Utanför litteraturen blir berättelsen däremot snabbt en ideologisk form. Den suddar ut skillnaden mellan sanning och åsikt, den skapar ett slutet sammanhang även där det inte finns någon logisk ordning, och den alstrar partiskhet – finns det en berättelse, så finns det också en hjälte, och eftersom en hjälte för det mesta bjuder på identifikation, så önskar man protagonisten väl. Visst önskar man den unge sverigedemokraten en flickvän när han börjat berätta om sin ensamhet, och så bleknar alla politiska förbehåll. Inom berättelsernas värld kan det inte finnas några hårda motsättningar, bara man får dela på ett personligt motiv.

”

Istället för att komma närmare själva saken, så förstoras avståndet till verkligheten. Till slut dränks varje objektivitet i ett hav av individuella åsikter, upplevelser och minnen.

»

”

Dessa ting lockar med en intensitet, som bryter berättelsen, de står för en konkretion i livet, som inte kan fångas i ord. Men de lär finnas där, oåtkomligt för berättelsen, de är de verkliga minnena över en tid som flytt.

Ansgar Monkern talar inte om reportaget, inte om reportaget inom litteraturen, från Joan Didion till Roberto Saviano, inte om reportaget inom journalistiken, från Hunter S Thompson till Maciej Zaremba. Denna avsaknaden är en brist. Liksom det tveklöst finns reportage av hög litterär kvalitet, finns det reportage som, mer än någon analys, mer än någon nyhetsartikel hade kunnat göra, fann och förändrade verkligheten. Vargår då gränsen mellan berättelsen som upplysningens teknik och berättelsen som ideologisk form? Där den skrivande skriver mest om sig själv än om sitt respektive föremål? Den linjen blir svår att hitta. Men det hjälper kanske att göra klart för sig att den högre grad av autenticitet, som man tror sig hitta i berättelsen, går hand i hand med en högre grad av pluralism – och av skepsis. Det hjälper kanske att författaren (och läsarna) vet vad som kan frambringas med en viss litterär form.

För att förklara hur berättelsen fungerar – i förhållandet till protagonisten, till andra berättelser och till sist till verkligheten – tar Ansgar Mohnkern upp tre exempel från litteraturhistorien. Exemplet visar att den litterära berättelsen, i alla fall i dess mera anspråksfulla form, ofta vet mycket mer om sig själv än berättelsen inom journalistiken eller inom skrivandet av faktaböcker, för att nu inte tala om produktionen av märkesvaror, där det ideella avståndet mellan en varus bruksvärde och dess symboliska värde måste fyllas med ”storytelling” (se hinken med Falu rödfärg).

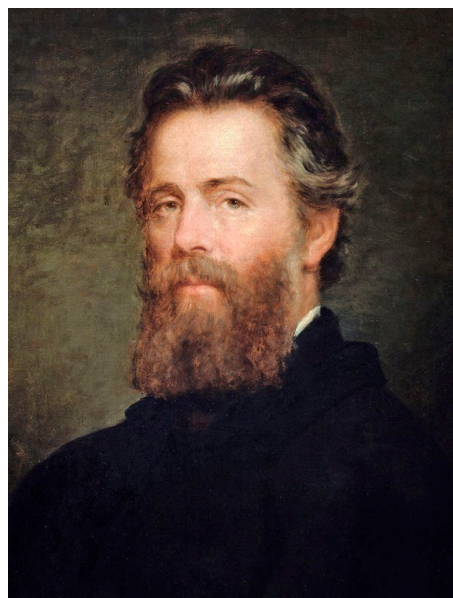
Det första exemplet är Johann Wolfgang von Goethes *Wilhelm Meisters läroår* från år 1795. Denna mest kända av alla så kallade bildningsromaner berättar om en ung mans försök att

utbilda ”sig själv, helt som jag är”. Vägen till förnuft och självinsikt tycks föra honom via teatern till ”tornsällskapet”, en förment filantropisk gemenskap som visar sig ha styrt och kontrollerat honom från allra första början. Han bara trodde att han utbildade sig själv. Istället blev han utbildad, utan minsta marginal. Romanen slutar med att han får läsa berättelsen om sitt eget liv i tornsällskapets arkiv.

Den personliga friheten var en illusion, berättelsen gav bara sken av att den handlade om Wilhelm Meister och hans bildningsprocess. I verkligheten härskar helt andra krafter, berättelsen vilseleder både protagonisten och publiken.

Mohnkerns andra exempel är Herman Melvilles roman *Moby Dick* från år 1851. En brokig skara på en sällsam fiskebåt är på jakt efter en lika otäck som gigantisk varelse som kanske är mer myt än verklighet. Själva resan, förklarar Mohnkern, är en metafor för berättelsen, och som alla berättelser kan den ta upp hur många andra berättelser som helst: bitar av Gamla testamentet, lektioner i valfångsteknik, en halv litterär kanon, etnologi eller naturhistoria, en reflexion över färgen ”vitt”. Allt ryms i en ”masterstory” som kunde fortsatt hur länge som helst, om inte den vita valfisker till slut dragit ner båten samt besättningen till havets botten. Men berättelsen slutar inte – ty då blir det sjömannen Ismael som berättar om resan och undergången, och så berättar hans läsare om vad de har läst och så följer adaption efter adaption. En berättelse kan inte bara svälja allting, den kan också fortsätta utan ände. Valfisken är en metafor för en totalitär form, utan undantag och utväg.

I romansviten *På spaning efter den tid som flytt*

Visste att berätta: Herman Melville, Marcel Proust och Johann Wolfgang von Goethe.

FOTO: ALAMY

Del av en litterär tradition.

FOTO: TT

”

Var går då gränsen mellan berättelsen som upplysningens teknik och berättelsen som ideologisk form? Där den skrivande skriver mest om sig själv än om sitt respektive föremål? Den linjen blir svår att hitta.

(1913–1927), det tredje exemplet, berättar en ”Marcel” – som kan, men inte måste vara samma Marcel som författaren – om ett i stort sett olyckligt liv, som slingrar sig genom en lång rad av bjudningar och utflykter, märkliga möten och sneda kärleksförhållanden, genom otaliga besvikelser och tillfälliga insikter om att någonting i detta liv måste vara alldeles fel. Men romanen består inte bara av en berättelse om den svunna tiden, utan också av berättelsen om en sanning som inte hittas, allt letande till trots. En sådan sanning lyser fram liksom från fjärran, i de sällsynta ögonblicken när någonting konkret tycks dyka upp: minnen om en verklighet utanför berättelsen, en bit kaka doppad i te eller två ojämna golvplattor, som fick berättaren att snubbla. Dessa ting lockar med en intensitet, som bryter berättelsen, de står för en konkretion i livet, som inte kan fångas i ord. Men de lär finnas där, oåtkomligt för berättelsen, de är de verkliga minnena över en tid som flytt.

I bland, när en berättelse förefaller att bli alltför grotesk, framförallt inom politiken (högerextremismen levererar många exempel), kräver dess motståndare att ”motberättelser” skall författas. Bortsett ifrån att de sällan kommer till stånd är strategin dömd att misslyckas. Det går inte att motbevisa en berättelse på grund av dess alltför svaga verklighetsförank-

ring. När Victor Orbán vill härleda den ungerska rasen ur det mytologiska landet ”Turan” i Centralasien hjälper det inte att berätta om att landet redan under medeltiden tog emot ett stort antal nybyggare från sydvästra Tyskland. Om en berättelse står mot en annan berättelse, så hävdar sig båda, medan verkligheten brukar befinna sig någon helt annanstans.

Men hur vill Ansgar Mohnkern då komma ifrån berättelsernas tilltagande herravälde? Hur tämjer man ett monster som växer sig allt större? Man skall lämna berättelserna åt litteraturen, menar han, man får återgå till den exakta historieskrivningen, till den ekonomiska analysen – eller till den litterära berättelsen som saboterar sig själv, som hos Goethe, Melville eller Proust. Helt övertygande låter denna strategi inte, framförallt för att den förutsätter en publik som redan tröttnat på alla berättelser. Kanske bryts berättelsernas makt dock från ett annat håll: ”Vi kommer att bli fattigare”, sade Robert Habeck till tyska folket för ett år sedan, mest till följd av kriget i Ukraina. Habeck var litteraturvetare och författare, innan han blev politiker och minister för näringsliv och klimat. Men om han länge var Tysklands mest populära politiker, så berodde framgången mycket på hans uppenbara ärlighet. Det skulle bli svårt att förvandla detta budskap till en berättelse. ✱

Spädbarn som tittar mycket på skärm får en försenad språkutveckling och deras hjärnors utveckling försämras. Folkhälsomyndigheten och Skolverket måste agera för att minska barns skärmberoende.

Dags att klippa navelsträngen

Av Hugo Lagercrantz

A r 2002 bjöd jag in en amerikansk psykolog att tala vid läkarnas riksstämman i Göteborg. Han hade publicerat en artikel i *Science*, som påvisade ett samband mellan brottslighet och hur länge ungdomar tittade på teve dagligen. Några år senare inviterade jag en amerikansk barnläkare, som demonstrerat att barn som tittat mycket på teve vid två till tre års ålder oftare drabbades av sömn- och koncentrationssvårigheter när de kom upp i skolåldern. Samma barnläkare låg bakom den amerikanska barnläkarakademins rekommendation att inte låta barn under tre år överhuvudtaget titta på skärm. När jag framförde dessa råd här hemma blev jag avhånad för att vara en gammaldags barnläkare som inte hänger med i den digitala utvecklingen.

Numera är man allmänt orolig över att barn är alltför beroende av skärmtittande. Barn blir mer stressade än vuxna av alla blippar och dylikt. Vi är ju evolutionärt inlärda att reagera så fort det prasslar i buskar och träd eller skvalpar i vatten. Tillvaron blir alltmer fragmentarisk. Alla selfie-bilder som skickas runt påverkar vår jaguppfattning; nya medier förändrar inte bara vår självförståelse utan också vår själ. Undersökningar av musungar som placerats i burar med påslag-ska skärmar har visat att det leder till förändringar av hjärnans kopplingar och signalsubstanser.

”VI LEVER SOM MED EN OSYNLIG navelsträng till våra skärmförsedda digitala verktyg som transformerar våra liv till att leva alltmer genom dem.” Så inleder Sissela Nutleys sin utmärkta bok: *Distraherad. Hjärnan, skärmen och krafterna bakom*, som kommit ut i en ny utgåva (Natur & Kultur). Men är det ett problem? Skolverket driver hårt en kampanj för att digitalisera inte bara skolan utan också förskolan för att förbereda barnen att leva i en alltmer digital värld.

Sissela Nutley menar att för att förstå hur hjärnan påverkas av digitala media på gott och ont måste vi veta hur nerverna anläggs och organiseras. Vi föds med ungefär hundra miljarder nervceller. Hjärnan hos det nyfödda barnet kan mer liknas vid en djungel än en dator. Nerverna löper kors och tvärs exempelvis från innerörat till syncentrat. Men de är ännu inte riktigt ihopkopplade på något funktionellt sätt.

NUTLEY SKRIVER att när ett ansikte dyker upp i spädbarnets synfält skickas signaler genom nervcellerna med information om hur ansiktet ser ut, hur rösten låter och mycket mer. Om samma ansikte dyker upp igen förstärks nervkopplingarna, så att barnet snabbare känner igen ansiktet. Liknande mekanismer gäller också språkinläringen. Hjärnan är som en magnet som attraherar alla ord barnet exponeras för. Vidare härmar det den vuxnas gester och rörelser. Människan lär sig bäst genom att observera och lyssna på andra människor.

”

Likaså har det visat sig att barn har det svårare att läsa och skriva för hand, särskilt skrivstil.

Inget att leka med.

FOTO: LOUIS-PAUL ST-ONGE/ALAMY

Men vad händer om barnet inte får kommunicera tillräckligt med sina vårdnadshavare? Om det i stället förses med en platta eller mobil, medan mamman eller pappan själva sitter framför sin datorskärm eller talar i mobilen. Barnet härmar sina vårdnadshavare. Redan som nyfödd kan barnet imitera grimaser. Härkning är grunden för barnets inläring. Det lilla barnets hjärnutveckling stimuleras när det leker, samtalar, sjunger, gömmer och letar efter saker och utforskar omgivningen med alla fem sinnen. Nerver som stimuleras förstärks med fler kopplingar och utveckling av nervnätverk, medan de som inte används förtvinar.

Den amerikanska språkforskaren Patricia Kuhl lät amerikanska barn lära sig kinesiska av kinesiska psykologstudenter genom att de pratade och lekte med dem. Bara någon timmes daglig exposition för det främmande språket under några veckor medförde att de amerikanska barnen lärde sig känna igen kinesiskan. Testet gjorde vid 9 månaders ålder, varför de ännu inte utvecklade talet, men man kunde registrera hjärnaktivitet, som tydde på att de snappat upp de kinesiska orden.

EN ANNAN GRUPP barn undervisades på liknande sätt via skärm, vilket inte alls hade samma effekt. Det lilla barnet kan inte tolka tvådimensionella bilder lika bra och motoriska centra måste också aktiveras av en vuxen för att barnet skall lära sig prata.

Ett flertal studier har nu visat små barn,

som tittar mycket på skärm har en försenad språkutveckling. Det kan förebyggas om vårdnadshavaren sitter med barnet och kommenterar bilderna. Men oftast förses barnet med en padda, för att föräldrarna skall kunna ägna sig åt annat. Barnet går också miste om att utveckla språkförmågan när det dras framlänges i en barnvagn. En ny vetenskaplig studie i JAMA Pediatrics från Singapore visar att ju mer ett spädbarn tittar på skärm, desto sämre blir de exekutiva funktionerna, när barnet kommer upp i skolåldern, det vill säga sämre förmåga att hålla kvar uppmärksamheten, planera och organisera samt skapa struktur i vardagen.

DET ÄR KLART ATT det även finns positiva effekter av att barn lär sig datahantering och att söka kunskap via nätet. Detta och tevetittande samt bokläsande bidrog sannolikt till att den genomsnittliga intelligenskvoten steg fram till omkring 1990 hos skolbarn. Denna så kallade Flynn-effekten har sedan planat ut. Det är möjligt att användningen av mobiltelefoner och surfplattor på bekostnad av bokläsande har bidragit till detta. En amerikansk studie publicerad i *Acta Paediatrica* 2020 har visat att det bildas mer vit substans i hjärnan hos barn, som växer upp i litterära hem med många böcker på hyllorna, bokbläddrande och högläsning. Det beror på att nerverna blir tjockare och leder nervimpulserna snabbare.

Inte bara hjärnans utveckling kan påver-

kas negativt av för mycket skärmtittande. Att det särskilt i kombination med stillasittande leder till övervikt och dess följsjukdomar är väl känt. Men också vår förmåga att använda händerna påverkas negativt om barnet mest trycker på mobilen eller plattan. Evolutionärt sett var det i första hand användning av händerna, som gjorde att vi kunde tillverka verktyg och vapen, fiska, göra upp eld och framförallt kommunicera med varandra genom att gestikulera. Om händernas evolutionära betydelse har emeritusprofessor Göran Lundborg skrivit om i tre böcker, senast i sin nya bok: *Trepunktnoll. Handen, hjärnan, tiden* (Carlsson, 2022). Handen är intelligent. Hela vår civilisation vilar till stor del på våra händers kunskap och kreativitet, enligt Lundborg. Hur går det då om barnet inte får använda sina händer tillräckligt. Enligt Lundborg kan man riskera att hantverksskickligheten försämrats. Likaså har det visat sig att barn har det svårare att läsa och skriva för hand särskilt skrivstil.

MEDAN VI FÖDS med särskilda språkcentra i hjärnan, som gör att människobarnet absorberar de språkljud det hör redan före födelsen så finns det inget läs- och skrivcentra i hjärnan från början. Däremot har vi medfödda hjärncentra för att känna igen ansikten, djur och naturfenomen. Genom att utnyttja dessa kan vi lära oss bokstäverna. På så sätt blev oxhuvudet A, händer K och vatten M i det latinska alfabetet. Genom att skriva alfabetets bokstäver gång på gång, som min generation gjorde i småskolan, kan de präntas in i hjärnan. Huruvida man kan lära sig läsa och skriva lika bra genom att trycka på bokstäverna på en surfplatta är osäkert. Kanske barnen får en mer digitalt anpassad hjärna på bekostnad av de regioner som är ansvariga för läsande och skrivande.

Sissela Nutley med flera, inklusive jag själv, har krävt att Folkhälsomyndigheten och Skolverket går ut med rekommendationer att begränsa digitaliseringen för de yngsta (DN 12/6 2022). De är mycket mer känsliga än vuxna, då hjärnan genomgår en kritisk period i utvecklingen. Men Folkhälsomyndigheten verkar lika senfärdig som den betedde sig i början av pandemin. Det är nu dags att agera för att minska barns skärmberoende som världshälsorganisationen WHO och norska folkhälsoinstitutet har gjort.

Hugo Lagercrantz är professor emeritus i barnmedicin vid Karolinska institutet och författare av *Barnhjärnan. Så uppkommer medvetandet och själen*.

TEMA

STORMAKT POLEN?

Polen har fått hård kritik inom EU för sin regerings politik. Men det starka stödet till Ukraina efter den ryska invasionen har skapat en betydligt mer sammansatt bild. Polens ekonomi går bra och man har inlett en omfattande upprustning. Vilka drag i den polska historien sätter sin prägel på dagens samhälle? Ser vi en ny europeisk stormakt i vardande?

Meningen med Polen

Få europeiska länder har genomgått så många omvälvande händelser som Polen. Placeringen i navet mellan väst och öst definierar folkets och nationens kulturella och politiska utveckling.

Av Artur Szulc

I en visa av Jan Pietrzak lyder refrängen "Låt Polen förbli Polen". Första gången han framförde den för en större publik var sommaren 1981 på Polens mest populära musikfestival i Opole. Vad det poetiska språket i sången anspelade på behövde inte förklaras för publiken. Texten var en smäktande allusion på den polska befrielsekampen som sträckte sig över århundranden. Syftet med den antikommunistiska och patriotiska visan var uppenbart, att stärka folket moraliskt i den pågående kraftmätningen med regimen. Trots uppgörelsen med strejkande arbetare, vars främsta företrädare var Lech Wałęsa vid Leninvarvet i Gdansk i augusti 1980, var kommunistpartiet knappast villigt att fullt ut genomföra reformer som ofrånkomligen skulle underminera dess maktmonopol. Föga förvånande blev "Låt Polen förbli Polen" ett slags inofficiell hymn för fackförenings- och demokrati rörelsen Solidaritet.

Vilken var då den innersta meningen med Pietrzaks refräng? Vilket Polen skulle förbli Polen? Svaret anknyter till en vision om nationen som få hade upplevt vid tiden för sångens framförande, nämligen ett fritt och självständigt Polen. Strävan efter dessa två tillstånd har präglat och format generationer av polacker, deras identitet och inte minst sinne. Den som på allvar vill försöka förstå dagens polska samhälle, dess ambitioner, konfliktytor och mentala kartor måste åtminstone börja med att greppa vissa grundläggande mönster i landets historia.

Alla folk och nationer bär på ett historiskt bagage. Hos vis-a, som anser att de nått en hög grad av så kallad modernitet, är arvet konturlöst och egentligen obehövligt, medan det hos andra är ständigt närvarande i olika psykiska och materiella skepnader. Det återfinns i hur människor betraktar sig själva, sin nation, dess omgivning och storpolitiska förvecklingar, och inte minst märks det tydligt i återkommande ceremonier och otaliga monument. Dåtid och samtid är med andra ord på olika sätt inflettade i varandra. Ett sådant land är just Polen.

Förmodligen har få europeiska länder upplevt och i slutänden överlevt lika många dramatiska och omvälvande händelser som Polen. Detta land har, främst på grund av sin geografiska placering i navet mellan väst och öst, samlat på sig historiska erfarenheter som på avgörande sätt definierat folkets och nationens kulturella och politiska utveckling. Enligt historieprofessorn Grzegorz Kucharczyk har Polens historiska väg kretsat kring koncept som kristendom – frihet – nation – stat. Dessa har varit stående begrepp i det nationella medvetandet, av uppenbara skäl.

I sin bok *Heart of Europe. The Past in Poland's Present* (1984,

nyutgåva 2001) urskiljer den brittiska historieprofessorn Norman Davies, med Polen som expertområde, flera faser i Polens förflutna som efterlämnat bestående avtryck i nationens minne:

- Samväldet Polen-Litauens delningar och försvinnande från Europas karta 1795 med 123 år av icke-existens som följd.
- Återkomsten 1918 och mellankrigstidens framgångar och besvikelser.
- Andra världskrigets förödelse och efterdyningar, 1939–1947.
- Polen under kommunistisk, och sovjetisk, dominans.
- Befrielsens år på 1980- och 90-talen.

Det som är noterbart med denna tvåhundraåriga kronologi är framförallt en upprepad historia av utdräning och återuppståndelse: uppror, krig och diktatur samt stora förändringar av geografisk och demografisk karaktär. Återkommande förstörelse av egen-dom och institutioner tvingade nationen att börja om på nytt vid flera brytpunkter med alla de ansträngningar och uppoffringar som krävdes.

Vägen tillbaka till att vara en fri nation har alltid också försvårats av frånvaron av samhällseliter. Ända sedan 1800-talet och fram till 1989 har de tvingats till exil, deporterats, dukt under i fångelser och koncentrationsläger eller mördats. Detta är öden som drabbat hundratusentals polska lärare, läkare, jurister, journalister, officerare, ingenjörer, präster med flera. Enbart i samband med Katynmassakern våren 1940, när sovjetiska NKVD dödade 15 000 polska militärer och polisbefäl samt 7 000 tjänstemän förlorade Polen många akademiker eftersom högutbildade dominerade bland reservofficerarna. Den nazityska ockupationen 1939–1945 och Förintelsen samt den sovjetiska ockupationen av östra Polen 1939–1941 decimerade kraftigt landets bildade och samhällsbarande skikt. Kommunistpartiets antisemitiska kampanj 1968 ledde också till att tusentals forskare och studenter, författare och journalister lämnade Polen.

En följd av allt det ovannämnda var att Polen under lång tid berövades möjligheten till fredlig utveckling av en territoriell nationalstat, demokrati, samhällsstrukturer, civilsamhälle och ekonomiska förhållanden. I flera släktled har polacker således främst kämpat för att överleva medan exempelvis svenskar kunnat fokusera på att leva och frodas.

En annan konsekvens av ofriheten var att polacker ställdes inför svåra valsituationer – inte minst var detta tydligt i frågor om attityden gentemot imperierna som delat Polen-Litauen, hur frihets-

>>

STORMAKT POLEN?

Dåtid och samtid inflettade i varandra.

FOTO: MICHAL FLUDRA/GETTY IMAGES

kampen skulle bedrivas och vilket Polen som skulle återbyggas. Dessa frågor kom tillbaka även 1918 och 1989. Under 1800-talet fanns det adelsgrupperingar som menade att civilt motstånd i form av demonstrationer och propagandaarbete var det lämpligaste. Andra förfäktade väpnad kamp. När första världskriget gick mot sitt slut ställdes Józef Piłsudskis (1867–1935) vision om en federation mellan Polen, Ukraina och Belarus mot den politiska tänkaren och nationalisten Roman Dmowskis (1864–1939) idé om en etniskt, religiöst och kulturellt homogen polsk nationalstat. I slutänden blev det ingenting av Piłsudskis koncept men Polen pånyttföddes som en multietnisk och mångkulturell stat.

Samma slags inre, politiska rivalitet kunde skönjas efter 1989 när kommunismen fallit. Hur skulle övergången till demokrati ske? Hur skulle det kommunistiska arvet hanteras? Hur skulle Polen skapa sig en tillvaro i ett nytt Europa? Detta var frågor som till slut splittrade fackförenings- och demokrati rörelsen Solidaritet i konkurrerande partier.

Med andra ord har svåra tider såväl enat som splittrat polacker. Kanske har dessa ytterligheter skapats av utsattheten i sig och att landets fiender tjänat på att söndra och härskas bland sina polska undersåtar.

Men vad har dessa dramatiska omkast, föränderliga gränser, erfarenheter av våld och diktatur inplanterat hos polacker på kollektiv nivå? Vilka slags tankar, beteenden och instinkter har förts över från generation till generation?

Det går givetvis att studera polsk identitet, mentalitet och drivkrafter genom vilket teoretiskt perspektiv som helst, och beskriva dessa fenomen i filosofiska eller överintellektuella termer. Kanske har polacker mobiliserats av vad professor Barbara Törnqvist-Plewa kallar för upprorsmyten (*Slavica Lundensia*, vol 13, 1991) som enligt henne är en i ”det polska kollektiva medvetandet djupt rotad övertygelse om att varje generation av polacker är moraliskt förpliktad att fortsätta kampen (oftast väpnad) för Polens frihet och självständighet”. Den här upprorsmyten ska ha varit präglad av romantikens idéer och glorifiera offervilja på frihetens altare. Polen ska likt Kristus ha lidit för sig självt och för andra. Skälen till att fle-

”I flera släktled har polacker således främst kämpat för att överleva medan exempelvis svenskar kunnat fokusera på att leva och frodas.”

ra generationer av polacker kämpat och offrat sig har varit betydligt mer elementära och begripliga. I 1863 års januariuppror, som pågick i över ett år, förenade sig olika polska samhällsklasser i ambitionen att lösgöra gamla polska områden i öst från Tsarryssland. De hade helt enkelt fått nog av rysk överhöghet, förtryck och russifiering.

Polska ungdomar som stred och dog på barrikaderna under Warszawaupproret 1944 mot tyskarna var givetvis väl bekanta med upprorsberättelserna från 1800-talet men deras stridsmoral hämtade näring främst i avskyn mot den nazityska ockupationen och viljan att befria sin huvudstad och i förlängningen Polen. Wanda Traczyk-Stawska, som deltog i Warszawaupproret, har sagt: ”Vi ville inte dö, men vi ville heller inte leva utan värdighet och frihet.”

De orden sammanfattar bättre polska skäl till att kämpa mot ockupanter än förklaringar om romantiska myter.

Precis som andra ungdomar i sin generation var Wanda Traczyk-Stawska givetvis fostrad i patriotisk anda. Även idag är det ett förhållningssätt som omhuldas, på ett eller annat sätt, av majoriteten polacker och av politiker ur i stort sett alla politiska läger. Detta återspeglas inte minst i polackernas uppslutning kring firandet av nationella högtidsdagar som till exempel självständighetsdagen den 11 november när tiotusentals går med i den årliga Självständighetsmarschen i Warszawa.

Den polska patriotismens kärna bygger på upplevelsen att landet aldrig är långtifrån att förlora sin suveränitet och frihet.

När migrantkrisen uppstod hösten 2021 i gränstrakterna mellan Polen och Belarus tockades den av många polacker som ett hot mot landets oavhängighet och frihet eftersom migranterna ansågs vara brickor i hybridkrigföring. I luset av Polens skiftande gränser och omflyttningar är nämligen linjer som markerar territoriell existens viktiga. Gränsen är inte bara ett streck på en karta, den har ett symbolvärde som yttersta manifestation för Polens trygghet, frihet och stabilitet. Migranterna, som lockades till Europa av regimen i Minsk, försökte forcera Polens gräns på illegal väg. Legala ukrainska krigsflyktingar, har däremot tagits emot med öppna armar.

Patriotism har sålunda varit ett slags komponent i en polsk nationell identitet. Numera kan den kanske betecknas som en grundläggande hållning i synen på landets självständighet. Uttrycken för patriotismen är inte desamma hos alla men fundamentet finns där. En annan beståndsdel är den katolska tron och den katolska kyrkans plats i samhället.

Först och främst måste den katolska kyrkans ställning i Polen förstås i en historisk kontext. När Polen-Litauen uppslukades av tre imperier i slutet av 1700-talet blev det polska språket en central identitetsmarkör. Polskan förbjöds i skolan och som förvaltningspråk. Däremot förbjöds det inte i kyrkan. Polskhet utvecklades därför till en språk- och religionsgemenskap. Ockupanterna talade antingen tyska eller ryska, och var antingen protestanter eller ortodoxa. Under andra världskriget blev kyrkorna återigen involverade i motståndskampen och det var dit polacker vände sig för vägledning och andlig styrka. Samma sak upprepades efter Polens förvandling till kommunistisk diktatur. Kyrkan blev en tillflyktsort för regimens opponenter och en partner i kampen för demokrati och frihet. När polacken kardinal Karol Wojtyła (1920–2005) utnämndes till påve

Katynmassakern 1940: nationellt trauma.

FOTO: RICHARD BAKER/GETTY IMAGES

STORMAKT POLEN?

Förtrycket utmanas: Lech Wałęsa på Leninvarvet 1980.

FOTO: WOJTEK LASKI/GETTY IMAGES

1978 under namnet Johannes Paulus II pulserade det polska samhället av glädje och okuvlighet gentemot kommunistpartiet.

Denna historiska roll förklarar varför kyrkan som institution förblivit tämligen stark i Polen. Men är det samma sak som att polackerna, varav drygt 90 procent säger sig vara troende katoliker, styrs av kyrkan i politiska frågor? Undersökningar visar en stadig nedgång i deltagande i söndagsmässan, att andelen praktiserande katoliker minskar, att betydligt färre vill bli präster och att alltför få intar från kyrkan avvikande åsikter beträffande abortlagstiftning och synen på samkönade partnerskap.

Präster har förmodligen större inflytande hos äldre och hos vissa yrkesgrupper som lantbrukare samt vissa politiska grupperingar. Den katolska kyrkans makt över hur polacker röstar bör inte överdrivas. Som den framlidne Jakub Świącicki, analytiker vid Utrikespolitiska institutet, skriver i sin skrift *Polen* (2009):

”Det är en sak att vara stolt över den polskfödde påven, en annan att tillämpa hans påbud i det dagliga livet”.

Och han lägger till:

”Polen är ingen fundamentalistisk religionsstat med präster i högsädet.”

Många polacker har en gudstro men de praktiserar inte sin katolicism mer än vid vissa betydelsefulla tillfällen: dop, första kommunionen, bröllop och begravning. Däremellan besöker de sällan söndagsmässan, och om de gör det så är det mer troligt att social samvaro lockar mer än gudstjänsten i sig.

”Den patriotiska grundinställningen och ett slags kulturell katolicism får sägas ingå i en polsk kollektiv identitet.”

Den patriotiska grundinställningen och ett slags kulturell katolicism får sägas ingå i en polsk kollektiv identitet. Hur har då de historiska omständigheterna påverkat polsk mentalitet och tankemässiga reflexer? De är känsliga inför tendenser som kan innebära någon form av utländsk inblandning i polska angelägenheter oavsett om det rör politik, kultur eller ekonomi. Överstatlighet i form av EU hör till denna kategori, likaså sökandet efter

potentiella inre och yttre fiender. Dessa kan ju ledas av utländska intressen och underminera polsk frihet och självständighet. Det är ingen slump att Donald Tusk (premiärminister 2007–2014) i vissa politiska kretsar och av den sittande regeringen utmålats som tysk nickedocka. Samarbeten mellan Tyskland och Ryssland har alltid fått polska varningsklockor att ringa högt. Inställningen har varit att Berlin och Moskva gjort upp planer på Polens, och andra länders, bekostnad. Denna misstanke kan polackerna knappast kritiseras för. Därför har de också haft ett

utpräglat behov av säkerhet. Polen blev medlem i Nato 1999 och i EU 2004. Samtidigt är det ingen slump att Warszawa strävat efter att knyta sig närmare USA inom Natofamiljen framför Frankrike eller Tyskland, som man betraktat som alltför undfallande gentemot Moskva.

Det polska folket har inte haft goda erfarenheter av politiker, vilket lett till utbrett politikerförrakt. Dess uppkomst kan spåras tillbaka till åren efter 1989 och en bit in på 1990-talet. Då splittrades Solidaritet i olika fraktioner och i det polska parlamentet var

Polack och påve: Johannes Paulus II var en del av motståndet mot Sovjet.

FOTO: GETTY IMAGES

STORMAKT POLEN?

Flyktingkaos vid gränsen till Belarus.

FOTO: OKSANA MANCHUK/GETTY IMAGES

läget turbulent. Inget parti lyckades uppnå egen majoritet eller ens skapa starka minoritetsregeringar. Polackerna som hade haft stora förhoppningar på det demokratiska styrelseskicket fick istället se tjafsande politiker och regeringar som byttes ut vart och vartannat år. De blev desillusionerade och politikeravskyn cementerades. Återkommande politiska skandaler och muthärvor har inte avhjälpt situationen.

Politikerförakt går hand i hand med låg tilltro till institutioner, särskilt domstolsväsendet, och medier. Detta kan också främst härledas till mer samtida händelser efter 1989, även om kommunismen gjort sitt. Arvet efter diktaturen hanterades nämligen inte på konstruktiva sätt och uppfattningen att Polen var en postkommunistisk skapelse styrd av osynliga makthavare med bakgrund i kommunistpartiet eller säkerhetstjänsten slog rot. Allt bottnade i det famösa "tjocka streck" som Polens första icke-kommunistiska premiärminister Tadeusz Mazowiecki (1927–2013) ville dra över det förflutna. Det innebar, som Davies skriver i sin bok, att "ingen utrensning av kriminella element från den forna regimen ägde rum". Möjligen är det en sanning med modifikation men faktum är att omvandlingen från ett kommunistiskt till ett postkommunistiskt och senare ett demokratiskt samhälle borde ha genomförts på sätt som kunde ha rensat luften. Tack vare överenskommelsen mellan Solidaritet och regimen kunde till och med general Wojciech Jaruzelski, som ansvarat för brutala insatser mot strejkande arbetare, sitta på presidentposten 1989–1990. Avvecklingen av kommunistiska strukturer inom statsförvaltningen, krigsmakten, polisväsendet, rättsväsendet och säkerhetstjänsten gick alldeles för långsamt. Den forna makteliten hann sopa bort komprometterande spår eller plundra statliga företag. Förenade av familjeförbindelser, kollegiala eller vänskapliga band eller ekonomis-

ka affärer kunde de obehindrat fortsätta att leva i Polen tack vare väl tilltagna pensioner och undagömda pengar. Samtidigt kämpade majoriteten av befolkningen med att hålla huvudet ovanför vattenytan under 1990-talets ekonomiska stålbad. In i våra dagar pågår en livlig debatt om omvandlingens inverkan på det polska samhället och statsmakten.

Politikerförakt och misstänksamhet gentemot samhällsstrukturer skapar en god grogrund för extrem polarisering. Detta blev uppenbart efter flygplanskraschen utanför Smolensk i april 2010. Ombord fanns bland andra presidentparet Lech och Maria Kaczyński tillsammans med flera andra högt uppsatta politiker, tjänstemän och militärer. Delegationen var på väg till en högtid till minne av Katynmassakern. Tämligen omgående splittrades nationen i två läger: i det ena fanns de som ansåg att olyckan berodde på pilotfel och i det andra att ryssarna vållat kraschen. Mellan dessa två grupper piskades en hätsk stämning upp och sedan dess finns såret kvar. Polen är fast i en gränslös polarisering som visserligen inte är unik i ett internationellt sammanhang men meningsskiljaktigheter hanteras ovanligt hetsigt och oförsonligt.

Avslutningsvis bör det sägas att Polen aldrig varit monolitiskt. Det är kontrasternas land med en befolkning som är brokigt i temperament och övertygelser. Polen är, likt andra nationer, en produkt av dåtidens arv, samtidens realiteter och framtidens förhoppningar. I nuet som är en knutpunkt för dessa tre tidsdimensioner kommer Polen, som Piotr Zak uttryckte det, att förbli Polen: fritt, självständigt och polskt.

Artur Sulc är författare.

Stabilt men oförutsägbart

Efter trettio års demokrati är polsk politik någorlunda stabil. Men nya konfliktlinjer har uppstått som kan ändra på förutsättningarna.

Av Adam Cwejman

Det var den amerikanske försvarsministern Donald Rumsfeld som för nästan exakt tjugo år sedan delade upp Europa i en gammal respektive ny del. Det gamla Europa, förkroppsligat av Tyskland och Frankrike, var ”problematiskt”, menade Rumsfeld. De europeiska stofilerna var inte sugna på den amerikanska invasionen av Irak.

När Rumsfeld vände sig mot Östeuropa fann han något annat. Det nya Europa, med Polen i spetsen, var ”vitalt” och visade sig vara entusiastiska anhängare av det amerikanska äventyret i Mellanöstern. Det var också Polen som fick ansvar för en stor del av den amerikanska militära administrationen i landet.

Efter att Polen blivit sviket av britter och fransmän som inte kom till undsättning när Tyskland anföll landet 1939 och därefter befunnit sig bakom den sovjetiska järnridån fanns få länder med en så intensiv revanschlystnad som kunde mäta sig med den polska. Landet skulle ta varje chans som fanns att manifestera sitt oberoende och villighet att göra uppoffringar, för både egen och andras del. Det var en hederssak för Polen – man ställer upp för sina allierade och isolerar sig inte på sin kant, rätt vad det är behöver man sina vänner.

Polen gick med i både Nato och Europeiska unionen så fort det bara gick och har sedan dess byggt upp en försvarsmakt som med europeiska mått mätt är väldigt stor. Inget annat central- eller östeuropeiskt land har samma politiska och militära inflytande i Europa som Polen. Och inget land har tagit ett lika stort ansvar för att ta emot ukrainska flyktingar undan kriget med Ryssland. Det militära stödet har även det varit omfattande och det är i sydöstra Polen som hela världens militära och humanitära stöd lagras, lastas om för att sedan skickas till Ukraina.

Denna entusiasm och villighet att återvända till den europeiska och västerländska gemenskapen har varit signaturmelodin för Polens postkommunistiska decennier. Men under de senaste åren har det i den västeuropeiska offentligheten satt sig en bild av ett annat Polen – en grälsjuk, traditionalistisk och isolationistisk granne som inte vill ta emot invandrare, som nämner historiska oförrätter så ofta det bara går samtidigt som landet, till synes, rör sig i en auktoritär inriktning. Vad hände egentligen?

Polsk politik är för de flesta svenskar och västeuropéer ett okänt mörker. De gånger då Polen figurerar i svensk offentlig debatt och

medial rapportering är i regel då den av Lag och Rättvisa (PiS) styrda regeringen buntas ihop med ungerska regeringspartiet Fidesz och dess långvarige ledare Viktor Orban. Men där och då slutar insikterna. Kunskapen är därför grund. Det hände något med landets domstolsväsende och visst var det något med landets public service och styrdes inte landet av ett udda tvillingpar?

Polsk politik kan lätt framstå som rörig. Något annat är svårt att hävda och det förklarar väl varför det är svårt att följa med i svängningarna. Men det finns numera vissa trender och konflikter i polsk politik som med lätthet går att förstå. Efter trettio år med fungerande parlamentarism har vissa block uppstått som är någorlunda stabila. Likaså har ett par betydande konfliktlinjer uppstått i landet som är värda att känna till.

Vänster-högeraxeln i Polen är inte helt tydlig och skiljer sig på många sätt från det vi är bekanta med i Sverige. Polens vänster är sedan tidigt 00-tal mycket marginell och landets samtliga vänsterpartier samlar tillsammans som mest 10 procent av rösterna. Den tidigare så starka socialdemokratiska rörelsen som dominerande polskt 1990-tal är idag utbytt mot en betydligt mer modern vänster, det dominerande partiet heter rentav Nowa Lewica (Den nya vänstern) som inte bara berör fördelningspolitik utan även jämställdhet och hbtq-frågor.

Den polska vänstern är i likhet med de två större högerblocken organiserad i partikoalitioner som består av en lång rad av utbrytarpartier som vittnar om den långt gångna celledningen som polska politiker är så förtjusta i.

Med tanke på den polska vänsterns blygsamma närvaro har därför den huvudsakliga blockstriden ägt rum mellan ett socialkonserverativt och bitvis nationalistiskt block, främst bestående av regeringspartiet PiS, och det i huvudsak liberal-konservativa blocket vars dominerande parti är Medborgarplattformen. Vänstern har snällt fått inordna sig som ett motvilligt stödhjul till den liberal-konservativa oppositionen för att bjuda PiS något motstånd.

De två huvudrollsinnehavarna i polsk politik är två högerkoalitioner som står mot varandra. Men det är viktigt att komma ihåg att det styrande PiS inte är något liberalt högerparti när det

>>

STORMAKT POLEN?

Presidenterna Volodymyr Zelenski och Andrzej Duda: en allians som gjort om politiken.

FOTO: TT

kommer till den ekonomiska politiken. Klassiskt liberal politik är underställd en socialkonservativ agenda för sådant som familjepolitiken eller helgdagarnas roll i samhället.

Om PiS får välja mellan att med lag tvinga butiker att hålla stängt på vilodagen eller lyssna till det polska näringslivets vädjan om att låta butiker vara öppna så väljer de konsekvent det förra. Kyrkan och katolicismen är för PiS av största vikt för vad det innebär att vara polsk. Detta får även konsekvenser för sådant som välfärdsstatens storlek, man har i omgångar utökat flerbarnstillägget och gynnat den trogna väljargrupp som de polska pensionärerna utgör. Även om partiet haft flera olika premiärministrar och presidenter så är alltjämt den tunga maktspelearen, den ena tvillingen, Jarosław Kaczyński, som fortfarande är partiledare för det parti han grundade med sin bror Lech Kaczyński.

PiS genomförde två hårt kritiserade reformer, en av domstolsväsendet och en av landets public service. 2015 den så kallade lilla medielagen och året därpå den stora medielagen. De innebar i korthet att statliga mediekanalerna skulle ledas av en styrelse bestående av fem personer. Dessutom skulle medierna under en övergångsperiod underställas finansdepartementet vilket gav regeringen stor makt över mediekanalerna. Mycket tyder på att medierna också, till skillnad från vad PiS hävdade, har blivit betydligt mer regeringsnära sedan medielagarna genomfördes. Förändringen av landets domstolsväsende hade samma karaktär. PiS ansåg att högsta domstolen låg den PO-ledda oppositionen alltför nära och försökte därför hitta olika sätt varigenom de kunde få bort sittande domare eller få dem att följa regeringens linje.

Samtidigt har PiS med en kombination av bidragspolitik och patriotiska utspel gjort sig självt mycket populärt bland stora väljargrupper som uppfattar PiS som en garant för att Polen förblir starkt, oberoende och inte låter sig styras av Bryssel eller andra utländska intressen. Det förklarar också varför delar av landet inte har tagit någon större notis om bråken kring landets domstolar eller public service – PiS mjuka ekonomiska populism fungerar. Det politiska stödet får PiS konsekvent från landsbygden, mindre orter, de fattigare östliga och sydöstra delarna av landet.

Räkna inte ut det gamla gardet: Lag och Rättvisas tunga maktspeleare Jarosław Kaczyński.

FOTO: DAMIAN BURZYKOWSKI/TT

"I sina välsittande kostymer framstår de snarare som vitala republikanska influerare än devota katoliker."

Mot PiS står det tidigare regeringspartiet Medborgarplattformen (PO). Partiet har efter många år med färglösa partiledare fått tillbaka den tidigare premiärministern Donald Tusk som var Europeiska rådets ordförande mellan 2014 och 2019. Nu är han tillbaka som partiordförande och spekulant på posten som näste premiärminister.

Det block som Tusk representerar får sitt stöd från stora städer, universitetsorter och de områden som tidigare hört till Tyskland. PO:s väljare är urbana, yngre och har i regel haft mer att vinna på Polens starka tillväxt och modernisering under de senaste decennierna. Deras väljare är oftare positivt inställda till EU och har i kontrast mot PiS väljare längre utbildning och högre inkomster. Men trots att PiS är EU-skeptiker förordar de inte Polexit. Landet har vunnit mycket på EU-medlemskapet och detta inser PiS-ledning. Men på horisonten finns en mer radikal variant av PiS som

utgör ett nödvändigt stöd för den sittande regeringen om den vill fortsätta att styra landet. Medan vänstern är liberalkonservativa PO:s nödvändiga samarbetspartner för att ta över landets styre så kommer PiS sannolikt att behöva förlita sig på en sär egen högerkoalition vid namn "Konfederacja" (Konfederationen).

Konfederacja vill sänka inkomstskatten till noll och genomföra en total privatisering av såväl skolsystem som kultur-

sektorn. Samtidigt är de för ett totalt abortförbud och återinförandet av dödsstraffet. Partiet samlar olika sorters nationalkonservativa, libertarianer och EU-skeptiker och är en koalition av två mindre partier, KORWIN (uppkallat efter dess eklektiske och grundare, Janusz Korwin-Mikke) samt det nationalistiska partiet Nationella rörelsen.

På fler än ett sätt är partiet ovanligt i en europeisk kontext och påminner snarast om politiska grupperingar inom det amerikanska republikanska partiet. Hos Konfederacja finner många väljare ett radikalt alternativ till mor- och farföräldrarnas parti PiS. Väljarna är också påfallande unga och en majoritet är män. Även om Konfederacja nominellt är positivt inställt till kyrkan och polska traditioner så läggs tonvikten i politiken på den ekonomiska politiken, ett starkt försvar och energipolitiken.

Ett annat intressant politiskt vägval Konfederacja har gjort är att de av Ukraina kräver ett reservationslöst avståndstagande från den ukrainska regeringen gentemot den ukrainske nationalisten Stefan Bandera som under 1940-talet utsatte den polska minoriteten i Ukraina för folkmord och etnisk rensning. Konfederacjas linje är "Polen först" i alla lägen, och det finns inga tecken på liberal internationalism eller närhet till unionsprojektet. Medan PiS är pragmatiska EU-kritiker så är Konfederacja principiella EU-motståndare. Detta kan bli avgörande för unionen om det visar sig att det håller på att ske ett generationsskifte inom den polska konservativa högern.

Att denna nya unga generation av högerpolitiker både låter och ser annorlunda ut är tydligt. Istället för stela presskonferenser talar de direkt till väljarna via Youtube och Twitter. Två unga partiledare, båda födda på 1980-talet, Krzysztof Bosak och Sławomir Mentzen, talar avslappnat och med syrliga pikar om etablerade eliter och etablissemangsmedier. I sina välsittande kostymer framstår de snarare som vitala republikanska influerare än devota katoliker. Ett annat utmärkande drag är att kulturkriget inte tar en så framträdande roll vare sig i deras partiprogram eller utspel i sociala medier – ekonomisk politik gör det däremot.

STORMAKT POLEN?

Öppna armar för ukrainska flyktingar.

FOTO: HANSSON KRISTER/TT

Att radikal libertariansk ekonomisk politik skulle vara så lockande för det som i praktiken är den polska högerns ytterflank förvånar nog många i Västeuropa som är vana vid att den radikala högern är mer upptagen med invandring och islamism. ”Vi kommer inte att ge er något, men å andra sidan kommer vi inte ta något ifrån er”, förklarade den ena partiledaren Bosak i ett poddsamtal nyligen.

Det är ingen vild gissning att vi kommer att få höra mer om Konfederacja i västeuropeisk press inför parlamentsvalet. Den kortfattade analysen lär vara att det styrande PiS snart tvingas söka stöd av en högerextrem koalition. Men stämmer det verkligen?

Traditionell extremhöger av fascistisk eller nationalsocialistiskt snitt, eller med dessa rötter, existerar endast på marginalen i Polen. Som politisk kraft har de aldrig tagit plats i den polska sejmen. Men detta sagt så har Polen inte saknat en radikal höger, men denna har snarare påmint om den högerkatolska nationalismen från mellankrigstiden, då anförd av Roman Dmowski och partiet Endecja. Motsvarande politiska rörelser hade varit katolska högerpartier i Spanien, Portugal eller Belgien.

Utmärkande för Konfederacja är att den är en polsk ytterkantshöger som kombinerar dessa gamla patriotisk-katolska rörelser med modern nyliberal ekonomisk politik. Skulle denna del av den polska högern få mer inflytande i novembers val till Sejmen så kommer Polen få en ”republikansk höger” som påminner om den politik Donald Trump introducerade till det republikanska partiet: mindre tilltro till överstatliga samarbeten och mer skepsis mot liberal internationalism. Mot denna höger står den något mer röriga kombinationen av liberalkonservativ höger och modern vänsterpolitik.

”Oppositionen har länge väntat på ett tillfälle att en gång för alla göra sig av med Kaczynskis parti.”

Konflikten mellan dessa block illustreras bäst med en utblick mot just USA, inte Västeuropa. Medan det republikanska partiet i stora delar drar åt isolationism har de neokonservativa utrikespolitiska hökarna fått retirera under lång tid. Mot dem står etablissemangliberaler och en vänsterkoalition som är mer innerstadsfeminist än varvsarbetare.

I nuläget är det dött lopp mellan de två disparata koalitionerna. I mätningar från mars månad 2023 får Lag och rättvisa 34 procent, medan det huvudsakliga oppositionspartiet, Medborgarkoalitionen (som Medborgarplattformen är en del av), får 27 procent av rösterna. Den stora skrällen är Konfederacja som samlar 11 procent av rösterna medan Lewica (Vänstern) får ihop 8 procent.

Men inte ens om Medborgarkoalitionen samarbetar med vänstern, uppstickarpartiet Polska 2050 (som är ett annat moderat högerparti som är svårt att särskilja från PO) och det gamla agrara partiet PSL så får de ihop en egen majoritet. Om stödet för något av dessa partier skulle öka nämnvärt fram till valet i november så är det ändå en koalition av väldigt disparata partier.

Lag och Rättvisa (PiS) har styrt Polen sedan 2015 (och som del av en koalition 2005–2007) och har vunnit mycket på att oppositionen är så splittrad. Oppositionen har länge väntat på ett tillfälle att en gång för alla göra sig av med Kaczynskis parti. Men i likhet med den ungerska oppositionen är det enda man egentligen kan enas om är att vara emot PiS och dess regeringsinnehav. Det kanske räcker för ett regeringsskifte, men räcker det för att bygga ett annat – mer försonligt, mindre grälsjukt och mer progressivt – Polen?

Adam Cwejman är politisk redaktör i Göteborgs-Posten.

Marschen går vidare

Polen håller på att bli en av Europas mest inflytelserika stater. Utvecklingen återknyter till dess historiska roll som beskyddare och ledsagare.

Av Piotr Wawrzeńuk

Bland freskerna i kyrkan Saint-Pierre-le-Jeune i Strasbourg finns "Nationernas marsch mot korset" från 1400-talet. Varje rike som den anonyme konstnären ansåg vara något i dåtidens Europa finns avbildad på väg mot frälsningen. Främst rider Germania, det vill säga tysk-romerska riket, en nebulös skapelse som med sin stora tyska kärna kan sägas vara Tysklands föregångare. Det följs av bland annat Frankrike, England och Skottland. Längs bak finns tågets juniorer – Polen, Östern och Litauen (Polonia, Oriens, Litavia). Polen rider med huvudet vänt bakåt med blicken fäst på de till fots gående (det vill säga än mer juniora) Östern och Litauen. Konstnären tillskriver Polen en ledande och skyddande roll. Litauen var ett stort men nyligen kristnat rike i dynastisk union med Polen. Med sig i unionen hade det ett vidsträckt område från Östersjön i norr till Svarta havet i söder, med dagens Litauen och Belarus, stora delar av dagens Ukraina och delar av dagens västra Ryssland. Polskans användning av ordet "Rus" (Rutenien) syftar på dessa polsk-litauiska länder befolkade av östkristna. Östern (sannolikt Moskovitiska riket som var på uppgång under 1400-talet) går före Litauen för att visa att dess kristnande låg betydligt tidigare i tiden än Litauens. Detta Polens uppfattade ansvarsområde tycks ånyo ha aktualiserats i diskussionerna om regionens ledare och framtid som aktualiserats av Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina. Östern blev till hot, medan Litavia bär även fortsättningsvis på ett löfte.

Polen framstod sannnerligen som en viktig internationell spelare och allierad under amerikanske presidenten Joe Bidens besök i februari. Inför hans tal såg de polska värdarna till att inramningen blev lika historisk som symbolisk. Biden talade vid kungliga slottet i Warszawa, som dagen till ära illuminerades med ukrainska flaggans gulblå färger. Bidens Warszawatal försäkrade länderna längs med Natos östra flank från Estland i norr till Bulgarien i söder om det amerikanska engagemanget i ett gemensamt försvaret. Han signalerade fortsatt stöd till Ukraina. "Ukraina blir aldrig en rysk seger. Aldrig", förkunnade den amerikanske presidenten. Han berömde också Polen för dess militära och humanitära stöd till Ukraina.

Ända sedan inledningen av den ryska fullskaliga invasionen av Ukraina den 24 februari 2022 har Polen agerat som gigantisk logistisk sambandsplats för militärt och humanitärt stöd till Ukraina. Miljontals ukrainska flyktingar har fått skydd i landet, miljoner fler har passerat Polen på väg till andra destinationer. Landet har vid flera tillfällen varit pådrivande i det långsamma men oupphörliga sänkandet av ribban över vilken materiel som överlämnas till

Ukraina. Nyligen skickade Polen och Slovakien MiG-29-jaktflygplan till Ukraina. Det första initiativet togs av Polen redan i mars 2022 men tegs ihjäl av andra Natomedlemmar på grund av rädsla för eskalering. Denna rädsla har avtagit betänkligt efter att den ryska krigsmakten kört fast i Ukraina, och efter uppdagandet av den fulla omfattningen av ryska krigsbrott. En ständig ström av militär materiel har kommit in i Ukraina över polska flygplatser, järnvägar och vägar. Polen har också skänkt och sålt stora mängder materiel till Ukraina. En stor och viktig del utgörs av materiel som användes i forna Warszawapakten och som ukrainarna därför lätt kan använda eller snabbt adaptera till egna behov, som T-72-stridsvagnen i dess olika modifieringar. Hittills har dryga 300 överlämnats plus ett hundratal pansarskyttefordon. Överlämnandet och försäljningen av materiel fortsätter, senast med kontrakt på två hundra Rosomak (Järven) infanteristridsfordon till ukrainska armén. Bland europeiska västländer har kritiker av engagemanget i Ukraina i stort tystnat. Vid säkerhetskonferensen i München i februari 2023 muttrades det att Natos västeuropeiska medlemmar nog skulle ha lyssnat på Polen och andra stater med erfarenheter av sovjetiskt och ryskt styre. Det fullskaliga kriget mot Ukraina är beklagligt nog ett kvitto på att Rysslands mest högljudda kritiker bland tidigare Sovjetrepubliker och Warszawapaktsmedlemmar hade rätt – i motsats till paktens och EU:s giganter Tyskland och Frankrike.

Polen har inte bara en gräns mot Ukraina och vilja och förmåga att hjälpa. Det är också det största landet och den största ekonomin från före detta Östblocket, med god ekonomisk utveckling och lyckad modernisering av landet. Notabelt är att den internationella kritiken mot den fordom bespottade regeringskoalitionen ledd av partiet Lag och rättvisa (Prawo i Sprawiedliwość) har kraftigt tonats ned. Före februari 2022 var den svenska mediala bilden av Polen ett land med problematisk abortlagstiftning som bebos av hbtq- och migranthatare. Merparten av dagens rapportering handlar däremot om stödet till Ukraina och mottagandet och transiteringen av miljontals ukrainska flyktingar. Detta fastän ingenting har förändrats i fråga om inrikespolitiken.

Polens och de baltiska staternas beslutsamhet att hjälpa Ukraina har gjort att en del iakttagare hävdar att en förskjutning av Europas tyngdpunkt österut pågår. I själva verket har flera för Europa utomordentligt viktiga skeenden inträffat i regionen. Romanov-, Habsburg- och tyska imperiernas sönderfall, andra världskrigets utbrott, inrättande av ett sovjetiskt block – vid alla

STORMAKT POLEN?

Polen för 600 år sedan: skyddar och leder.

FOTO: ALAMY

tre tillfällen har Polen funnits i centrum av utvecklingen när europeisk säkerhet stöpts om. Denna gång genom stödet till Ukraina, som angripits som en del i processen av det ryska väldets nygamla sönderfall. Polen har rätt läge, tillräcklig vilja och dito tyngd för att agera Ukrainas ombud på den internationella arenan och i processen framstå som en ansvarstagande regional ledare.

I Polen ses stödet till Ukraina som en rent strategisk åtgärd. Det finns gott om sympati för Ukraina som materialiseras som politiskt och materiellt stöd, men historiska erfarenheter av Ryssland (Moskovitiska riket) sedan 1500-talet är nog starkare motor i sammanhanget. Ukrainas kamp har av polske presidenten beskrivits i termer som liknar den äldre polska självsynen som *antemurale christianitatis*, kristendomens utpost: Polen har under långa perioder skyddat Europas kärna från barbariska makter, inklusive Ryssland i dess inkarnationer som Moskovitiska riket, Sovjetunionen och Ryssland. Detsamma anses Ukraina göra nu. Stödet har en ideologisk, frihetlig underton, men speglar också strategiska övervägningar – bättre att försvara Polen i Ukraina idag än i Polen imorgon.

Warszawa har gjort ett starkt avtryck på EU:s sanktionspolitik, kandidatstatus för Ukraina och militärt stöd till Kiev. Men Polens status i EU är fortfarande förhållandevis svag. Landet har inte satsat på gemensam valuta eller på den gröna omställningen.

Det har distanserat sig från ett potentiellt europeiskt samarbete inom utveckling och upphandling av nya försvarssystem genom att köpa materiel från USA och Sydkorea.

"Polens nya stärkta ställning kan liknas vid ett cykellopp där dess nya tröja tyder på vinst i några etapper men Tyskland även fortsättningsvis har loppets ledartröja."

I nom EU:s institutioner fortsätter fortfarande kritiken mot polska rättsreformer som av unionen anses utgöra brott mot rättsstatsprincipen. Polen krävs för närvarande på en daglig bot om en miljon euro. Beloppet ska debiteras tills den kritiserade reformen av Högsta domstolens disciplinnämnd dragits in. Det är valår i Polen. Den sittande koalitionen fortsätter sin kritik av EU, och dryftar krav på krigsskadestånd från Tyskland. Sannolikt har Polen inte sett ett så tyskskeptiskt styre sedan Wladyslaw Gomułkas tid som förste sekreterare för det polska kommunistpartiet 1956–1970.

När Polen åter blev självständigt vid Östblockets sammanbrott bedrev det utrikespolitik som syftade till att snabbt träffa gräns- och samarbetsavtal med alla sina grannar och erkänna gränser dragna av Sovjetunionen 1944–45. Konflikter som den med Litauen om Vilnius eller med Ukraina om Lwów (Lviv) skulle glömmas bort, och alla territoriella anspråk på grannländerna ges upp. Blicken var fäst på en framtid först inom europeiska, sedan även euroatlantis-

»

På Polens sida: Joe Biden i Warszawa.

FOTO: DAMIAN LEMANSKI/GETTY IMAGES

STORMAKT POLEN?

Polen 2023: skyddar och leder.

FOTO: TOMSKALNINS/TT

ka strukturer. Ukraina var en viktig del av denna process – Polen var först med att erkänna den ukrainska staten 1991. Det finns en medvetenhet om att historien kan vara en belastning i relationerna, och därmed ett öppet mål för rysk påverkan. Därför diskuteras historiska frågor bland många andra av Polen och Ukrainas presidenter Andrzej Duda och Volodymyr Zelenskyj under den senares statsbesök i Polen i april i år.

Sedan våren 2022 har röster hörts i Polen om en federation med Ukraina, rent av ny Rzeczpospolita. Namnet (ursprungligen en polsk adaptation av latinets *res publica*) återfinns i Polens officiella namn, men används ensamt som beteckning på det polsk-litauiska samväldet som skapades i och med den politiska unionen 1569. Det främsta argumentet som används är att en sådan skapelse skulle med sina 80 miljoner invånare och potential utgöra en politisk och militär motvikt mot Ryssland. Kostnaden för att förverkliga planerna i närtid lär dock vara mycket hög, så visionerna blickar mot en diffus bättre framtid. De som föreslår en federation är knappast historieromantiker. 1569 såg Litauen ingen annan lösning än att förena sig med Polen i en dubbelstat eftersom det saknade resurser att stå emot moskovitiska militära kampanjer. Dagens federationsidé går tillbaka till tankar om en moderniserad union som lanserades av Józef Piłsudski, Polens mest framstående politiker under mellankrigstiden. Efter Polens återskapande som stat i första världskrigets kölvatten ville han ha en federation med Ukraina, Belarus och om möjligt Litauen i första hand som ett sätt att skapa en hållbar motvikt mot Bolsjevik-ryssland. Ett annat projekt med samma udd som inte heller förverkligades var Baltiska ententen – en allians mellan Finland, Est-

land, Lettland och Polen som stilla somnade in 1922. På sätt och vis återupplivades den i och med Finlands inträde i Nato – helt plötsligt var de tilltänkta allierade, stärkta av Litauen, förenade i en ny militär allians och genom EU.

Om den nye tjeckiske presidentens agerande kan agera vägvisare, ligger Polen bra till – som regional ledare. Petr Pavels andra resa som president (Slovakien var det första målet) gick till Polen för att visa Tjeckiens uppskattning för stödet till Ukraina. Den tredje resan gick till Tyskland. Där manade Pavel sina värdar att ta ”mer ansvar” för utvecklingen i Europa och närregionen – en omskrivning för att ”leda”, ett ord som många tyskar och en del länder, däribland Polen, skyr när frågan kommer till Tysklands roll. Pavels Tjeckien ser nämligen tyskt ledarskap som mest givande för regionens och Europas framtid. Då rör det sig om ett mindre tvehåget och mer lyhört Tyskland nu när gasen gått ur svunna tiders östpolitik.

Polens nya stärkta ställning kan liknas vid ett cykellopp där dess nya tröja tyder på vinst i några etapper men Tyskland även fortsättningsvis har loppets ledartröja. Det är kanske så att dagens Polen passar bra just i den rollen det tillskrevs för 600 år sedan på fresken i Strasbourg – som ledsagare av nya riken in i värmen och som potentiell beskyddare av Europas östra flank, snarare än som en ledargestalt i stil med Germania.

Piotr Wawrzeńiuk är docent och universitetslektor vid Försvarshögskolan.

Med historien på sin sida

Efter att ha kritiserat annekteringen av Krim och invasionen av Ukraina gick den ryske historikern Andrej Zubov i exil och stämplas nu som en statsfiende. Men han är helt övertygad om att Vladimir Putin kommer att förlora kriget och makten.

Av Elisabeth Hedborg

”

Angreppet på Ukraina har försvagat landet och hela den statsapparaten som Putin och hans krets har byggt upp. Om han inte hade startat det här kriget hade han säkert kunnat sitta kvar som president länge än och kanske rentav lämna över makten till en arvtagare.

Andrej Zubov är en framstående rysk historiker som förlorade jobbet för att han använde en historisk analogi som politiskt argument. Det låter absurd men det var precis vad som hände för nio år sedan.

Rysslands annektering av Krim 2014 fördömdes i stora delar av världen. Den ryska allmänheten var förvirrad, många var osäkra på hur de skulle ställa sig men en stor del av opinionen såg det som något positivt. ”Krim är vårt!” blev en slogan som användes flitigt och president Putin kunde glädja sig åt stigande popularitetssiffror.

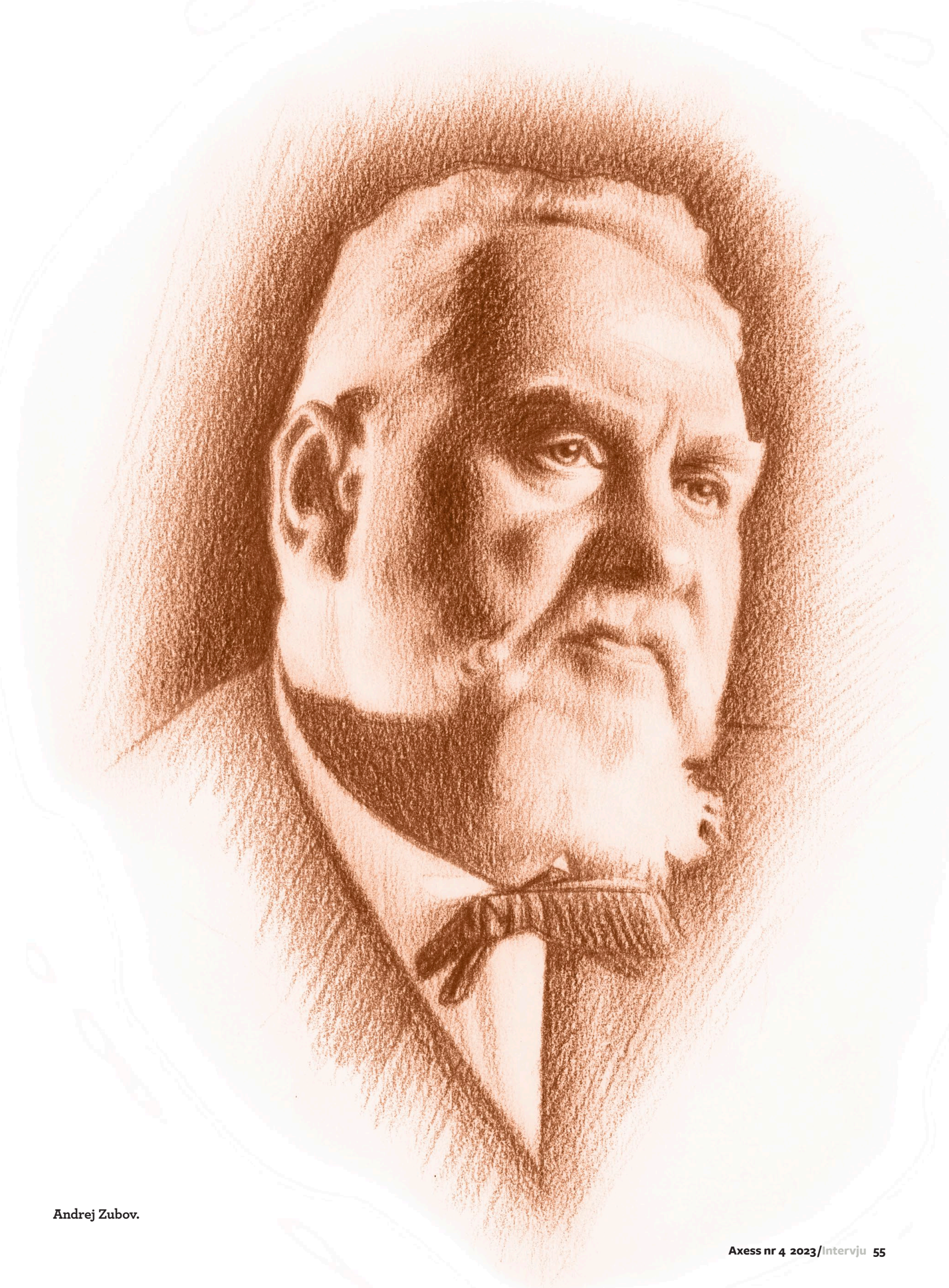
Det var då Andrej Zubov satte ner foten. I en uppmärksammat artikel i tidningen *Vedomosti* den 1 mars 2014 fördömde han den ryska statens agerande och hävdade att detta var en direkt parallell till Hitlers maktövertagande av Österrike 1938. Zubov uppmanade läsarna: ”Vänner! Vi måste besinna oss och sätta stopp. Politikerna vill dra in vårt folk i

ett skrämmande och fasansfullt vågspel.”

Trots att artikeln inte publicerades i pappersversionen av *Vedomosti* utan på den mera undanskymda nätsajten blev detta för mycket i ett land som har byggt en stor del av sin identitet som stormakt på segern över Nazityskland. Zubov förlorade sin professur vid utrikesdepartementets prestigefyllda universitet MGIMO.

Nu fick denne historiker, statsvetare, religiöst engagerade och filosofiske tänkare plötsligt byta katedern mot Facebook. En ny bana inleddes – som frispråkig regimmotståndare med ytterst osäkra lönevillkor. Under några korta år var det fortfarande möjligt för kritiker att i viss mån framföra sina åsikter och eftersom Zubov är en engagerande föredragshållare kunde han även ta uppdrag utomlands. Få kan som han med humor och finesse hantera det ryska språkets möjligheter att uttrycka känslor och komplicerade tankar, så han var en ofta sedd gäst och kommentator i ryska och internationella medier.

»

Andrej Zubov.

Hundra år av förtryck.

FOTO: GETTY IMAGES, TT

Dessa möjligheter krympte så småningom och efter det ryska anfallskriget mot Ukraina hårdnade det inrikespolitiska klimatet snabbt. Zubov fortsatte att verka som förut och kritiserade invasionen i Ukraina samtidigt som han levde i en ständig fruktan att bli gripen och åtalad. När universitetet i Brno i Tjeckien förra året erbjöd honom en gästprofessur tackade han ja utan att tveka.

MEN – DEN 17 FEBRUARI i år kom nästa slag: den ryska staten stämpade honom som "utländsk agent" enligt en lag som förbjuder indrivningar och rörelser att ta emot pengar från utlandet.

– Jag fick inget direkt besked om saken utan fick händelsevis läsa om det på justitiedepartementets hemsida, berättar Zubov när jag intervjuar honom på telefon.

– Anledningen var min fördömande hållning till anfallet på Ukraina och att jag får lön från universitetet i Brno.

Lagen om "utländska agenter" tillkom 2012 och för en svensk kan det vara svårt att till fullo förstå de hotfulla undertonerna i uttrycket "utländsk agent". Den ryska allmänheten associerar direkt till kalla krigets spioner och Stalintidens epitets "folkets fiende".

– Lagen kräver stora insatser av en "utländsk agent". För mig personligen innebär det rent praktiskt flera risker.

Han är ingalunda ensam om att ha drabbats av denna "agentlag", som kan användas mot både individer och organisationer. För Putins regim har den visat sig vara ett mycket praktiskt instrument och är en del i ett helt system av lagar och bestämmelser som kväver yttrandefriheten.

– Jag är numera ålagd att överallt och i alla möjliga sammanhang upplysa min omgivning om att jag är "utländsk agent". Jag måste in i minsta detalj redogöra för mina inkomstkällor. Ryska uppdragsgivare kan inte ens drömma om att kontakta mig. Allt detta är enormt förnedrande och tar dessutom tid. Men jag har bestämt mig för att helt och hållet strunta i deras krav. Det är tro-

ligt att det gör ont värre men jag är redo, säger Zubov.

De landvinningar som människorättskämpar och demokratiskt sinnade politiker lyckades uppnå under de gångna trettio åren har raderats ut på bara några månader. Anrika och betydelsefulla organisationer som Helsingforsgruppen och Memorial är krossade. Deras medlemmar utsätts för husrannsakingar och flera av dem riskerar åtal. Även kritiskt granskande journalister och bloggare har fördömts. Välkända redaktioner har fått stänga eller flytta utomlands. Här i Sverige har bevakningen av krigets konsekvenser för det ryska civilsamhället till en del hamnat i skuggan av rapporteringen om själva kriget men faktum är att det ryska samhället idag befinner sig i en situation som har mycket gemensamt med Sovjettiden och från många synpunkter även med Stalinepoken.

"Efter regimens undergång kommer en förnyelse att äga rum. Då får vi se ett alternativ till de kleptokrater som nu har anfallit Ukraina och som också förkväver själva Ryssland ekonomiskt, politiskt och kulturellt."

ANDREJ ZUBOV tänker inte stillatigande underkasta sig denna kränkande behandling – han har bestämt sig för att svara med en drastisk åtgärd: han kommer att stämma den ryska staten. Visserligen är han i gott sällskap – tusentals framstående personer har ju drabbats av samma öde. Men Zubov är en av få som har beslutat sig för att gå så långt som att slå tillbaka mot justitiedepartementet. Han försäkrar att det finns fonder och privatpersoner, som är beredda att stödja honom ekonomiskt i detta företag.

– Konstitutionen är ännu inte avskaffad och det jag gör och säger i min roll som historiker och politisk tänkare har jag all rätt

till enligt vad som står i vår grundlag.

Sedan september förra året lever alltså Andrej Zubov och hustrun Olga i exil i Tjeckien. Två av de tre barnen har också lämnat Ryssland och lyckats få tillfälligt uppehåll i Tyskland och Lettland. Familjemedlemmarna, som hittills har levt nära varandra i Moskva, är nu splittrade över Europa och kommer att så förbli "tills Putin faller".

Enligt Zubov är den ryska staten dömd att förlora kriget mot

Ukraina, något som i sin tur kommer att leda till regimens kollaps. Och det kommer att ske snart, tror han. Mina skeptiska motargument om att det nuvarande systemet tycks vara väl konsoliderat och att dess ledare verkar sitta säkert i sadeln avfärdar han raskt.

– Angreppet på Ukraina har försvagat landet och hela den statsapparat som Putin och hans krets har byggt upp. Om han inte hade startat det här kriget hade han säkert kunnat sitta kvar som president länge än och kanske rentav lämna över makten till en arvtagare. Men nu tror jag inte det är möjligt.

Andrej Zubov tvivlar inte på sin sak och hans analys är väl förankrad i historiens långa perspektiv. Han understryker att det sannarligen inte är första gången som makthavarna i Ryssland har tvingat sin egen och andra staters befolkning på knä. Det räcker med att studera de senaste hundra årens dramatiska händelser för att förstå att det kan sluta mycket illa för ett styre som förtrycker och sprider ofärd. Det som ser stabilt och nästan evigt ut kan plötsligt rasa som ett korthus.

– Tsarryssland gick under efter första världskrigets katastrof. Den banditklick som dök upp 1917–18 och roffade åt sig makten efter tsarerna, ja de styr ju det här landet än idag. Så det vi bevittnar nu är inte bara slutet på Putins regim, säger Zubov. Det är med all sannolikhet även slutet på över hundra år av bolsjevikstyre.

Zubov pekar på att kontinuiteten under alla dessa år i all väsentlighet har utgjorts av den förtryckarapparat som skapades redan i december 1917: Tjekan, Lenins hemliga polis. Denna organisation har visserligen tjänat många olika ledare och den har bytt namn flera gånger: OGPU, NKVD, MGB, KGB och idag FSB. Men under drygt ett sekel har den varit statens ryggrad och den har samma mål och medel nu som då.

– Tänk dig, säger han, om det var Gestapo som styrde dagens Tyskland. Hur skulle Tyskland då se ut?

Och han tillägger:

– Ryssland kommer aldrig att bli ett normalt land förrän vi har gjort upp med bolsjevikernas brott.

Sedan invasionen i februari 2022 har stora mängder ryska medborgare lämnat landet. Exakt hur många vet ingen men en miljon nämns ofta som en trolig uppskattning. De som har haft modet och styrkan att söka sig bort är ofta unga och välutbildade. Det handlar alltså om en dränering, en *brain drain*, av stora mått.

Något liknande skedde ganska exakt för 100 år sedan, 1918–1923. Även då, efter tsarväldets kollaps och bolsjevikernas seger i inbördeskriget, förlorade landet en viktig del av sina mest framstående medborgare. Filosofer, författare, vetenskapsmän, företagare och militärer fördrevs eller flydde. Också denna exodus beräknas ha uppgått till en miljon eller mera. Den skedde huvudsakligen från hamnarna vid Svarta havet men även via Finland och Manchuriet i Fjärran Östern. Dessa flyktingar fick dramatiska och ofta olyckliga liv. De allra flesta kunde aldrig återvända. Dagens emigranter vet inte heller mycket om sin framtid.

Andrej Zubovs personliga öde kan betraktas i detta större sammanhang, som en liten del av en stor och omvälvande förändring. Situationen idag kan till en viss del jämföras med 1920-talets massflykt men skillnaderna är många. Vår värld ser helt annorlunda ut.

– Till de positiva faktorerna hör internet och alla de tekniska hjälpmedel för kommunikation som knyter ihop människor på ett radikalt nytt sätt, menar Zubov.

– Kalla krigets järnridå är borta. Möjligheterna till information och kunskaper är i stort sett oändliga. Detta har en avgörande betydelse. Efter regimens undergång kommer en förnyelse att äga rum. Då får vi se ett alternativ till de kleptokrater som nu har

anfallit Ukraina och som också förkväver själva Ryssland ekonomiskt, politiskt och kulturellt.

EN VIKTIG MEN OSÄKER faktor är den tysta opinionen. Det är svårt att veta vad människorna i Ryssland egentligen tycker om det som sker nu och opinionsmätningarnas siffror går inte att lita på. Samhället är splittrat och ingen anar vad som pågår i folkdjupet. Inte ens den mäktiga ortodoxa kyrkan, som officiellt har tagit ställning för kriget, är enhällig i sin hållning.

– Strax efter anfalllet mot Ukraina publicerades ett öppet brev undertecknat av 300 präster i den ryska ortodoxa kyrkan, berättar Zubov. De kritiserade angreppet på Ukraina mycket hårt. En del av undertecknarna drabbades sedan av repression, flera stängdes av från sin tjänst. Och jag vet att det finns många fler än 300 som håller med om denna kritik men som inte vågar höja rösten.

Motståndet mot kriget finns även bland biskoparna och i kyrkans allra högsta ledning. Det främsta exemplet är Moskvapatriarkatets metropolit Innokentij i Vilnius. Redan i mars 2022 tog han öppet avstånd från patriarken Kirill och dennes stöd för kriget. Han vill nu distansera sig från Moskvapatriarkatet och har inlett en process för att skapa en mera självständig gren av den ryska ortodoxa kyrkan i Litauen.

– Vår kyrka är alltså långt ifrån en monolit där alla tänker på samma sätt, säger Zubov. Så när Putin störts kommer patriarken Kirill att gå samma väg.

År 2009 publicerades ett nytt och epokgörande historiskt verk, *Rysslands historia under det 20:e seklet*. I tre volymer har fyrtio forskare från olika delar av Ryssland och andra länder genomlyst perioden från 1894 till 2008. Redaktör är Andrej Zubov och i förordet redogör han för verkets grundtankar: först och främst måste historien skildras utan politiska och ideologiska skygglappar. Dessutom har författarna valt att sätta ljuset på individuella livsöden. Enskilda människors personliga val och handlingar formar historien och det är viktigare att lyfta fram detta än att

ägnas åt ”anonyma beskrivningar av ’objektiva processer’ och ’drivkrafter’”. Omslagen på de två första volymerna illustrerar denna inriktning: här saknas porträtt av de stora statsmännen – bokpärmarna pryds av anonyma bilder på ”vanliga människor” – ”alla de människor som bar det tjugonde seklet på sina axlar”, säger Zubov.

En paradox i sammanhanget är att detta ryska verk utan större problem går att få tag på i Kiev medan förlaget i Moskva däremot troligen inte kommer att kunna trycka flera upplagor. Lagen kräver ju att det måste framgå att redaktören är ”utländsk agent” men eftersom Zubov kategoriskt vägrar att gå med på detta blir det helt säkert inga flera utgåvor.

I sitt förord återger Zubov ett samtal som ägde rum i Frankrike år 1927 mellan militärhistorikern och generalen Nikolaj Golovin och storfursten Nikolaj Romanov. Även storfursten var general och hade deltagit i flera krig. Båda två tvingades lämna sitt land efter nederlaget i inbördeskriget och levde därefter resten av livet i exil i Frankrike. Golovin frågar: ”Hur skall man skriva om Ryssland?” Storfursten svarar: ”Ryssland kan bli fritt först när vi säger sanningen och endast sanningen om henne.”

Rysslands historia under det 20:e seklet försöker ge denna sanning en konkret gestalt. Men vem kommer att ge oss sanningen om de händelser som nu, i det 21:a seklet, formar Ryssland och Europa? Svaret på detta får vi sannolikt vänta på länge. ✨

*”Det är svårt att veta
vad människorna i
Ryssland egentligen tycker
om det som sker nu och
opinionsmätningarnas
siffror går inte att lita på.
Samhället är splittrat och
ingen anar vad som pågår
i folkdjupet.”*

Henrik Nordbrandt 2012.

Slagskämpen som blev poet

Den nyligen avlidne Henrik Nordbrandt hör till de få nordiska författare som på senare år har nämnts som möjliga Nobelpristagare i litteratur.

Av Tommy Olofsson

Tommy Olofsson är poet, skribent och professor emeritus i kreativt skrivande.

Den danske poeten och essäisten Henrik Nordbrandt dog den 31 januari i år, 77 år gammal. Han var en av vårt grannlands främsta författare under de senaste fem årtiondena och en av de tre danskar vars namn från och till har figurerat på olika vand-slagslistor om möjliga Nobelpristagare i litteratur. De övriga två är Hjalmar Söderbergs dotterson Henrik Stangerup (död 1998) och poeten Inger Christensen (död 2009). Numera är det bland nordiska författare främst två norrmän som brukar stå på listor i sådana sammanhang, Jon Fosse och Karl Ove Knausgård. Något Nobelpris till Nordbrandt blev det inte, och kanske är det lugnast så, för i vårt broderland har denne poet varit en kontro-

"Tillbaka hem till Danmark kom han bara, berättade en gång hans kollega och förläggare Klaus Rifbjerg, när han behövde gå till tandläkaren eller skulle ta emot ett litterärt pris."

versiell person. Han har i giftdrypande ordalag distanserat sig från danskt hygge, från dansk patriotism och självgodhet. I tre decennier levde han som kulturell landsflyktning i länder kring Medelhavet – Spanien, Italien och Grekland – och tycks ha levat ett slags vagabonderande bohemliv, innan han mer stadigvarande bosatte sig i Turkiet, närmare bestämt i huvudstaden Ankara, av alla ställen. Tillbaka hem till Danmark kom han bara, berättade en gång hans kollega och förläggare Klaus Rifbjerg, när han behövde gå till tandläkaren eller skulle ta emot ett litterärt pris.

Det är främst som lyriker Nordbrandt har varit produktiv och väckt beundran. Ändå har han under åren då och då hunnit sticka emellan med en eller annan prosabok, till exempel den genrepardiska kriminalromanen *Finckelsteins blodige bazar* och den till svenska översatta *Brev från en ottoman*. Därtill har han skrivit ett par barnböcker och memoarvolymen *Døden fra Lübeck* (2003). Det är en barndomsskildring. I den får vi följa författaren fram till sexton års ålder, då han tas in på sjukhus och ges den dåförtiden, 1961, inte så vanliga diagnosen "anorexia nervosa". Den gänglige ynglingen var uppmot 190 lång och vägde inte ens 40 kg. En av medpatienterna tyckte att han liknade "Døden fra Lübeck", en karaktäristik som hämtats från en trettio meter lång medeltida kalkmålning i Marienkirche i Lübeck, en målning som förstördes vid ett bombanfall 1942.

LEVNADSTECKNINGEN HANDLAR inte om vägen till anorexi eller ens om denna sjukdom. Diagnosen är bara något som dyker upp, i förbifarten, precis som så många andra konstiga saker som de vuxna säger och gör. Det fina med dessa memoarer är att de i så hög grad är skrivna utifrån en liten pojkes perspektiv. Stilen är enkel och kristallklar. Episod läggs till episod. Några djupgående psykologiska förklaringar till sin utvecklingsgång ger sig Nordbrandt inte gärna in på. Han berättar helst och gör inga anspråk på att förstå sig själv eller förklara vem han innerst inne är.

Bland annat berättar han om sin familj. Om fadern som var sjöofficer, sedan vidareutbildad till skeppsingenjör, och kom från arbetarklassen, var sträng och kylig, inte bara mot de två barnen, Henrik och hans lillasyster, utan även mot modern. Om modern som var jurist, kom från en betydligt finare familj än fadern, hade "dåliga nerver", som det hette, var totalt opraktisk som husmor och höll sig med en hjärtlös uppfostringsideologi som gick ut på att föräldern skulle ha minsta möjliga fysiska kontakt med sitt barn. Det var en amerikansk psykolog som gjorde denna uppfostringsmetod populär på 50-talet. Nordbrandt blev ett förvånat offer för den. Och sammanfattar syrligt den vik-

>>

tigaste principen: "Om man skulle iakttä sitt barn, gjorde man det bäst genom att låta det vara ensamt i ett rum, stänga dörren och studera det genom nyckelhålet."

Nordbrandt hävdar dock att han aldrig varit arg på sin mor för att hon uppfostrade honom enligt "totalt sindsyge" pedagogiska principer, men han har då och då frågat henne hur en intelligent person som hon kunde falla för en sådan humbug – och aldrig fått annat än ursäktande mummel till svar. Hur som helst hade sonen trots allt en ganska rolig barndom. I varje fall har han mycket roligt att berätta om den. Han växte upp i den själländska småstaden Lillerød och flyttade som tonåring till Korsør, när fadern blev chef för flottbasen där. Som ung avskydde han fotboll och religion, läsläsning och julfirande. Ett tag, innan han svälte sig mager, av någon anledning som han inte begriper och heller inte bryr sig om att spekulera i, var han dock extrem även på ett annat sätt, nämligen som slagskämpe. Som "slagsbror" var han fruktad av jämnåriga pojkar och tydligen så hämningslös att han gick under benämningen "Henrik Jernsamler", detta därför att järnrör och kniv under ett par år hörde till hans vardagliga utrustning. Utöver dessa perioder tycks han ha varit ungefär som kaxiga grabbar är mest. Hans intresse för litteratur väcktes förhållandevis sent, först i 15-årsåldern, och då framlockat av en kamrat, som även han sedermera blev poet.

Henrik Nordbrandts episodiska skildring av sin barndom är rättfram och andas inte ett uns av självgodhet. Han försöker inte göra sig märkvärdig. Resultatet blir att man som läsare börjar undra hur det över huvud taget är möjligt att denna vanliga grabb så småningom kan utveckla sin vingbredd så till den grad att han blir sin danska samtids främste lyriker.

UNDER SINA MÅNGA år i landsflykt bodde Nordbrandt längst i Turkiet och har skildrat sin kärlek till detta land och dess språk i *Brev från en ottoman*, översatt av Jonas Ellerström och utgiven på svenska 2003. I Nordbrandts prosa finns ingenting drömskt eller undflyende. Här härskar en saklig pregnans och en stilistisk återhållsamhet som gör att man som svensk gärna associerar till den skillnad som råder mellan poesin och prosan i Gunnar Ekelöfs författarskap. Detta är också något som Jonas Ellerström påpekar i inledningen till *Brev från en ottoman*. I boken återges intryck från både Turkiet och Grekland, men det är de turkiska intrycken som dominerar och upptar två tredjedelar av volymen. Det är också tydligt att författaren är mer intresserad av det turkiska kynet och den turkiska kulturen än av de grekiska motsvarigheterna. I Grekland söker han mest vackra vyer och härliga öar, men i Turkiet intresserar han sig för människorna och för språket.

Det är i Grekland som han på 1960-talet börjar bli nyfiken på turkarna, när han ser dem sitta på sina egna kaféer, där en nästan högtidlig atmosfär härskar, i kontrast mot det larmande grekiska gatulivet utanför. Han åker till Turkiet för att ta reda på vad den där stillsamma högtidligheten kommer sig av. Vad han finner är något som är diametralt motsatt det grekiska: "Geografiskt är det en resa från rätlinjig, geometrisk klarhet till slingrande, arabeskatat dunkel i ljus och landskap. Och psykiskt är det en resa från en utåtvänd, aktiv sensualitet till en lika starkt inåtvänd, från handling till eftertanke."

Nordbrandt blir trollbunden av de inåtvända, dagdrömmande turkarna. Han berättar om servitören som i distraktion sätter sig och åter upp den fisk han skulle ha serverat, om fem tulltjänstemän som i en timme letar efter ett pass tills en av dem kommer på att han har stoppat det i sin bakficka, om taxichaufförer i Istanbul som får motorstopp mitt på gatan därför att de har glömt att fylla på bensin.

Turkarna, skriver Nordbrandt, "hade hela tiden blicken riktad

inåt", men snart blev han varse att den plötsligt kunde vändas utåt, liksom väckt ur sin rofyllda introspektion, och att den då ofta blev aggressiv, till och med hotfull. En turk har själv förklarat dessa dramatiska kast i mentaliteten: "Vi är ett folk av sömngångare. Då och då stöter vi mot varandra, och då flyter det blod."

HENRIK NORDBRANDT uttalar sig skeptiskt rörande föreställningar om nationalkaraktärer. Inte desto mindre resonerar han som om de verkligen finns, och han känner sig befyndad med vad han uppfattar som turkiskt kynne. Dessutom älskar han det turkiska språket med dess vokalharmonier. Han undrar om det finns ett vackrare språk i världen, i varje fall inte grekiskan med sin "hårda fyrkantighet" och absolut inte franskan: "Vad mig själv angår vet jag inget språk som är så fränstötande som franska. Det är näst intill fysisk plåga för mig att lyssna till det. [...] Jag tycker att turkiska är det vackraste språket i världen. Det är perfekt melodiskt uppbyggt. Det kan låta honungsljuvt, men det är också i stånd till att producera meningar som är längre och retoriskt och rytmskt elegantare än Ciceros glansnummer. Det äger en rikedom på poetiska uttryck vid sidan av en outtömlig skatt av obsceniteter, varav några är lika långa som en mindre ledare i en dagstidning, och det är logiskt som en matematikprofessors dröm om ett världsspråk." Om sitt eget språk, danskan, säger Nordbrandt retsamt att det näst efter franskan är världens fulaste språk.

Liksom Gunnar Ekelöf är Nordbrandt en framstående essäist, men det är lyriken som är hans primära domän och den genre inom vilken han rör sig med sömngångaraktig säkerhet. En ganska stor del av hans poetiska utgivning finns översatt till svenska. Det började med ett fylligt urval, *Uppbrott och ankomster*, översatt av Christer Eriksson 1980. Därefter har paret Per och Anna Svenson tagit över, någon gång tillsammans, oftast var och en för sig i en rad förnämliga volymer. Även Jonas Ellerström har översatt två diktsamlingar. Här finns alltså mycket att hugga in på för den nyfiken. Särskilt borde Nordbrandt kunna locka till sig svenska läsare som gillar Gunnar Ekelöf eller Tomas Tranströmer, för just dessa båda poeter är nog de som har betytt allra mest för denne dansk, snarare de än danska föregångare.

AVSTÅND ÄR ETT STÄNDIGT tema i Henrik Nordbrandts poesi. Det kan gälla avstånd mellan platser och tidsepoker, mellan älskande eller mycket ofta inom det egna jaget, mellan tanke och sinnesintryck, rent av mellan ointegrerade delar hos poeten själv. Gestaltningen av avstånd och främlingskap är själva grunden för den melankoli som Nordbrandts diktning ofta utstrålar. När han betraktar något, kommer han ständigt att tänka på något annat. Han ger sig hän åt dagdrömmen och tankens snabba flykt, interfolierar kulturhistoria och personliga minnen i iakttagelser av ett pågående och ständigt föränderligt nu. På så vis frammanas en känsla av att han ibland lyckas upphäva både tid och rum. Det är spännande att läsa honom. Han bjuder på många överraskningar.

Barndomsminnena väcker hos honom något som liknar en fantomsmärta, men deras mest oroande påverkan består i att de för med sig att även hans senare liv, det han har tagit sin tillflykt till och själv har skapat förutsättningarna för, framstår som överkligt. Hela livet framstår som en dröm, nuet likaväl som det fjärran förflutna. Detta tema, livet som dröm, genomsyrar inte bara *Drömbroar*, den diktsamling för vilken han tilldelades Nordiska rådets pris år 2000, utan det präglar hans diktning alltifrån debuten med *Digte* 1966 till hans samlingar på senare år, till exempel den som har titeln 3 D 2012 och som ger uttryck för livströtthet och en beredskap att ta avsked från alltihop och sälla sig till spökerna på den andra sidan, de som enligt poetens humoristiska förhopp-

ning kan färdas fritt, befriade från geografiska eller språkliga begränsningar. Bokstaven D i diktsamlingens titel står av allt att döma för Döden, men låt oss hellre uppmärksamma drömbroarnas livfulla D.

NUET BESKRIVS I *Drömbroar* som en ständig balansgång mellan förflutet och kommande. Stundtals upplöses nuet, så att det förflutna och föreställningarna om framtiden är det enda som tycks finnas. Detta framställs som ett ångesttillstånd. En av dikterna tar sin början i Turkiet, där poeten sitter i sin bostad med utsikt mot en moské, dit en likbil kommer med sin leverans av döda. Han tänker på att han har åldrats och på att tiden har börjat gå allt fortare. Så associerar han till sin barndom och sina rötter i Danmark. I nästa strof flyger han till fosterlandet på besök. Där känner han sig som en främling och "som exempel på en av de förfalskningar/ jag har blivit uppfosttrad att försöka efterlikna".

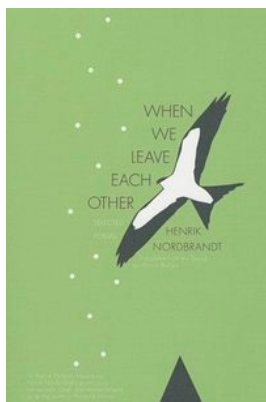
Han konstaterar att ordet "jag" är tillgängligt för alla, men att det alltför sällan är någon som kan använda det på rätt sätt, av rädsla att verkligen bli sedd. Även för egen del är han rädd att bli sedd, framförallt av sig själv. Han är långt ifrån att romantisera sitt bohemiska liv som frivillig landsflyktning på sydliga breddgrader. "Jag är dömd till att röra mig i ytterkvarteren", sammanfattar han dystert sin belägenhet. Utrymmet för självinsikt och självförverkligande krymper med åren, och poeten brottas fortfarande med de olika "jag" som strekar åt olika håll i hans diktning. Uppgivet suckar han: "Ska jag ta mig samman först eller ska jag dö först?"

ETT AV DE MÅNGA "jag" som gör sig gällande i hans diktning är långt ifrån uppgivet och undgår att bli fastklämt i det skruvstäd som kommer sig av hur oron för framtiden pressas mot det förflutnas besvikelser. Det är ett livfullt "jag" som lystet guppar fram på nuets tidvattensvåg, sensuellt och mycket närvarande i stunden. Det framträder ofta i hans många resedikter. Glömsk av sig själv färdas han då mellan sydländska landskap, byar och städer vid havet. Den där välsignade glömskan av det egna jaget finns även i hans många ömsinta kärleksdikter, vilka gärna är elegant erotiska på ett sätt som kan påminna om John Donne eller andra barockdiktare. Här är ett exempel på en sådan dikt, "Tånaglarna", som är hängiven och humoristisk i samma lätta andetag:

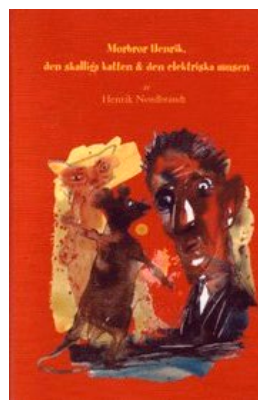
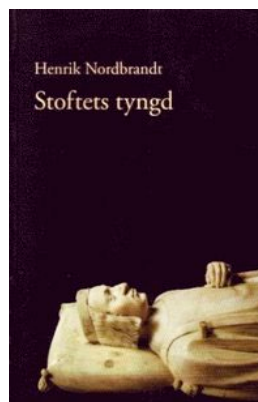
*Redan tånaglarna är ett avlägset varsel
om det ljuvliga ställe där benen möts.
Så följ fotens välvning, och dina båda ben*

*långa som eftermiddagar om sommaren
med hav och lättjefull musik, glasspinrar på ducket,
och den stjärnklara natten som kommer allt närmare.*

Denna dikt är hämtad ur *Violinbyggarnas stad*, en diktsamling som är lika ljus och fjäderlätt som *Drömbroar* är dyster och nedtyngd av mardrömmar och hårdför självuppgörelse. Vad som förenar den dystre Nordbrandt och den glade är hans känsla för tidens snabba flykt och medvetenhet om förgängelsens ständigt

Författaren i översättning.

pågående arbete. Livet pågår hela tiden, men snart är det förbi.

Stoftets tyngd heter den diktsamling som Anna och Per Svenson har översatt tillsammans. I den är förgängelsetemat dominant. Flyktigt förknippas det en gång med Gamla testamentets Predikaren, men framför allt kopplas det till William Shakespeare och då i synnerhet till hans *Stormen*. I detta drama betonas livets drömkaraktär: "We are such stuff/ As dreams are made of, and our little life/ Is rounded with a sleep." Engelskans "stuff" associerar till danskans "støve" och blåser i svenskan in som "stoff". Att stoftet har tyngd betonas i bokens titel, i dikterna att den specifika vikten är föränderlig. Den skiljer sig från människa till människa, från plats till plats. Eller gör den inte det? Poeten tvivlar. Att hans eget liv väger lätt framgår av hans kringflackande tillvaro och av att han inte står ut med att bo länge på ett och samma ställe, vare sig det är Aten, Rom, Lefkas eller någon av de andra platser han beskriver i denna diktsamling, inte minst Ankara, den tristaste av alla turkiska städer och där han själv av

outgrundlig anledning har valt att bo längre än han borde. Resan och uppbrottet är hans förbannelse, samtidigt som denna utgör den drivkraft som får honom att känna att han verkligen lever och tar vara på sin tid på jorden:

*Med min bondänger får jag nog aldrig bukt:
vad jag ångrar dessa resor
som inget har lärt mig: bara hur litet
det är som skiljer
en plats från en annan
en temperaturskillnad, en nyans*

*ett nytt språk, som när man lär sig det
visar sig vara lika obegripligt*

som det man hörde i vaggan

Att inte resa och vara på jakt efter nya sinnesintryck framställs även detta som outhärdligt. Poeten blir klaustrofobisk när han tänker sig ett ordinarie borgerligt liv som bofast med familj och med tryggt ordnade omständigheter. "Packa inte upp din koffert! Omedvetet/ kunde du komma att strö ut innehållet/ så det frestade dig att se ett mönster/ som i bokstäverna i ordet hem."

De sista femton åren av sitt liv blev han dock till sist bofast i en villa i utkanten av Köpenhamn. Han gifte sig vid 62 års ålder med en finska, professor i medicin vid Köpenhamns universitet, och adopterade med henne en liten flicka från ett barnhem i Kina. Senast jag träffade honom, kring 2010, berättade han att det lilla kinesiska spädbarnet hade reagerat starkt då han sjungit "Broder Jakob". Hon spärrade upp sina små ögon och viftade med armarna, försäkrade han. Kanske kände hon igen melodin och hade hört den förut på ett barnhem i Kina där det fanns katolska nunnor som sjungit den visan. Ja, kanske det, precis som i en dikt av Nordbrandt själv, en dikt där kulturella och geografiska avstånd osökt samsas med varandra. ✧

Glöm inte paraplyet

I den spanska regionen Galicien finns en smuggelkultur med långa anor, skriver **Henrik Nilsson**.

NÄR KOMMER MAN egentligen fram till Galicien? Är det i samma stund som man kör över bron som korsar floden Minho från norra Portugal? Är det när man ser allt fler *hórreos* i landskapet, de karaktäristiska stenkonstruktionerna på pålar där majs och annan spannmål förvaras? Är det när man hör den första säckpipan som vittnar om det keltiska arvet? Eller när man äntligen når allra längst bort, till Fistera på Costa da Morte (Dödens kust) – udden som romarna trodde var världens sista utpost?

Det är först på kvällen den första dagen, efter att vi har anlänt till Santiago de Compostela, som svaret går upp för mig. Man når egentligen inte fram till Galicien förrän det första regnet faller. I vårt fall sker det precis efter att vi har lämnat hotellet och kommit fram till stadens viktigaste torg, Praza do Obradoiro. Vi hinner in i en port innan himlen öppnar sig, besökare springer åt alla håll för att söka skydd och den berömda katedralen får en matt, gåtfull glans.

Galicien är inte bara känt för sin rikliga nederbörd. Här har regnet dessutom en lång kulturhistoria, och det galiciska språket rymmer en uppsjö av ord för att skilja olika sorters regn åt. "Det regnar för att jag ska drömma", skriver poeten Xúlio Novoneyra. Medan det vråker ner över Hostal dos Reis Católicos på andra sidan den öppna platsen, är det lätt att axla traditionen och börja fantisera om alla blöta pilgrimer som genom seklerna har skynadat fram till ett av världens äldsta hotell för att pusta ut efter en lång vandring.

Federico García Lorca, som brukar förknippas med det sydliga Andalusien, besökte Spaniens nordvästra hörn flera gånger. Ömheden han utvecklade för Galiciens språk och litteratur resulterade i en diktsvit skriven direkt på galiciska, *Seis poemas galegos* ("Sex galiciska dikter", 1935). Den första raden lyder: "Det regnar i Santiago, min kära." För att hedra hans minne finns sedan några år en skulptur av honom i Alamedaparken, där han fångats mitt i steget nerför trappan på väg mot statyn av den kvinnliga poet som han beundrade djupt, Rosalía de Castro (1837–1885). Hon spelade inte bara en avgörande roll för den moderna galiciska litteraturen och kulturella identiteten; hon utövade detta inflytande utan att vara bekant med den ytterst vitala trubadurdiktning som fanns i den här delen av iberiska halvön under medeltiden. Efter att denna tradition under lång tid hade fallit i glömska skulle 1800-talets romantiska *Rexurdimento* – med Rosalía i spet-

rade i en diktsvit skriven direkt på galiciska, *Seis poemas galegos* ("Sex galiciska dikter", 1935). Den första raden lyder: "Det regnar i Santiago, min kära." För att hedra hans minne finns sedan några år en skulptur av honom i Alamedaparken, där han fångats mitt i steget nerför trappan på väg mot statyn av den kvinnliga poet som han beundrade djupt, Rosalía de Castro (1837–1885). Hon spelade inte bara en avgörande roll för den moderna galiciska litteraturen och kulturella identiteten; hon utövade detta inflytande utan att vara bekant med den ytterst vitala trubadurdiktning som fanns i den här delen av iberiska halvön under medeltiden. Efter att denna tradition under lång tid hade fallit i glömska skulle 1800-talets romantiska *Rexurdimento* – med Rosalía i spet-

Bläckfiskarna och pilgrimsmusslorna som serveras på restaurangerna i Santiagos gamla stadskärna påminner om att havet aldrig är långt borta.

Galicisk bläckfisk.

FOTO: GETTY IMAGES

Glädjen i detaljerna

64 Björn Linnell läser Thorkild Hansen

Uigurernas bästa vän

66 Birgit Schlyter om Gunnar Jarring

Lär av Danmark

68 Lars Anders Johansson om kulturkriget

Handke efter Nobelpriset

70 Martin Lagerholm läser
nyöversatta böcker

Kulturrådet

71 Bengt Ohlsson om 1980-talets tidsanda

I korthet

71 Jakob Sjövall om centraleuropeiska
dagböcker

Cangas i Galicien.

FOTO: UNSPLASH

sen – vitalisera de lokala kulturuttrycken och bidra till att det idag finns författare och poeter som skriver på galiciska.

BLÄCKFISKARNA OCH PILGRIMSMUSSLORNA som serveras på restaurangerna i Santiagos gamla stadskärna påminner om att havet aldrig är långt borta. Fram till modern tid gick det faktiskt fortare att ta sig med båt till de brittiska öarna än över land till de centrala delarna av Spanien, vilket har bidragit till regionens egenart. Huvudskeppet på Christofer Columbus första expedition över Atlanten, Santa María, gick först under namnet La Gallega (Galiciskan) eftersom det byggdes i kuststaden Pontevedra. Ändå var det inte härifrån dessa fartyg kastade loss för att förändra världshistorien, utan från hamnarna i söder.

Den galiciska kusten är notoriskt farlig med sina klippor, rev och inlopp. Dess historia är full av förlisningar och drunkningsolyckor. Om detta vittnar de otaliga fyrtornen, varav Herkulestornet på nordkusten är äldst – det har varit i bruk ända sedan romartiden. Det går emellertid också att utvinna en skönhet ur denna riskabla geografi, vilket inte minst Galiciens mest kända samtida prosaist Manuel Rivas (född 1957 i A Coruña) har visat prov på. I hans roman *Snickarpennan* (på

svenska 2014) berättas på ett ställe historien om ett mycket speciellt skeppsbrott. En vinternatt ska ett oväder ha sänkt båten Palermo som var lastad med tusen dragspel. Efter att trälärarna krossats mot klipporna spolades instrumenten upp på stranden – där den hårda vinden fick dem att ljuda hela natten i sorgsna melodier.

Även om Galicien till stor del lämnades utanför både Spaniens och Portugals maritima expansion under upptäckartiden, skulle resor av ett annat och senare slag utgå från regionens hamnar. Rosalía de Castro hade diktat om fattigdomen och orättvisorna som präglade inlandet och kustsamhällena. Dessa villkor fick många människor att emigrera från Galicien under senare delen av 1800-talet och under 1900-talets första hälft. Från att ha varit ett okänt *Mare Tenebrosus* för vissa tidiga civilisationer, förvandlades Atlanten till ett flitigt trafikerat hav när galicier i stora skaror utvandrade till Latinamerika – inte minst till Argentina, Brasilien och Kuba. Den atlantiska dimensionen av den kulturella identiteten stärktes, och tidningar och tidskrifter startades på båda kontinenterna som rapporterade om vad som hände på andra sidan havet. Galicierna satte sin prägel på städer som Havanna, Montevideo och Buenos Aires. Men emigrationens impulser bidrog också till att skapa en modern kulturell identitet

på hemmaplan. Tidskriften *Alfar* i staden A Coruña grundades av den uruguayanska konsuln och poeten Julio José Casal och blev på 1920-talet ett viktigt forum för författare, konstnärer och litteraturkritiker från båda sidor av Atlanten.

FATTIGDOMEN I GALICIEN i kombination med en svårbevakad kust har också gett upphov till en smuggelkultur med långa anor. Under förra seklets diktaturer smugglades mediciner, cigaretter och människor i olika perioder mellan Galicien och Portugal, som förenas av snarlika språk och kulturer. Klanbaserade maffior, ofta understödda av korruperade politiker och poliser, var en lika inofficiell som oskiljaktig del av Galiciens 1900-tal. Viktiga avslöjanden under senare år har försvårat deras verksamhet, och under åren runt millennieskiftet beslöt sig centralregeringen i Madrid för att gå till botten med problematiken. Fortfarande är dock den nordvästliga kusten en viktig inkörsport av kokain till Europa, och galiciska knarkbossar och ljusskygga nätverk ett inslag i det allmänna medvetandet – något som den senaste tidens framgångsrika galiciska teveserier på temat har visat.

De lokala tidningarnas viktigaste nyhet under vårt besök påminner om att narkotikasmugglingen ständigt söker nya vägar, »

Smugglas.

Under förra seklets diktaturer smugglades mediciner, cigaretter och människor i olika perioder mellan Galicien och Portugal.

och ger prov på en särskild aspekt av de transatlantiska förbindelserna. En 23 meter lång *narcosubmarino* har gått på grund i Arousa, den största av de buktliknande flodmynningarna. Dess namn El Poseidón står skrivet med blå bokstäver på skrovet, som annars har kamouflerats med brungrå färg för att undvika upptäckt ute till havs. Det är andra gången som man i Galicien och Europa upptäcker en olagligt byggd ubåt i glasfiber som har lyckats ta sig över hela Atlanten. Förra gången det hände var 2019, då polisen beslagtogs drygt tre ton kokain till ett värde av 100 miljoner euro och arresterade besättningen på Che som bestod av tre man, varav en var galicier.

EL POSEIDÓN ÄR snarlik sin föregångare i färg och konstruktion, men aningen längre och beräknas ha en kapacitet att frakta fem ton narkotika. Sannolikt är det även denna gång en colombiansk kartell som ligger bakom seglatsen, som man tror har börjat i Surinam eller Guyana. Besättningsmedlemmarna har korsat havet under svåra villkor och med fara för sitt liv, även om man hela tiden håller sig nära vattenytan. Den här gången har polisen dock hittat en madrass i det trånga utrymmet, där man kunnat turas om att vila. Smugglarna tros dessutom ha använt sig av ett digitalt navigeringssystem. Men när myndigheterna hittade ubåten var det redan för sent – El Poseidón hade tömts på sin last och besättningsmedlemmarna var spårlost försvunna. Huruvida de hade kommit ihåg att ta med sig paraplyer för sin vistelse i Galicien lär vi nog aldrig få veta. ✱

LITTERATURHISTORIA

Glädjen i detaljerna

Thorkild Hansens dokumentärroman *Det lyckliga Arabien* har kommit i nyutgåva. Boken fick mig att fundera över vad kunskap är, skriver **Björn Linnell**.

DET ÄR MÄRKLIGT hur somliga böcker som man läste som ung dröjer kvar. Vi behöver inte minnas dem särskilt väl, ändå finns de där. Och även om det kan vara svårt att göra klart för sig vad de då betydde vet vi att de på ett eller annat sätt varit betydelsefulla för val vi har gjort i livet.

Jag kan fortfarande minnas de första sidorna i Ernest Hemingways *En fest för livet*, där han sitter en tidig morgon på det lilla kaféet i Paris med sågspån på golvet, tar fram anteckningsbok och penna och börjar skriva. Det är författarromantik och samtidigt något mycket konkret, sant, litteraturen och skrivandet som verklighetsflykt och det enda verkliga.

En annan tidig läsupplevelse var den danske författaren Thorkild Hansens dokumentärroman *Det lyckliga Arabien* med underrubriken *En forskningsfärd 1761–1767*. Jag måste ha läst den strax efter att boken kom i svensk översättning, i mitten av 1960-talet. När jag nu läser om den i förlagets Daidalos nyutgivning tror jag mig förstå vad jag då fann i den, och som har blivit kvar. En bekant menar att boken fick honom att börja lära sig arabiska. Mig fick den att börja fundera över vad kunskap och dess förutsättningar är.

Thorkild Hansens bok handlar om den vetenskapliga expedition som den danske kungen åren kring 1760 lät utrusta i syfte att utforska den arabiska halvön, och kanske nå fram till Arabia Felix (*Det lyckliga Arabien*). Fem man gav sig av, en återvändande levande hem.

I Hansens händer förvandlas resan till ett ödesdrama, där ett fåtal aktörer kretsar kring varandra, misstänksamma, missunnssamma, avundsjuka. I bakgrunden finns själva resan med dess möten med främmande kulturer, vardagliga förtretligheter och missöden, liksom ständiga och misslyckade försök att uppfylla den vetenskapliga resans uppdrag.

Av expeditionens deltagare fascineras jag redan då av filosofen och natur-

vetaren Peter Forsskål och av den dansktyske lantmätaren och kartografen Carsten Niebuhr. I Hansens berättelse är den förste mer än medveten om sitt värde och tyngden hos sin kunskap, den andre smidig och utan behov av att framhäva sig. Den ene den borne, arrogante akademikern och den andre den jordnära, enkle lantmätaren. Jag var nog då inte fullt klar över parets litterära tradition. Först senare har jag blivit medveten om att de dyker upp som Don Quijote och Sancho Panza, som Jakob fatalisten och hans husbonde eller som Hegels herre och slav.

Hansen skildrar i sin roman hur det mellan akademikern och lantmätaren växer fram en ömsesidig respekt.

DET SOM OCKSÅ lockade mig i Hansens skildring, liksom hos Hemingway eller Defoes *Robinson Crusoe*, var de konkreta detaljerna: hur solen bländar när Niebuhr söker teckna av hieroglyferna på den vita sandstenen, hur tröttheten och törsten överfaller våra resenärer när de släpar fram sina instrument genom öknen, eller när Forsskål inför förundrade betraktare visar den uppförstorade lusen i det för dem okända fenomenet förstoringsglas – och de med en röst säger att den lusen måste vara europé, för så stora löss har vi inte här!

Men med den nästan barnsliga förtjusningen vid detaljerna följde något mer, en insikt om att världen kan och måste ses och skildras som den är, ett slags kunskaps materialitet. Jag har senare förstått att den kunskapssyn som jag insöp via Hansens text också var den som styrde de faktiska 1700-talsresenärerna Forsskål och Niebuhr: en det konkretas estetik vid ned-

Thorkild Hansen. FOTO: TT, WIKIMEDIA COMMONS

tecknandet av vad de hittar i naturen och en iakttagelsens etik i beskrivandet av vad de upplever i kulturen. För att kunna se, och verkligen få syn på saker och ting, krävs ett seendets och blickens ödmjukhet.

Thorkild Hansens roman bygger på dokumentära källor, inte minst Forsskåls och Niebuhrs dagböcker. Forsskål dog under resan och hans dagbok utgavs först långt senare (1950), medan Niebuhr efter att lyckligen ha kommit hem med livet i behåll ägnade stor kraft åt att sammanställa redogörelser för sin resa, dels i den 1772 utgivna *Beskrivning av Arabien*, dels i de tre band resedagböcker han med sin sons hjälp sammanställde (*Reseskildring av Arabien och andra kringliggande länder*, 1774, 1778, 1837). Forsskål antecknar metodiskt de vetenskapliga utmaningar och möjligheter han stöter på, och utvärderar lärt. Niebuhrs anteckningar är lika noggranna men mer berättande och genomsyrade av en mild ironi när han gör sina kulturella och sociala iakttagelser.

Hansen skildrar i sin roman hur det mellan akademikern och lantmätaren växer fram en ömsesidig respekt. De beundrar varandras flit och plikttrogenhet, ett ömsesidigt förtroende som förmodligen också gällde i verkligheten. När Forsskål dör antecknar Niebuhr uppskattande om reskamraten: "Han var så att säga född till en arabisk resa. Han blev inte missnöjd när det saknades bekvämligheter. Han anpassade sig strax till att leva på invånarnas sätt, och det är nödvändigt om man skall resa i

Arabien med nytta och glädje" (10/7 1763).

Som jag minns det var det just det här, "att leva på invånarnas sätt", som lockade mig. För att kunna se och insiktsfullt betrakta sin omgivning behöver man ödmjukt och hänsynsfullt anpassa sig. I dessa ord tycks Niebuhr formulera sin egen erfarenhet av resandet och en ur dessa erfarenheter utvunnen kunskaps- och livsfilosofi. Det gällde att leva med och som de bofasta. I förordet till sin *Beskrivning av Arabien* hävdar Niebuhr att det är försöken att leva europeiskt som varit hans reskamraters fel. När han själv, som han säger, gör om sig till arab – låter skägget växa, klär sig i arabiska kläder, ja till och med byter namn och kallar sig Abdallha – kan han resa och

lära utan fara. Istället för att bara umgås med rika makthavare och tjänstemän eller de europeiska köpmännen i städerna väljer han att också söka kunskap och erfarenhet hos de fattiga handlarna och kaffehusbesökarna i stadens utkanter eller på landet.

DET HAR KALLATS för Niebuhrs metod att resa. Jag kommer att tänka på Roland Huntfords bok *Scott & Amundsen* – ytterligare en läsupplevelse – när han skildrar hur olika Scott och Amundsen förbereder sig inför tävlan att komma först till sydpolen. Den engelske upptäcktsresanden Scott förser sig med vetenskapens och den engelske gentlemannens hela utrustning, och går under. Norrmannen Amundsen går i lära hos inuiterna som har beprövad erfarenhet av att leva och ta sig fram i extrema förhållanden, och kommer segerande hem. I såväl Niebuhrs som Amundsens erfarenheter går att utvinna en kunskapsteoretisk och etisk insikt.

Den franske etnologen Claude Lévi-Strauss utnämnde en gång den med Niebuhr samtida Jean-Jacques Rousseau till etnologins fader. Han kallar honom till och med för grundaren av vetenskapen om människan. I sin berömda *Avhandling om ursprunget till och grundvalarna för olikheten mellan människorna* ägnar Rousseau en lång fotnot (nummer 10) åt resandet och reseskildringen. Han manar fram bilden av två män som ger sig ut på en resa jorden runt "för att studera inte bara stenar och växter utan för en gångs skull människor och seder". Och som nu efter det att man tidigare bara mätt och betraktat hus "slutligen bestämmer sig för att lära känna de som bor i det". Men för att komma in i huset måste man tillägna sig den andres liv. För att nå kunskap om människan måste, menar Claude Lévi-Strauss med Rousseau, det betraktande jaget överge sig själv, *il faut d'abord se refuser en soi*. För Rousseau handlar det i grunden om förmåga till empati, Lévi-Strauss talar om behovet av "identifiering med andra", medan Thorkild Hansen skriver: "Den som vill se måste själv vara nästan osynlig." Sådant kan idag ses som kolonialt anfäktat, men regeln är djupt universell.

När Niebuhrs son efter faderns död 1815 beskriver sin far hävdar han att fadern "levde för att betrakta och uppfatta tingen omkring sig". Det må vara en enkel sanning, men om kunskapens kärna ligger i att glömma sig själv för att kunna se, är detta samtidigt inte bara grunden för vetenskapen om människan, utan också själva förutsättningen för att kunna tillägna sig konst.

Det var kanske detta som den unge läsaren anade, och som den vuxne försökt efterleva. ✨

Uigurer på marknad
i Khotan.

FOTO: ALAMY

Uigurernas bästa vän

I en tid när uigurerna utsätts för allt värre förtryck i Kina finns det skäl att lyfta fram Gunnar Jarrings insatser, menar **Birgit Schlyter**.

NÄR HISTORIKERN OCH Kinakännaren Michael Dillon 2009 ombads att nämna de fem bästa böckerna om uigurisk nationalism var den svenska diplomaten och turkologen Gunnar Jarrings resememoarer *Åter till Kashgar* (1978) en av dem. Boken gavs ut i engelsk översättning 1986 med titeln *Return to Kashgar – Central Asian Memoirs in the Present*.

Gunnar Jarring (1907–2002) gjorde under sin levnad bara två besök hos uigurerna i deras hemland – det första som ung doktorand 1929–1930 och det andra som officiellt inbjuden gäst 1978. I boken var-

var han sina minnen från de båda resorna. Dillon motiverade sitt val med att Jarrings berättelser är en god introduktion till uigurisk kulturhistoria och att de dessutom visar hur mycket som hade förblivit sig likt under de närmare 50 år som gått mellan besöken.

Sedan 2009 har livet blivit allt sämre – för att inte säga rent helvetiskt – för Kinas cirka 13 miljoner uigurer. De allra flesta av dem bor i landets nordvästra provins Xinjiang. Uigurerna är ett muslimskt turkfolk med nära språkliga och historiska band till främst uzbek, kazaker och kirgiser på

båda sidor om Kinas gräns mot det post-sovjetiska Centralasien. Det här är egenskaper som alltid känts besvärande för centralregeringen i Peking, i synnerhet som Xinjiang ligger avlägset och under långa skeden varit en svårtillgänglig – läs svårkontrollerad – provins. Den annekterades av Kina i mitten av 1700-talet och blev formellt en kinesisk provins år 1884, men långt in på 1900-talet var den en i realiteten autonom region med långtgående självstyre. Rädslan för separatistiska tendenser och religiös radikalism har varit stor hos de kinesiska makthavarna.

Uigurerna har länge stått under hård bevakning och värre tycks det bli. Nu ger man sig på människor, som antingen förs bort eller tvingas hysa okända gäster utsända för att kontrollera deras vardag. Samtidigt byggs det fysiska samhäl-

let om. Stora delar av kulturmetropolen Kashgars traditionella arkitektur har inaktiverats och förvandlats till ett turistvänligt friluftsmuseum. Uigurernas eget språk, uiguriska, hotas av allt fler förbud och försvagning.

VAD BEROR DET på att kinesiska myndigheter tar till än brutalare metoder mot en försvinnande liten och till synes maktlös minoritet i en folkmängd på 1,4 miljarder? En bidragande faktor utöver gängse misstänksamhet kan vara Xinjiangs geostrategiska betydelse för projektet "One Belt – One Road". Med anspelning på den sägenomspunna Sidenvägen satsas det på en utbyggd infrastruktur som ska stärka Kinas förbindelser söder- och västerut.

Omvärldens tidvis starka protester, senast inför 2022 års vinter-OS i Peking, mot det pågående kulturella och fysiska förtrycket av uigurerna i Xinjiang har överskuggats av andra nyheter på sistone. De akuta stormaktspolitiska intressekonflikterna i Europa gör det lättare för Kina att i lugn och ro underhålla sina människorättskränkande aktioner.

Men ett starkt och beständigt svenskt stöd för uigurisk kultur finns likväl tack vare det akademiska arvet efter Gunnar Jarring.

Lundastudenten Gunnar Jönsson (senare Jarring) kom till Kashgar hösten 1929 för fältarbete i uigurisk ljudlära. Han åkte ut till kända vallfartsorter i öknen, sov på myggiga härbärgen och drog på sig en tyfoidfeber som närapå tog hans liv. I *Åter till Kashgar* skriver han hur han räddades från en alltför tidig död av de medicinskt erfarna svenska missionärer som var verksamma i området. Det var också genom missionärerna som han fick kontakt med lokala bokhandlare och för sitt universitets räkning införskaffade handskrifter till den bibliotekssamling som med tiden skulle växa och bli en av världens största uiguriska samling under hans namn.

I sina lingvistiska studier hade Jarring ett för sin tid ovanligt starkt antropologiskt sinnelag. För honom var språk inte bara ord på papper; han ville vara där språket talades. Efter doktorsdisputationen 1933 beredde han sig på en ny resa. Men det var lättare sagt än gjort. Det var en orolig tid inte bara i Mellanrikets Europa, utan också i Centralasien, där sovjetiska, brittiska och kinesiska intressen stod och vägde mot varandra. Det var särskilt tydligt i just Xinjiang – eller Östturkestan, som regionen ofta kallades på den tiden.

JARRING GAV SIG iväg och kom så långt som till Kashmir, men där tog det stopp. Han lyckades inte få inresetillstånd till Kina. Istället blev han kvar en tid i Srina-

gar, en viktig knutpunkt för karavanvägarna söderut mot Indien. Han tog in på ett härbärge där han snabbt kunde få kontakt med pilgrimer, handelsmän och andra resenärer från Östturkestan. Han ville vara med och lyssna när människor samlades och fördrev tiden med att berätta historier och deklamera allsköns verskonst för varandra.

De östturkiska (uiguriska) texterna från Srinagar publicerades mellan åren 1946 och 1951. Då hade Jarring för länge sedan gett upp tanken på en akademisk lärarbana; förorden till tre av de fyra delarna av *Materials to the Knowledge of Eastern Turki* – ett verk på sammanlagt drygt 650 sidor – skrevs i Addis Abeba, New Delhi respektive Teheran, där han vid tillfället för publiceringen var besikkningschef.

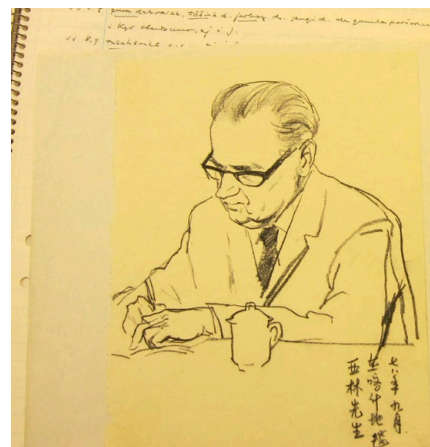
Med all sannolikhet var det andra världskriget och upprinnelsen till det som gjorde Gunnar Jarring till diplomat. Den språkkunnige unge akademikern hade värvats av den svenska utrikes- och säkerhetstjänsten för tolkuppdrag och sonderingsresor till Mellanöstern. I november 1940 blev han militärattaché i Ankara och avancerade sedan i rask takt till de mest prestigefyllda utlandsposteringarna.

Som karriärdiplomat nådde Jarring toppen och hamnade i de nyckfulla världshändelsernas centrum. Som språkforskare höll han sig kvar på gräsrotsnivå. Han lämnade aldrig de skrönor, ordstäv, gåtor och den folkpoesi som han en gång hade upptecknat i karavanserajen i Kash-

De akuta stormaktspolitiska intressekonflikterna i Europa gör det lättare för Kina att i lugn och ro underhålla sina människorättskränkande aktioner.

mir eller den handskriftssamling som han själv lagt grunden till genom sina inköp i Kashgar.

Samma år, 1964, som han flyttade till Moskva för sin sista ambassadörspost publicerade Jarring *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*. Lexikonet har förblivit en hörnsten i uiguriska studier världen över, och inte minst då bland uigurnas själva. Efter pensioneringen från svenska UD arbetade Jarring vidare på en andra och mer omfattande utgåva. Han ville skapa det ultimata lexikonet över uigurnas språk från decennierna runt

Porträtt av Jarring 1978.

FOTO: PRIVAT

sekelskiftet 1900 och lämnade efter sig en korpus dubbelt så stor som den han hade gett ut på 1960-talet. Hans handskrivna manus har bearbetats och kompletterats under mitt redaktörskap och ligger nu färdigt för internationell publicering.

Då jag under arbetet med Jarrings sista manuskript gick igenom hans efterlämnade papper på Lunds universitetsbibliotek påträffades teckningen här bredvid i ett kollegieblock från resan till Xinjiang 1978. Enligt den kinesiska texten avbildades Jarring vid ett studiebesök på en mattfabrik i Kashgar, vilket han själv skriver om i den ovan omtalade boken *Åter till Kashgar*.

MED DET FÖRÄNDRADE läget i Centralasien – både politiskt och forskningsmässigt – efter Sovjetunionens kollaps är det svenska Jarringmaterialet fortsatt intressant. Antologin *Kashgar Revisited. Uyghur Studies in Memory of Ambassador Gunnar Jarring* utgavs 2017 efter ett symposium med bidrag av forskare från ett tiotal länder i Europa, Nordamerika och Asien. De områden som behandlas där – språk, historia, etnologi, religion med flera – visar på bredden och tyngden i Jarrings vetenskapliga gärning.

Förutom den nämnda Jarringsamlingen i Lund finns numera The Gunnar Jarring Digital Library (www.jarringlibrary.lingfil.uu.se) från det privata Centralasienbibliotek som Jarring mot slutet av sitt liv överlät åt Vitterhetsakademien – en samling på omkring 5 000 böcker och 3 000 särtryck – och som år 2012 donerades till Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul. Medan online-biblioteket har en internationell bas med över 100 000 besök per år från världens alla hörn är den större fysiska samlingen tillgänglig för såväl institutets egna stipendiater och forskare som andra utländska institut i Istanbul och många av stadens universitet och forskningsmiljöer med anknytning till Centralasien. ✨

Anders Fogh
Rasmussen 2022.

FOTO: TT

Lär av Danmark

Det så kallade kulturkriget har långa historiska rötter, menar **Lars Anders Johansson**.

NÅR SKENANDE ENERGIPRISER, stigande räntor, galopperande inflation och krig i Europa gjort att till och med medelklassen halkat flera steg ned för Maslows behovstrappa, har det i borgerliga kretsar hörts suckar av lättnad: nu måste väl ändå kulturkriget vara över. Nu kan vi äntligen fokusera på väsentligheter som eko-

nomi, försvar och brottsbekämpning. När identitetspolitik och normkritik har halkat ned på den politiska dagordningen kan den kulturella arenan lämnas därhän. Denna inställning kan visa sig vara ödesdiger.

Statsvetaren och opinionsbildaren Carl-Johan Westholm, som lämnade oss

förra året, myntade 1988 uttrycket "borgerlighetens diskreta skam" (med en anspelning på Luis Buñuels berömda film *Borgarklassens diskreta charm*). Det var en förklaring till varför den svenska borgerligheten aldrig på allvar har förmått att utmana socialdemokraternas problemformuleringsprivilegium. Det värsta bor-

gerligheten vet är att framstå som vulgär, och så länge som det är meningsmotståndarna som sätter ramarna för det offentliga samtalet förs debatten hela tiden på deras premisser.

Då, på 1980-talet, var borgerlighetens största skräck att framstå som att man tog de rikas parti, något som deras meningsmotståndare till vänster naturligtvis utnyttjade till fullo. Idag tycks motsvarande fasa infinna sig hos den borgerliga företrädare som blir anklagad för att vara populist, eller för att vara en "kulturkrigare" – något som enligt offentlighetens överstepräster, förvaltarna av problemformuleringsprivilegiet, tycks vara mer eller mindre samma sak.

"Problemformuleringsprivilegium" förresten. Begreppet myntades av författaren Lars Gustafsson 1980 och fick ge namn åt en bok av honom 1989. Det beskrev hur Socialdemokraterna under sitt långvariga maktinnehav skaffat sig kontroll över de institutioner som utgör ramverk för offentligheten, såsom massmedier, kulturliv och utbildningsväsende. Därigenom kommer man också i åtnjutande av privilegiet att formulera vad som är ett problem, det vill säga utgångspunkten för de frågor som debatteras.

GUSTAFSSONS IDÉ utgick delvis från den italienske marxisten Antonio Gramscis idéer om hegemoni. Gramsci hade nedtecknat sina tankar under 1920-talet, då han satt fängslad av fascistregimen. Han menade att arbetarrörelsen för att kunna förändra samhället först måste ta kontroll över de institutioner som formade tänkandet. Skolväsendet och universiteten, massmedierna och kulturlivet bidrog alla till att upprätthålla den borgerliga hegemonin. Först när dessa institutioner tagits över skulle socialismen kunna införas. Kulturkriget föregick alltså klasskriget.

Gramscis idéer blev populära hos 1960-talets studentvänster, där den västtyske studentledaren Rudi Dutschke beskrev tillvägagångssättet som "den långa marschen genom institutionerna". Även om dagens svenska kulturkrig till formen är en importprodukt från den samtida amerikanska debatten om identitetspolitik och "woke" går det tillbaka till 1900-talets början. Idén om kulturlivet och universitetsväsendet som borgerliga bastioner som måste vinnas fanns tidigt inom arbetarrörelsen och blev en del i det

socialdemokratiska folkhemsbygget.

Kriget om kulturen fördes på alla områden, statskyrkan skulle omvandlas till ett "statligt salighetsverk", städerna skulle omstöpas rent fysiskt i enlighet med den ideologiska läran. Rörelsen hade egna arkitekter som ritade dess varuhus, på de bästa tomterna i städernas centrum. Konstnärspolitiken, som skulle säkra stöd till de ideologiskt pålitliga, kopierades från de totalitära samhällssystemen i Tyskland och Sovjetunionen. Verklighet tog dock det svenska kulturkriget under andra halvan av 1960-talet då kulturpolitiken radikaliserades och gavs en tydligare ideologisk prägel. Denna skulle cementeras i den stora reformen 1974, som alltjämt utgör grunden för den svenska kulturpolitiken.

Steg för steg konsoliderades den hegemoni som Gustafsson och Westholm beskrev. En förutsättning var naturligtvis det långa oavbrutna maktinnehavet från 1932, men inte heller de borgerliga regeringarna från och med 1970-talet hade någon reell påverkan. Här spelade sannolikt den borgerliga skammen en avgörande roll. Sedan 1990-talet har den svenska borgerligheten fokuserat på

gedemokraterna, i princip fick monopol på att utmana vänstersidan på det kulturella området.

BEGREPPET "KULTURKRIG" som det används idag härrör från den amerikanske sociologen James Davison Hunter bok *Culture Wars. The Struggle to Define America* från 1991. Davison Hunter skildrar den kamp om hegemonin som utkämpats i USA mellan progressiva och konservativa alltsedan 1960-talet. På senare år har detta kulturkrig alltmer kommit att kretsa kring identitetspolitik och normkritik, såväl i USA som i Sverige. Donald Trumps valseger 2016 betraktas av många som en direkt konsekvens av dennes förmåga att skickligt spela på kulturkrigets konflikter och stämningar.

Trump och Sverigedemokraterna är sannolikt också bidragande orsaker till den svenska borgerlighetens oförmåga att formulera egna positioner i frågor som betraktas som kulturkrigsfrågor. Här kommer borgerlighetens diskreta skam in i bilden, och Socialdemokraternas och deras allierades förmåga att spela på densamma. Genom att stämpla varje reaktion mot woke-vänsterns framflyttande av positioner som "populism", hålls borgerligheten i schack. Populist har gått från att vara ett analytiskt begrepp till ett skällsord med innebörden "lika vulgär som Trump och SD".

SÅLEDES TALAS det oftast om "kulturkrig" när det är någon till höger som reagerar mot någon form av politisk klåfingrighet från vänster. "Kulturkrigare" benämns den som inte tycker att kulturlivet skall underkastas politisk styrning, eller att litteratur ska läggas till rätta utifrån samtida politiska måttstockar. Men dessa försök att skambelägga genom anklagelser om populism är bara effektiva så länge som de borgerliga väljer att ta åt sig.

Kanske har den svenska borgerligheten mer att lära av Danmark än av det amerikanska kulturkriget. Där lanserade den dåvarande statsministern Anders Fogh Rasmussen 2003 begreppet "kulturkamp", för att beskriva en uppgörelse med det omyndigförklarande av individen som den offentliga sektorns expansion på alla områden hade medfört.

Den danska kulturkampen syftade till att ersätta den statsindividualism som socialstaten hade ersatt de frivilliga gemenskaperna med, med ett decentraliserat samhälle av borgerlig typ. Istället för att inlåta sig i ett importerat amerikanskt kulturkrig borde den svenska borgerligheten diskret bita huvudet av skammen och erinra sig att kampen om problemformuleringsprivilegiet har långa historiska rötter. ✱

Kanske har den svenska borgerligheten mer att lära av Danmark än av det amerikanska kulturkriget.

Antonio Gramsci.

de områden där man har upplevt sig som stark, framförallt ekonomi. Att försöka utmana problemformuleringsprivilegiet på andra områden tycks inte ha ansetts mödan värt.

Resultatet har blivit en materialistisk borgerlighet som tycks ha glömt sina kulturella rötter, och som skruvar besvärat på sig när kulturfrågor förts på tal. Denna borgerlighet har varit framgångsrik så länge de politiska konflikterna kretsade kring plånboksfrågorna. När fokus skiftade till frågor som rörde migration och integration, identitet och kultur, stod den svenska borgerligheten handfallen. Resultatet blev en uppsplitande strid om invandringspolitiken, och att nykomlingen på den politiska spelplanen Sveri-

FOTO: DONATA WENDERS

Peter Handke.

Handke efter Nobelpriset

Flera böcker av Peter Handke har nu översatts till svenska, skriver **Martin Lagerholm**.

I SAMBAND MED att Peter Handke fick Nobelpriset 2019 skrevs det i svensk och utländsk press spaltkilometer om allt annat än hans litterära verk. Inför ett pressuppbåd som var alltför villigt att missuppfatta uttryckte han de snabbt famösa orden: "Je suis littérature pure" ("Jag är den renodlade litteraturen"). Handke företräder knappast den "engagerade" litteraturen (*littérature engagée*), åtminstone inte i enlighet med Jean-Paul Sartres instrumentella tolkning av termen, där författaren i sina verk huvudsakligen bör vara politiskt, etiskt, ideologiskt och socialt orienterad. I överensstämmelse med den affekterade kulturjournalistikens förutsägbara dramaturgi lyckades man överilata också vantolka Handkes ord, varför pure blev mer eller mindre synonymt med något elitistiskt, cyniskt och världsfrånvänt. Handkes formulering var emellertid varken särskilt märklig eller stötande, utan bara en påminnelse om den fria diktarens rätt att undanbe sig det ändamålsstyrda skrivandet.

I själva verket är Handke ett utmärkt exempel på en högst världstillvänd författare, som jämte sina inomlitterära reflexioner har en närmast unik förmåga att i flykten nagla fast ögonblicken i sinnliga,

språkliga bilder. Hans samlade produktion på långt över hundra verk utgör ett pågående flöde av dröjande betraktelser och djupa observationer av den mänskliga tillvaron. Stundtals kan texterna vara nog så svårgenomträngliga, men i än högre grad kan de uppfattas som en önskvärd kontrast till den obeständiga och splittrade världen utanför fönstret.

Handke är flitigt översatt till svenska. När nu det pigga lilla kvalitetsförlaget Faethon gett ut inte mindre än sex böcker finns det nu än större anledning att sjunka ner i författarens fångslande språkvärldar. Det rör sig här om tre nyöversatta (Jesper Festin) och lika många återut-

Handke har en närmast unik förmåga att i flykten nagla fast ögonblicken i sinnliga, språkliga bilder.

givna (Margaretha Holmqvist) titlar, där fem av de sex sammantaget utgör Handkes kompletta serie av så kallade "försöks"-böcker, ett slags fria essäer på ett givet tema: *Försök om tröttheten* (1989), *Försök om jukeboxen* (1990), *Försök om den lyckade dagen* (1991), *Försök om den Stilla vrån* (2012) och *Försök om svampdåren* (2013). De två sistnämnda är nyöversatta av Festin, och *Försök om den stilla vrån* – undertecknads absoluta favorit i sviten – är en ytterst underhållande text som sjunger toalettens lov, denna slutna och ensamma plats för kontemplation och koncentration. I detta trygga och mörka rum – avträdet, dasset, klosetten – har författaren alltsedan barn- och ungdomsåren njutit av tystnaden och av att i lugn och ro kunna ägna uppmärksamheten åt sin egen tankevärld, sina skärpta sinnen och reflexioner över litteraturen.

MEN DEN INTRESSANTASTE titeln bland de aktuella utgivningarna är nog ändå *Min dag i det andra landet* från 2021, som här presenteras som Handkes första bok efter Nobelpriset. Möjligen är det hans första skrivna bok efter priset, men parentetiskt bör kanske ändå nämnas att både berättelsen *Das zweite Schwert* (Det andra svärdet), med underrubriken *Eine Mäigeschichte* (En värhistoria), och teatertexten *Zdenek Adamec* gavs ut redan 2020.

Efter nämnda "värberättelse", en charmant och självvirkad bagatell om att lägga ner sitt svärd och låta nåd gå före rätt, följer alltså den tematiskt besläktade och hänförande lilla "demonhistorien" *Min dag i det andra landet*. Den tunna boken på blott 70 luftiga sidor kan läsas som en blandning av spefull allegori och poetisk andeutdrivning. Den utmynnar i något slags för- täckt självporträtt av författaren och den-

nes förvandling som individ, gissningsvis efter de tumultartade Nobelprisdispyterna. Det öppenhjärtiga berättarjaget beskriver här i drömlika små scener sin egen gåtfulla transformation från självutnämnd konung och misantropisk ensling – "Ned med skapelsen!" – till en man med behov av det offentliga "som en sorts hälsobrunn". Den oavslutligt intagande historien

utgör så med Handkes mått mätt en smått rörande beskrivning av en närmast liturgisk-mytisk vandring "ut och bort från det privata" och in i en värld på gott och ont befolkad av medmänniskor. Hur var det nu Gunnar Ekelöf formulerade det? "Jag bor i en annan värld, men du bor ju i samma." ✨

Allt var inte bättre

BLAND DET SVÅRASTE som finns är att få syn på sin egen tid, och vilka strömningar och normer som påverkar en, helt enkelt eftersom man står mitt i den. Först på avstånd ser man klarare.

På SVT Play visas Kjell Sundvalls *I lagens namn* från 1986, en film jag sett många gånger och som jag förknippar med en sorts näringsställen som under den här tiden fanns i minsta byhåla, nämligen videobutiken.

I lagens namn bygger på Leif G W Perssons roman *Samhällsbärarna* från 1982. Regissören Kjell Sundvall var 33 år ung och hade tio år kvar till sitt genombrott med *Jägarna*. I sin oförglömliga gestaltning av piketsnuten Roger Häll var Stefan Sauk så övertänd att han, när han skulle sparka in en dörr, dråsade baklänges och skadade ryggen.

Handlingen kretsar kring ett gäng flåbusar inom Norrmalmsspolisen som slänger in samhällets olycksbarn i arresten och misshandlar dem till pärleportens tröskel. Den rättrådige och trombontutande kriminalinspektören Bo Jarnebring, spelad av Sven Wollter, börjar nysta i deras förehavanden.

I en bihandling pågår också spaningar mot en förmodad knarkkung, restaurangägaren Danucci. Spaningarna leds av den fryntlige Ernst Günther. När insatsen förblir resultatlös, och Danuccis leveranser av "malet kött" inte verkar vara kodspråk för knark, stämmer en spanare träff med honom och påstår att denne just försökt sälja kokain till honom, och den oskyldige Danucci sys in. En bit därifrån sitter Ernst Günther med hörlurar och följer mysande det hela. I baksätet sitter Sven Wollter, och i slutscenen står han lika hålögd och desillusionerad som Jack Nicholson när hans kolleger viskar: "It's Chinatown..."

Bengt Ohlsson

DEN HÄR SCENEN HAR SOM sagt passerat mina ögon säkert tio gånger utan att jag reagerat. Men med 2023 års blick är det lagvidriga snärjandet av Danucci helt obegripligt.

Varför? Är det jag som förändrats, eller vår syn på polisen? Vad är jag, och vad är tidsandan? Var börjar det ena och slutar det andra?

Det känns halvt skuldmedvetet att ringa manusförfattarna trettiofem år efteråt och fråga hur de tänkte kring just slutscenen.

Leif G W Persson har hunnit bli 78 år, Hans Iveberg 81. Den sistnämnde tar mitt samtal när han står utanför Ica, och medan vi pratar undrar jag vad jag själv skulle svara om någon ringde och undrade varför en bifigur handlade som hen gjorde i en roman jag skrev 1988. Förmodligen skulle jag svara som Persson och Iveberg: Jag minns faktiskt inte.

Ett konstverk förutsätter en överenskommelse mellan utövaren och mottagaren. Konstnären gör en utsaga om hur världen ser ut, eller skulle kunna se ut, och om mottagaren inte fattar vad konstnären pratar om faller alltsammans.

I den bästa av världar kan en dramaturg på SVT dra i nödbromsen på ett tidigt stadium, och om bristerna ändå slingrar sig igenom alla kontroller, vilket som bekant sker uppseendeväckande ofta, då kan man vara viss om att kritikerna påtalar dem.

Men när jag läser vad som skrivits om *I lagens namn* hittar jag bara något enstaka marxistiskt morrande från Jan Aghed om Sundvalls "kulturellt främmande dramaturgi".

Att svenska poliser skulle plantera kokain på oskyldiga medborgare sågs däremot som fullt rimligt 1986. Allt kan med andra ord inte ha varit bättre förr. Inte filmerna heller. Men *I lagens namn* har stått sig väl. ✨

I korthet Skarpsinniga dagböcker

På senare år har ett antal översättningar gjorts till svenska av litterära dagböcker av hög kvalitet, som Carl Seeligs *Vandringar med Robert Walser*, Mihail Sebastian's kritikerrosade dagbok om livet i Bukarest under andra världskriget och Max Blechers *Upplyst gryt*. Alla tre kan sägas tillhöra den centraleuropeiska litterära traditionen.

Det är i stor utsträckning en litteratur som är upptagen av frågor kring minnet och historiens skiftningar. Bland de klassiska centraleuropeiska verken finns memoarböcker som Stefan Zweigs *Världen av igår* och Elias Canettis självbiografiska svit som började med *Den rådande tungan*.

Ibland, som i den triestinska klassikern *Zenos bekännelser* av Italo Svevo, har man att göra med autofiktio. Och även i de rent skönlitterära texterna är minnet centralt. På många sätt kan centraleuropeisk litteratur sägas vara ett försök att upprätthålla eller rädda den enskilda människans erfarenheter och självständighet undan 1900-talets överväldigande historiska rörelser och totalitära experiment.

Den litterära dagboken – i grunden en vanlig dagbok, men omsorgsfullt redigerad och måhända tillrättalagd för en bredare publik – återfinns såklart inom olika litteraturtraditioner. Men i Centraleuropa intar den alltså lite av en särställning. Redan Franz Kafka, som på sätt och vis kan sägas ha grundat den centraleuropeiska litteraturen, skrev uppmärksammade dagböcker. Från efterkrigstiden intar Witold Gombrowicz *Dagbok* med rätta en särskild plats, och räknas till hörnstenarna inom modern polsk litteratur. I några fall kan man därutöver tala om regelrätta skolboksexempel på centraleuropeisk litteratur – hit kan man räkna Kazimierz Brandys *Månaderna* och Ludvík Vaculíks *Tjeckisk drömbok*.

En av de bästa men också mest förbisedda dagboks-författarna från Centraleuropa är Andrzej Bobkowski. Hans skarpsinniga dagbok från Frankrike under andra världskriget är spännande och tänkvärd, ett mäktigt försvar för individens värdighet och den civiliserade medmänniskan. Det vore välgörande om något förlag såg till att den översattes till svenska. ✨

Jakob Sjövall

Detta nummers recensioner:

Jojje Olsson omfamnar klarsyn; **Benny Carlson** spanar efter exotisk stjärna; **Gudrun Persson** sorterar bland sagor; **Cecilia Nikpay** soffligger; **Kim Salomon** ser busar ömsa skinn; **Lars-Håkan Svensson** gör en dambekantskap; **Erik W Larsson** avråder från snabba kolhydrater; **Anna Victoria Hallberg** löser ett mysterium; **Magnus P Ängsal** gör upp med renhetsdogmer.

Massövervakning:
Kina är världsledande.

FOTO: TT

Väst önsketänker om öst

Efter Maos död har väst envist försökt övertyga sig om att Kina är på väg mot demokrati. Men det var aldrig tanken i Peking. Istället har vi sett en alltmer aggressiv utrikespolitik och en övervakningsapparat utan like. Jojje Olsson delar med sig av det senaste.

GEOPOLITIK

Har det verkligen genomförts några ekonomiska reformer att tala om sedan Deng Xiaoping 1978 lanserade "Reform och öppning" i Kina? Än idag äger staten all mark och alla råvaror. Kapital är fortfarande en politisk snarare än ekonomisk vara, som via det statliga monolet distribueras till landets storföretag som nästan uteslutande är statliga.

Dessa enkla sanningar framförs i Frank Dikötters senaste verk *China After Mao*, där de så kallade marknadsreformerna som har tagit en hel omvärld med storm beskrivs som "mixtrande med planekonomin". Varför skulle Kina annars ännu ha femårsplaner?

Visst, Kinas ekonomi har öppnat sig något sedan kulturrevolutionens slut 1976, då BNP per capita befann sig i det globala bottenkiktet och då Mao Zedongs fanatism hade isolerat landet. Men i relation till övriga världen har lan-

det inte alls öppnat sig nämnvärt mycket, då människors rörelser, idéer och kapital kontrolleras strikt.

Efter drygt fyra årtionden av reformpolitik finns det mindre än en miljon utländska medborgare i Kina; vilket utgör en andel av den totala befolkningen som motsvarar 0,07 procent, vilket är lägst i hela världen – inklusive Nordkorea. Storsatsningar görs för att sprida kinesisk kultur i andra länder; men bara 36 utländska filmer får visas i Kina om året samtidigt som internet tillhör världens mest censurerade.

>>

För kapital gäller det motsatta: det är istället notoriskt svårt att föra ut kapital från Kina. Samtidigt fortsätter statliga subventioner och regleringar att utgöra "en av de mest ojämlika spelplanerna i historien" för utländska företag.

Liksom i sin prisbelönta serie *People's Trilogy* (om den kinesiska revolutionen, svältkatastrofen stora språnget och kulturrevolutionen) så använder sig Dikötter av material från de kinesiska arkiv han spenderade ett årtionde att djupdyka i, innan tillgången till dessa dokument under senare år har blockerats under Xi Jinping.

Ingenting i de 600 dokumenten – från mötesprotokoll till dagboksanteckningar – som utgör bokens källmaterial, tyder på att kommunistpartiets ledning någonsin har övervägt att kompromissa vad gäller kontrollen över landets ekonomi.

Ekonomisk tillväxt var en målsättning, men syftet var hela tiden att tjäna partiets ändamål. Att öppna upp den statliga ekonomin för konkurrens på marknadsvillkor skulle innebära dess kollaps – samtliga ledare efter Mao har istället gjort allt för att skydda den.

Tydliga politiska nyanser kan dock märkas om man jämför de olika ledarna, i alla fall enligt boken *Overreach* av Susan Shirk. Deng Xiaoping avskaffade den sovjetiska centralplaneringen genom att öppna upp Kina för handel och investeringar.

Han förändrade också hur partiet styrde landet, genom att mer teknokratiska regeringsmyndigheter övertog ansvaret för ekonomin från det mer ideologiskt drivna partiet. För att decentralisera den politiska makten efter kaoset under Maos envælde infördes vidare tidsbegränsningar och åldersbegränsningar för viktiga positioner.

"Dikötter gör poängen att ekonomiska reformer inte kan äga rum utan politiska reformer. En marknad kan inte vara fri utan oberoende domstolar och fria medier."

Efterträdaren Jiang Zemin välkomnade affärsmän och entreprenörer till vad som tidigare varit ett revolutionärt bondeparti. När Hu Jintao blev generalsekreterare 2002 så påbörjades rentav en rad demokratiska experiment.

Hu sägs ha gjort partiet mer uppmärksam på befolkningens livskvalitet och bekymmer. Regeringen blev mer transparent och ett civilsamhälle tog form. Kommersiella medier användes för att avslöja och hantera korruption och andra problem innan dessa utlöste protester.

På landsbygden fick invånarna välja byöverhuvuden och borgmästare. Även inom partitoppen och myndighetsministerier skedde interna val, som ett steg i att låta prestation spela större roll för befordran.

Men sedan skedde något som Shirk daterar till 2006–2009. Framförallt den globala finanskrisen framkallade vad hon beskriver som "overreach" – att sträcka sig efter för mycket – inom tre områden: ekonomi, utrikespolitik och social kontroll.

USA förlorade sin lyster som förebild för såväl politiska som ekonomiska reformer. Reformsinnade kinesiska tjänstemän fick mindre gehör då fortsatt tillväxt och ett lyckat sommar-OS i Peking 2008 togs som bevis för det kinesiska systemets överlägsenhet.

Efter Sovjetunionens fall hade Deng Xiaoping uppmanat till en utrikespolitik som gick ut på att ligga lågt och bida sin tid. Konfrontation riskerade påverka handel och investeringar, och därmed uppbygg-

naden av ekonomi och militär. Men från och med 2009 övergavs vad Shirk kallar tre årtionden av "återhållsam och effektiv diplomati".

Snarare än att undvika regionala konflikter gjorde Peking nu högljutt anspråk på nästan hela Syd kinesiska havet och påbörjade där byggnationen av en rad konstgjorda, militariserade öar. Nordkoreanska provokationer försvarades, och i statliga medier stod allt oftare att läsa om de "fientliga västerländska aktörer" som ville försvaga Kina i takt med landets framgångar.

Vad "overreach" inom området social kontroll innebär målas lika utförligt som kusligt upp i boken *Surveillance State. Inside China's Quest to Launch a New Era of Social Control* av Josh Chin och Liza Lin, som båda är journalister verksamma vid Wall Street Journal. De bevakade frågan i flera år på plats i Kina, varpå de nekades visum till landet.

Kinas kommunistparti har alltid haft storslagna planer för sin övervakningsapparat. Fysikern och matematikern Qian Xuesen beskrivs som en viktig pionjär. Väl tillbaka i Kina efter att 1955 ha utvisats från USA som misstänkt spion började han arbeta med cybernetik – samspelet mellan information och kontroll.

Tanken var att stora mängder information kring människors beteende kan skapa stabila och säkra samhällen. Visionen var ett system där mänsklig kunskap integreras med datamodeller, för att möjliggöra förebyggande åtgärder mot splittringar och skapa en perfekt kommunism.

Från Qian går en rak linje till näthan-delsjätten Alibabas ägare Jack Ma, som citeras ha sagt 2015 att den som har nog med data kombinerat med datorer att analysera denna kan "förutse problem, förutse framtiden, bedöma framtiden".

Gemensam nämnare är den frestande möjligheten att "lösa samhällsproblem innan de uppstår, och krossa missnöje innan det spiller över på gatan". Men andra ord att ta käl på allt politiskt motstånd redan i dess vagga.

Men det är först på senare år som Kinas regim har fått tekniken för total massövervakning. Detta tack vare företag som Cisco, Intel, IBM, Motorola, Siemens och Nortel, vilka sedan slutet av 1990-talet fungerat som "en barn-

Himmelska fridens torg: efter massakern följde hjärntvätt.

FOTO: GETTY IMAGES

Kontraster: i Kina är staten rik medan befolkningen är fattig.

FOTO: ALAMY

morska” för Kinas övervakningsstat och hjälpt Peking att utveckla en ”högteknologisk modell av social kontroll”.

Bebisen växte dock snabbare än väntat. Kinesiska bolag besitter nu samma – eller ofta ännu bättre – förmåga till övervakning, och de besvärar inte heller av några konstitutionella begränsningar. Snarare måste de enligt lag tjäna partiet och säkerhetstjänsten genom att avkryptera meddelanden, spåra telefoner eller kartlägga inköp från nätet.

Västerländska politiker uppmuntrade teknikföretag att samarbeta med Kina inte bara för intäkternas skull, utan även på grund av den dogmatiska tron att ökad handel per automatik leder till både ekonomisk och politisk reform.

Detta var en utbredd förhoppning, även bland kineserna själva. Susan Shirk uppger att ”praktiskt taget alla hon intervjuade i Kina” under åren innan Xi Jinping tog makten 2012, såväl tjänstemän som akademiker och näringslivsrepresentanter, trodde att landet gradvis skulle utvecklas till en demokrati.

Det går att ana hur även Shirk – som var vice andre utrikesminister under Bill Clinton i byrån för Östasien och Stilla-havsområdet 1997–2000 med ansvar för Kina, Taiwan, Hongkong och Mongoliet – hade liknande förväntningar. Bland annat kallar hon premiärminister Wen Jiabao (2002–2012) för ”en direktförespråkare av demokrati”.

Frank Dikötter däremot fnysar åt ”de så kallade Kinaexperterna” som länge har hävdatt att ”politisk reform följer på ekonomisk reform lika säkert som att kärran följer oxen”. Han påpekar syrligt hur det är först under de senaste två tre åren som

dessa har ändrat uppfattning och insett att kommunistpartiet trots allt kanske inte rör sig stadigt mot demokrati.

Som historiker gör han istället poängen att ekonomiska reformer inte kan äga rum utan politiska reformer. En marknad kan inte vara fri utan lagstyre med oberoende domstolar och fria medier. Det är alltså politiken som avgör ekonomins tillstånd – inte tvärtom.

Och allt som behövs för att ana sig till Kinas politiska utveckling är att lyssna på vad regimen faktiskt säger. Exempelvis har samtliga ledare sedan Mao Zedong understrukit vikten av de fyra kardinalprinciper som skrevs in i Kinas konstitution 1982, vilka innefattar upprätthållandet av marxism-leninism och Mao Zedongs tankar.

Dikötter återger hur ”demokrati-förespråkaren” Wen Jiabao säger att bara partiet ska kunna övervaka partiet. Det fåtal gånger som Wen i intervjuer med utländska medier har talat positivt om demokrati så har detta censurerats i Kina – något som ändå inte har påverkat en välvillig omvärlds desperata jakt efter minsta tecken på Pekings demokratiska instinkter.

Även Zhao Ziyang – som i väst ofta framhålls som reformist i sympati med demonstranterna på Himmelska fridens torg 1989 – framhöll nödvändigheten av att upprätthålla socialism och motverka kapitalism när den första frihandelszonen etablerades i Shenzhen 1980.

Under 13:e partikongressen 1987 – ett och ett halvt år innan demonstranterna massakrerades – underströk Zhao i egen-skap av partiets generalsekreterare att Kina

aldrig kommer att kopiera maktdelning eller flerpartisystem från väst. För tillresta östtyska politiker förklarade han hur nya liberaliseringar gradvis kan fasas ut igen i takt med att levnadsstandarden ökar.

Snarare än Deng Xiaoping så framhåller Dikötter dennes handplockade efterträdare Jiang Zemin som en viktig gestalt i formandet av det moderna Kina. Jiang fastslog orubbligt att ”patriotism och socialism är en och samma sak” samt att endast socialism kan rädda Kina. Han installerade particeller i landets företag för att cementera greppet om det växande näringslivet.

Jiang tvekade inte att hjärntvätta befolkningen efter massakern vid Himmelska fridens torg eller bedriva en ännu mer skoningslös förföljelse mot falungong. Men han var duktig på att avvärja utländska dignitärer med språkkunskaper, spontana sånger och simulerade intentioner beträffande reformer. Allt detta hade stor betydelse då Kina 2001 fick bli medlem i världshandelsorganisationen WHO utan att ens vara i närheten av att uppfylla kriterierna.

Billig arbetskraft, billiga råvaror, billig energi, billig mark och en grovt manipulerad valuta gjorde att inga andra medlemmar av WHO kunde mäta sig med landet. Ändå var förhoppningarna att medlemskapet skulle minska västs handelsunderskott med Kina samtidigt som ökad handel skulle göra landet mer demokratiskt.

Men trots att utländskt kapital nu strömmade in i Kina snabbare än någonsin tidigare så uteblev demokratiseringen. Enligt Shirk beror detta på att förändringarna under Deng Xiaoping inte var tillräckligt djupgående. Eko-

>>

Omskolningsläger i Xinjiang: repression i industriell skala.

FOTO: TT

nomiska reformer följdes i regel av en ”ideologisk sväng mot leninistisk ortodoxi”, vilket tillät centrala planeringsbyråer och statliga företag att behålla dominansen.

Vidare pekar hon på problemen med Hu Jintaos tilltänkta kollektiva ledarskap, som istället utvecklades till ett kollektiv av ledare. Under Hu utökades politbyråns ständiga utskott – Kinas mäktigaste politiska organ – till nio ledamöter. Men snarare än att bidra till beslutsfattande baserat på konsensus så etablerades ett slags ”oligarkstyre” där var och en blåste upp behovet av mer resurser till sitt eget ansvarsområde, och samarbetet främst bestod i att inte säga emot varandra.

Den relativt svage Hu kunde heller aldrig etablera sin auktoritet över Jiang Zemin och andra toppledare, eller för den del militären som ofta gick sin egen väg, med utbredd korruption som följd. Den här utvecklingen kom att lägga grunden till att Xi Jinping senare kunde stärka såväl sin egen som partiets makt på nytt.

Rörelserna fram och tillbaka visar på avsaknaden av en långsiktig politisk plan. Dikötter visar hur det heller aldrig har funnits någon detaljerad plan för Kinas så kallade ekonomiska mirakel. Det 1980-tal vilket ofta beskrivits som en tid av frihet framhålls istället som en period av svängig, misslyckad ekonomisk politik som ledde till massakern vid Himmelska fridens torg.

Statistik, uttalanden och mötesprotokoll ger vid handen en krokig väg kantad av godtyckliga målsättningar, oförutsedda konsekvenser, plötsliga kursändringar och interna bråk kring vad som ofta framstår som det enda intresse som förenar ledningen: hur mycket ekonomin kan växa samtidigt som partiets grepp om den blir oförändrat kraftfullt.

För partiet, menar Dikötter, har aldrig

”gett upp tron på marxism till fördel för ekonomisk tillväxt”. Denna tro fungerar ju utmärkt för de miljontals partimedlemmar som försörjs av staten medan befolkningen länge har tvingats spara genom insättningar i de statliga bankerna. Dessa pengar har sedan använts för att ”marknadsföra fördelarna med socialism” genom att bygga snabbtåg, skyskrator och flygplatser, samt till att hålla statliga företag vid liv.

Systemet medför även att vanligt folks andel av den nationella ekonomin är ”den lägsta i något land i den moderna historien”, konstaterar Dikötter och återger talesättet att i Kina är staten rik men befolkningen fattig. Skinande städer till trots påminde premiärminister Li Keqiang så sent som 2020 att cirka 600 miljoner kineser fortfarande lever på under 1 500 kronor i månaden.

Uppenbara misslyckanden i Hu Jintaos ledarskap och tydliga brister i de västerländska systemen fick, enligt Shirk, pendeln att svänga tillbaka på ett vis som möjliggjorde för Xi Jinping att utöka partiets kontroll över samhälle och ekonomi till ”nästan samma totalitära utsträck-

”Xi sägs tro på sina egna myter, samtidigt som ingen vågar ifrågasätta hans beslut eller ge honom dåliga nyheter. Istället tävlar tjänstemän, medier och företagsledare om hans gunst.”

ning som Mao Zedongs regim”.

Xi sägs tro på sina egna myter, samtidigt som ingen vågar ifrågasätta hans beslut eller ge honom dåliga nyheter. Istället tävlar tjänstemän, medier och företagsledare om hans gunst. ”Overreach” har därigenom nått nya höjder, vilket har inneburit en mardröm för många inbillade eller verkliga motståndare till ledarens visioner.

Ingenstans är mardrömmen otäckare än i Xinjiang, ett slags försökslaborato-

rium för ny övervakningsteknik, dit Josh Chin och Liza Lin hann med att resa flera gånger innan regionen spärrades av för utomstående. Vid slutet av 2016 påbörjades där i tysthet en ny fas i kampanjen mot vad som upplevdes vara motstånd från uigurer, med hjälp av ”de allra senaste verktygen utvecklade av kinesiska företag inom övervakningsindustrin för att utöva total kontroll över en etnisk minoritet”.

Personliga berättelser ger en insikt i vad detta innebär för de drabbade. Tahir Hamut Izgil, uigurisk poet och filmmakare, blev på grund av sin bakgrund tidigt under denna kampanj kallad till polisens underjordiska lokaler. Där fick familjen lämna blodprov, röstprov och få sina ögon skannade. Maskiner användes till och med för att avbilda hans gångstil.

Allt åker utan medgivande rakt in i en enorm databas som används för att plocka folk till något av regionens fångläger. Detta är ofta inte baserat på vad vederbörande har gjort (som att använda Whatsapp) utan på huruvida de kan tänkas utgöra en fara (genom att tidigare ha rest någonstans eller ha släktingar som bor utomlands).

För att dra det hela ett steg längre har kinesiska företag även börjat utveckla mjukvaror för att bedöma känslor och därmed kunna fånga individer som inte faller inom de två kategorierna ovan, men som kanske genom en muskelryckning eller en flackande blick ändå ser ut att utgöra ett hot.

Vid sidan av att kontrollera meningsmotståndare så fyller övervakningssamhället ytterligare en funktion. När Kinas tillväxtmotor nu börjar hacka så behövs ett nytt slags socialt kontrakt. Det består i att medborgare uppmuntras att överlämna data och offra sin integritet i utbyte mot teknologi som gör livet säkrare och enklare.

När övervakning kommer på tal ligger paralleller med George Orwells 1984

alltid nära till hands. Men i *Surveillance State* framhålls istället *Vi* av den ryske författaren Jevgenij Zamjatin från 1924 som en bättre jämförelse. Huvudpersonen lever i världens enda kvarvarande stat, där invånarna benämns med nummer och alla individers beteende avgörs av koder och ekvationer som staten genererar genom logiska beräkningar.

Inslag av detta kan anas i den välbärgade staden Hangzhou på Kinas östkust,

som har fått vara ett försökslaboratorium för teknologi med diametralt annorlunda syfte än i Xinjiang. I ett av distrikten påbörjades 2017 projekt "Stadsöga" med att det numera multinationella företaget Hikvision installerade 1 600 övervakningskameror i ett av stadens distrikt.

Med hjälp av artificiell intelligens underlättar kamerorna trafikstockningar genom att maximera rödljusens effektivitet, vilket bland annat gör att sjukvårdspersonal har kommit fram snabbare till olycksplatsen eller sjuklingars bostäder med räddade liv som följd. Samtidigt håller de dygnet runt utkik efter allt som skiljer sig från mängden. Genom att identifiera gatuförsäljare utan tillstånd eller reagera när sopor kastas på fel ställe ska staden hållas ren och säker.

Projekt som Stadsöga syftar till att skapa allmänt stöd för övervakningen och samtidigt utveckla systemet ytterligare. För samma teknologi som Hikvision och Huawei använder för att förbättra livet för Hangzhous medborgare används samtidigt för att låsa in minoritetsfolk på andra sidan landet och till att leta upp aktivister däremellan.

Repressionen stannar givetvis inte heller inom Kinas gränser. För Tahir Hamut Izgil, som lyckades lämna Xinjiang innan helvetet bröt loss på riktigt, väntar nästa dilemma. Ska man tala ut om repressionen, och riskera att släkt och vänner som är kvar där hemma råkar illa ut? Även svenska uigurer som undertecknad har intervjuat brottas med precis samma bekymmer, och vågar inte ens kontakta familjemedlemmar av rädsla för att dessa ska straffas.

Med anledning av frågans internationella karaktär innehåller *Surveillance State* intervjuer med 150 personer i 14 länder. Bland annat har författarna åkt till Uganda, där presidenten Yoweri Museveni, som har styrt landet sedan 1986, fick hjälp av Huawei att införa ett val bryta sig in i oppositionsledarens telefon.

Som tack belönades företaget med ett miljardkontrakt på övervakningssystem inklusive ansiktsskameror, vilket gav Museveni ännu större möjligheter att förtrycka politiska motståndare eller demonstranter efter att ha lyckats hålla sig kvar vid makten.

Exporten av kinesisk övervakningsutrustning har länge pågått till en rad länder och intensifierats med hjälp av Kinas så kallade nya sidenvägar. Detta rimmar väl med ambitionen att erbjuda ett alternativ för de ledare som inte vill följa den västerländska modellen med fokus på demokrati och mänskliga rättigheter. Under Xi Jinping har utmaningarna mot

Washington Consensus blivit mer uttalade. Vid sidan av teknologi för övervakning och repression framhålls det egna politiska systemet nu som ett alternativ för världens utvecklingsländer.

Och ambitionen sträcker sig numera längre ändå. Med sitt stöd för den ryska invasionen av Ukraina och besöket i Moskva i mars har Xi Jinping visat att han vill använda Kinas ekonomi och teknologi för att även utmana europeisk säkerhetspolitik genom att omkullkasta hela den rådande världsordningen.

I sin tidigare bok *China. Fragile Superpower* (2007) menade Susan Shirk att Kina kan framstå som starkt utomlands men i själva verket är svagt på hemmaplan. Hon varnade vidare för att landets inhemska utveckling riskerar leda till oväntade krig i Asien.

I sin nya bok fastslår Shirk utan krusiduller att "ett nytt kallt krig redan har inletts". Det är dock annorlunda än det förra eftersom Peking är både rival och samarbetspartner; USA handlar nu mer med Kina på en dag än vad man gjorde med Sovjetunionen under ett år just innan muren föll.

Därför utkämpas detta kalla krig (ännu) inte på slagfältet utan inom områden som ekonomi, teknologi, politik och information. En indikation på hur motsättningarna ser ut är hur problematiskt det internationella samarbetet kring covid-19 har varit jämfört med sars, ebola eller svininfluensan.

Risken finns dock att Kina bitit av mer än man klarar att tugga. Begreppet "overreach" beskriver Shirk som att "överdriva något på ett vis som är kostsamt för en själv" eller "omkullkasta sig själv genom att försöka göra eller vinna för mycket".

När Pentagon eller andra amerikanska aktörer tidigare velat begränsa samarbete med eller tillgång till Kina har det amerikanska näringslivet ofta protesterat. Regleringar, påtryckningar och teknikstöld gör att dessa protester inte längre är lika högljudda.

Pekings internationella relationer präglades under Mao Zedong av kamp och under Deng Xiaoping av tillmötesgående. I dagens Kina, tillstår Shirk, har Dengs texter och tal nästan helt försvunnit. Efter årtionden av återhåll-

samhet har Kina istället börjat konfrontera andra länder.

Denna politik har kommit tillbaka "som en bumerang" i form av försvarsreaktioner. Även i utvecklingsländer där kinesiska lån har finansierat vägar, hamnar, flygplatser och järnvägar så har politiker och invånare börjat debattera riskerna med ett beroendeförhållande till Kina.

Som akademiker och tidigare högt uppsatt tjänsteman vill Susan Shirk mena att det har funnits genuina intentioner till demokratiska reformer i den politiska toppen, men att dessa helt har försvunnit under Xi Jinpings ledarskap. När han under årets parlamentssammanträde i mars åter överförde makt från regering till parti, sade Shirk till *Wall Street Journal* att "Xi återställer mycket av Maos modell, där partiet hanterar ekonomin och ideologisk lojalitet överträffar professionell kompetens".

I egenskap av historiker, med regimens uttalanden och beteende som främsta källa, vill Frank Dikötter däremot argumentera för att partiet aldrig har haft för avsikt att låta på kontrollen över vare sig politik eller ekonomi. I själva verket har ingen större skillnad funnits i mentaliteten mellan de olika ledarna efter Mao Zedong. Snarare än intentioner så är det partiets resurser, förmåga och självförtroende som har förändrats.

Josh Chin och Liza Lin är inte lika intresserade av den sortens ställningstaganden. Istället påminner de oss om vad som står på spel då Peking nu växlar upp sina geopolitiska ambitioner. Om Kina ersätter USA som global supermakt riskerar världsordningen att formas mindre av liberala värderingar, och i högre utsträckning av "genomträngande statlig övervakning".

Joje Olsson

CHINA AFTER MAO
THE RISE OF A
SUPERPOWER
FRANK DIKÖTTER
Bloomsbury 2022

OVERREACH
HOW CHINA DERAILED
ITS PEACEFUL RISE
SUSAN L. SHIRK
Oxford University Press 2022

SURVEILLANCE STATE
INSIDE CHINA'S QUEST
TO LAUNCH A NEW ERA
OF SOCIAL CONTROL
JOSH CHIN & LIZA LIN
St. Martin's Press 2022

Edda Mussolini:
sin fars närmaste
förtrogna och
enda vän.

Hans vilda dotter

FOTO: GETTY IMAGES

BIOGRAFI

Det finns numera biografier över de flesta män som fanns på ledande poster i Tredje riket. Även kvinnorna och barnen har efter hand hamnat i strålkastarljuset, inte minst tack vare Anna Maria Sigmunds tre volymer om nazisternas kvinnor. De flesta av dessa kvinnor höll, i enlighet med naziideologins påbud att kvinnan skulle stå vid spisen och föda kanonmat, ganska låg profil. Men några, som Magda Goebbels och Leni Riefenstahl, var alltför viljestarka för att hålla sig på (köks)mattan. Vid sidan av dessa båda finns ytterligare en kvinna som spelade en betydande roll för utvecklingen i fascist/nazist-läget under 1930-talet och andra världskriget: Edda Mussolini.

Caroline Moorehead är brittisk historiker, journalist och författare till ett halvdussin biografier. På senare år har hennes intresse kretsat kring tyskarnas framfart i Frankrike och den italienska fascismen. Hennes nya biografi heter *Edda Mussolini. The Most Dangerous Woman in Europe* och kom lämpligt nog ut den 27 oktober för-

ra året, exakt hundra år efter fascisternas marsch mot Rom.

Varför är Edda intressant? Låt mig börja med att citera ur Mooreheads förord: "Edda var inte bara Mussolinis favoritbarn och fascismens mest exotiska stjärna. Hon var också den som mest liknade sin far, med sin stirrande hypnotiska blick, och hon var också excentrisk, smart och livlig. Hennes vilja var liksom hans av stål. Hon fick en framträdande roll redan vid nitton års ålder och stod under tretton år vid diktaturens frontlinje, hon var sin fars närmaste förtrogna och enda vän."

Edda, född 1910, var det äldsta av Benito och Rachele Mussolinis fem barn (tre söner, två döttrar), möjligen uppkallad efter Ibsens Hedda Gabler. Hon slog bakut redan som liten och fick smeknamnet *la cavallina matta*, den galna lilla hästen. Hon lät sig aldrig tämjas. "Vid nio års ålder var hon redan mycket lik sin far, passionerad, svartsjuk och dominerande, oförutsägbar och ombytlig", skriver

Moorehead och tillägger: "Det faktum att hon hade blivit en liten despot glädde hennes far."

Edda beundrade sin far men hans omättliga hunger efter makt och kvinnor borgade inte precis för en harmonisk uppväxtmiljö. "Edda hördes säga att hennes far hade gett sig in i politiken för att vara hemma så litet som möjligt och att i hemmet var Rachele diktatorn."

Vid 19 års ålder presenterades Edda för en stilig ung man vid namn Galeazzo Ciano (född 1903). Ciano var en man med "livlig intelligens och lättjefullt intellekt" och hade vissa likheter med en sentida filmfigur, Mr Chance. "Han upptäckte hos sig själv en användbar förmåga av att inte säga något och samtidigt ge sken av att säga allting." Under ett biobesök frågade Ciano om Edda ville gifta sig med honom. "Varför inte?" blev det lakoniska svaret.

Efter giftermålet 1930 utsåg Mussolini sin svärson till generalkonsul i Shanghai.

"Tyskarna reagerade med sedvanlig brutalitet och effektivitet. De befriade Mussolini och installerade honom som marionett i den så kallade Salòrepubliken."

Två år i detta "Asiens Babel" erbjöd Edda en frihet hon aldrig haft i hemlandet och blev hennes livs lyckligaste tid. Friheten innebar att Ciano och Edda levde parallella liv med många nya sängkamrater.

Åter i Italien tilldelades paret en ny roll: "Hon och Ciano skulle vara det gyllene unga paret i den nya fascistiska aristokratin, modeller för 'stile Fascista', plikttrogena, effektiva, moraliska och fruktsamma." Ciano var lydig och ville göra propaganda enligt "fiktionen att brott och fattigdom inte existerade i Italien, att solen alltid sken och att det inte fanns några allvarliga sjukdomar i landet". Edda gick som alltid sina egna vägar och föraktade Cianos inställsamhet. Hon personifierade knappast det fascistiska kvinnoidealet: "Edda var omoderlig, smal, egensinnig, en kraftig drinkare och usel hemmafru." Mussolini lär ha sagt att han hade lyckats böja Italien, men inte Edda efter sin vilja.

Inför överfallet på Etiopien 1936 sände Mussolini sin dotter till Tyskland för att sondera terrängen. Hon blev, som så många andra kvinnor, fascinerad av Hitler. Samtidigt utsågs Ciano till utrikesminister. Han var mindre imponerad av tyskarna och kallade Ribbentrop för dum-bom, Göring för fet och vulgär och Hitler för blodtörstig och smått galen. Han var

"två galningar som vill förstöra världen", men efter Tysklands initiala framgångar på slagfältet kastade Mussolini i juni 1940 krigstärningen. I februari 1943 fick Ciano avgå som utrikesminister och blev ambasadör i Vatikanen. I juli samma år, efter Italiens alla motgångar i kriget, beslöt det fascistiska stora rådet med 19 röster mot sju att avsätta Mussolini och söka vapenstillestånd. Ciano var en av de 19.

Tyskarna reagerade med sedvanlig brutalitet och effektivitet. De befriade Mussolini och installerade honom som marionett i den så kallade Salörepubliken. Tyska trupper strömmade ner över Italien. Ciano och andra fascistledare fängslades och dömdes till döden. Edda kämpade in i det sista för sin mans liv men förgäves. Tyskarna avskydde Ciano, och Mussolini utfärdade inga benådningar. Avrättningarna ägde rum i januari 1944. En tysk diplomat beskrev scenen: "Det var som att slakta grisar." Edda flydde till Schweiz med en del av Cianos dagböcker.

I slutet av april 1945 flydde Mussolini och hans älskarinna Claretta Petacci norrut men greps av partisaner, sköts och hängdes upp i fötterna till allmän beskådan. Rachele försökte med barnen Romano och Anna Maria ta sig till Schweiz men avvisades och hamnade i ett allierat fångläger där Rachele sin vana trogen började göra tagliatelle. I slutet av augusti överlämnades Edda till italienarna och förvisades till ön Lipari norr om Sicilien. "Hon var blek, nästan utmärslad; hon vägde nu bara 42 kilo." Där fick hon uppleva sin kanske allvarligaste kärlekshistoria, med en ung partisan och kommunist, Leonida Buongiorno.

Snart började Rachele söka efter Benitos kropp. Det blev en utdragen och makaber historia. Kroppen hade begravts utanför Milano, berövad en bit av hjärnan som amerikanerna tagit med sig för att undersöka om Mussolini hade varit galen av syfilis. Fascister hade grävt upp den ruttnande kroppen och förvarat den i ett hus i flera månader varefter några munkar begravt den i plastsäckar under ett altare. Kroppen överlämnades till myndigheterna på villkor att den skulle få en kristen begravning men myndigheterna tog den i förvar. Först 1957 återlämnades den till familjen. De fick den i en låda ur vilken en glasburk med en del av diktatorns hjärna föll ut. Nio år senare överlämnade en amerikansk tjänsteman resten av hjärnan inslagen i cellofan. Ingen syfilis hade påträffats.

Edda fick tillbaka en del egendomar, en lägenhet och ett hus på Capri. Cia-

no blev 1947 av Italiens högsta domstol retrospektivt frikänd från alla brott mot italienska staten; i domen hette det att han tvärtom utmärkt sig i "kampen mot de tyska inkräktarna". Rachele levde till 1977, Edda till 1995. Hon verkar i alla år ha balanserat mellan kärlek till och hat mot Mussolini, fadern som hon så hade beundrat men som låtit hennes make föras till slakt. Edda och Ciano hade tre barn: Fabrizio, Marzio och Raimonda. Fabrizio skrev en självbiografi som om den översatts till svenska hade fått titeln "När morfar lät skjuta pappa".

Moorehead levererar, som citaten Movan vittnar om, många slagfärdiga formuleringar och, den sorgliga historien till trots, en del lustigheter: Fascisterna döpte i sin ambition att göra allting italienskt Louis Armstrong till Luigi Fortebraccio och Benny Goodman till Beniamino Buonuomo. Göring blev vid ett besök i Italien biten i näsan av en apa. Ett vanvettigt rykte spreds, bland annat av Cianos mamma, om att Edda redan i 25-årsåldern hade varit i säng med 40 000 män. Mussolinis son Vittorio åkte till USA för att prata med regissören Hal Roach eftersom Mussolini älskade Helan och Halvan-filmerna. (Trots sina gangsterfasoner avskydde Mussolini gangsterfilmer.) Vittorio blev för övrigt under resan bjuden på te i Vita huset av Franklin Roosevelt. När Mussolini 1937 besökte Tyskland förklarade Hitler inför en jättepublik på olympiastadion i Berlin att Tyskland och Italien var garanter för ett civiliserat Europa och Mussolini ville inte vara sämre utan drog till med att de båda länderna var de största och mest genuina demokratierna. Kom inte och säg att barbarer och diktatorer saknar humor!

Mooreheads bok är inte bara en biografi över Edda Mussolini. Den sätter på 400 sidor in henne i ett fylligt sammanhang och persongalleri där *Il Duce* figurerar lika mycket som sin dotter, inte minst, naturligtvis, under tiden innan hon uppnått vuxen ålder. Framställningen blir mot slutet något av en thriller som håller även en läsare, som i stora drag vet hur det gick, i ett järngrepp. Den utgör också en färgstark historisk fond för den som är intresserad av den politiska utvecklingen i Italien på senare tid. ✨

Benny Carlson

EDDA MUSSOLINI
THE MOST DANGEROUS
WOMAN IN EUROPE
CAROLINE MOOREHEAD
Chatto & Windus 2022

Mussolini och Hitler: slöt ödesdiger stålpakt.

FOTO: GETTY IMAGES

inte särskilt diplomatisk och skaffade sig fiender i många läger. Edda utsågs av en schweizisk tidning till Europas mest inflytelserika kvinna och senare av en egyptisk tidning till Europas farligaste kvinna. Hon jämfördes redan innan hon fyllt 30 i fråga om makt med Eleanor Roosevelt och hamnade 1939 på omslaget till *Time*.

I maj 1939 slöt Mussolini sin ödesdiga stålpakt med Hitler. Edda var för, Ciano emot. Han fortsatte att streta emot och förklarade att Hitler och Ribbentrop var

Monument över Vladimir den store: Kreml annekterar Ukrainas historia.

Ett mytiskt förflutet

HISTORIA

Under Rysslands brinnande anfalls- krig i Ukraina kommer nu allt fler böcker som berör och försö- ker besvara frågan "Hur hamnade vi här?" Böcker från anglosaxiska storheter som *Putin's Wars* (Mark Galeotti), *Overreach* (Owen Matthews) och *Ryssland. Revolution och inbördeskrig 1917–1921* (Anthony Beevor) har nyligen publicerats.

Orlando Figes sällar sig nu till raden med *The Story of Russia*. Det är en skild- ring som bara delvis är en beskrivan- de historia. Framförallt koncentrerar sig Figes på vanföreställningarna om den ryska historien – och hur Ryssland självt har behandlat dessa myter. Och han ramar in skildringen mot bakgrund av hur den ryska politiska ledningen idag ensidigt plockar fram delar av historien för att legitimera anfallskriget i Ukraina.

Han inleder med att Vladimir Putin den 4 november 2016 inviger ett monument över storfurst Vladi- mir I/Volodymyr, ett stenkast från Kreml- muren i Moskva. Vladimir I – även kallad "den store" lär ha kristnat det som i våra

historieböcker kallas "Kievryssland." Det ska ha skett på Krim år 988 – och Volo- dymyr själv satte naturligtvis aldrig sin fot i Moskva, en ort som nämns i kröni- korna först år 1147. Symboliken är släen- de: här har Ryssland inte bara tillskan- sat sig Krimhalvön, nu ska historien läg- gas till rätta för att legitimera Vladimir Putins revisionistiska historiesyn. Den där gråa novemberdagen – som numera ersatt revolutionsjubileet och kallas "den nationella enighetens dag", sade Putin: "Storfurst Vladimir skrev för evigt in sig i historien genom att samla och försvara de ryska länderna och, som visionär poli- tiker, lägga grunden till en stark, enhetlig och centraliserad rysk nation, som fören- ade olika folk, språk, kulturer och religio- ner till en enda stor familj."

I Ukraina var upprördheten stor. Monu- mentet sågs för vad det var – ett fräckt försök av Kreml att "annektera" Ukrai- nas historia. I Kyiv står redan ett monu- ment över Volodymyr, rest år 1853. Nu gör både Ryssland och Ukraina anspråk på denna statsbildning som väl rätteligen borde kallas Kyiv Rus. Under 900- och 1 000-talen var den en maktfaktor i öst- ra Europa och hade en tydlig europeisk

Ukrainas lidande: intresserar författaren föga.

auktoritet som bland annat visades i de dynastiska band som knöts mellan härs- karen i Kyiv och furstehusen i centra- la Europa. Figes underkänner alla sådana anspråk. "Det är absurt", skriver han, "att påstå att Kiev-Rus var det moderna Ryss- lands eller Ukrainas födelseplats."

Figes har ändå lyckats komprimera

”Symboliken är slående: här har Ryssland inte bara tillskansat sig Krimhalvön, nu ska historien läggas till rätta för att legitimera Putins revisionistiska historiesyn.”

Rysslands tusenåriga historia till drygt 300 lättlästa sidor. Han arbetade länge som professor vid Birkbeck College i London, skrev flera uppmärksammade böcker om ryska revolutionen och vittnen från Gulag-tiden. Han var ingalunda okontroversiell och bland annat inblandad i en skandal med anonym kritik av andra historiker. Nu har han pensionerat sig i förtid.

Figes skriver kronologiskt med två teman som går igen genom hela boken: landets storlek och geografi (expansion) samt statsmaktens utformning (den starke mannen i toppen). Figes har ett storryskt, imperialt perspektiv och han är inte intresserad av alla de folk som har erövrats av Ryssland och tvingats underkasta sig. Han noterar att Ryssland under hela perioden 1500–1917, drygt 400 år, expanderade med 130 kvadratkilometer *om dagen*, men citerar sedan – utan att problematisera – den ryska historikern Kljutjevskij som skrev att ”Rysslands historia är historien om

lera omskrivningen av skolorna historieböcker är talande. En fråga som inte kunde lösas i samförstånd är hur Rysslands och senare Sovjetunionens expansion på andra länders bekostnad skulle beskrivas. Enligt Aleksandr Tjubarjan, som ledde expertgruppen och även var chef för Institutet för allmän historia vid ryska Vetenskapsakademien, beskrevs tiden under ryskt/sovjetiskt herravälde i alla länder i Rysslands närområde, utom Belarus, som ”kolonialism”. Detta kunde Ryssland givetvis inte acceptera.

Hur kan den territoriella glupskheten förklaras? Figes avfärdar bilden i väst som skapades under 1800-talet och sedan förstärktes under Sovjettiden, nämligen att Ryssland skulle vara expansionistiskt till sin natur. Åtminstone under 1700-talet möjliggjordes Rysslands expansion av bristen på naturliga gränser och att landet därmed var sårbart för angrepp, enligt Figes. Expansion som främsta försvarslinje med andra ord. Erövringen av Sibirien beskriver Figes som å ena sidan driven av ekonomiska skäl (naturresurserna), å den andra som driven av ett civilisationsriskt uppdrag. Inte heller dessa påståenden får någon problematisering eller vidare resonemang. De fastslås som fakta vilket helt överensstämmer med den storryska imperieambitionen.

Men ibland glimrar det till och Figes lämnar den imperiala världsbilden. I ett av de bästa avsnitten skildrar han det mongoliska arvet. Kyiv föll år 1240 för de mongoliska stammar som strävade västerut. De ”ryska länderna” stod inte i centrum för den Gyllene horden, det gjorde däremot stäpperna söderut och handelsvägarna som förband Centralasien och Persien med huvudstaden Saraj vid nedre Volga nära Kaspiska havet. De ryska härskarna i många furstendömen som Vladimir (Alexander Nevskij), Moskva och Tver tvingades svära trohet gentemot den mongoliske khanen i Saraj och anpassade sig till samarbete.

Den första militära segern mot mongolerna stod Moskva för när furst Dmitrij år 1380 i slaget vid Kulikovo skördade framgång. Detta slag gav upphov till en seglivad – och idag högst aktuell – myt om att Ryssland skyddar Europa från de ”asiatiska horderna”. I dagens Ryssland kopplas denna myt samman med Napoleonkrigen (1812–15) där Ryssland anser sig åter ha offrat sig för att rädda Europa, liksom även under stora fosterländska kriget (1941–45). Varje gång, enligt

myten, har det ryska offret ignorerats av väst och Ryssland har inte fått tillräckligt erkännande för sina insatser. Det har lett till en förbittrad inställning mot väst i nationalistiska kretsar – något som den nuvarande politiska ledningen i Ryssland utnyttjar till fullo.

Moskvastaten förblev en vasall till de mongoliska khanerna till år 1502, låt vara att man från 1480 börjat agera som en självständig stat. Sedan följde Ivan IV (den förskräcklige) som under 1550-talet besegrade khanaten i Kazan och Astrachan. Khanatet på Krim besegrades inte förrän år 1783. Arvet efter det månghundraåriga mongoliska styret har antingen konsekvent spelats ner av ryska historiker, eller så har mongolerna fått skulden för att ha tvingat in Ryssland i ”den mörka medeltiden”.

I själva verket var inflytandet enormt på den ryska statsbildningen, betonar Figes. De ryska furstarna anammade politiska institutioner från Saraj, ett system för skatteuppbörd, postväsendet (då ett av de snabbaste i världen) och – inte minst – mongolernas militära taktiska uppträdande. Viktigast kanske ändå är det auktoritära politiska systemet. Detta är en omstridd fråga som har dominerat den mer västerländskt orienterade ryska intelligentsian. Den ryske författaren och reformisten Aleksandr Herzen kallade till exempel tsar Nikolaj I för ”Tjingis Khan med en telegraf”. Figes menar att det mongoliska arvets påverkan på Rysslands auktoritära styre var påtagligt, inte minst eftersom flera stödjande strukturer för tsaren härstammade från mongolerna.

Eftersom det är ett översiktsverk saknas en del saker. Figes går snabbt igenom Peter den stores styre och missar där helt det svenska inflytandet på både kollegiereformen och militärreformen. Faktum är att Peter I hade låtit sig inspirera av det svenska systemet med indelta soldater när han tillskapade den största ryska armén dittills. Han slarvar ibland med fakta och anger felaktigt att antalet fångar i Gulaglägren till två miljoner när det var som högst 1952. Den totala siffran var närmare 5 250 000 människor som satt i läger eller så kallade specialkolonier. Det stör läsningsen, men tar ändå inte bort helhetsintrycket att Figes skrivit en läsvärd bok. Ännu bättre hade varit om han varit tydlig med varför han anlägger sin storryska, imperiala syn, eftersom det också är en sådan som får legitimera Putins revisionistiska fälttåg, både historiskt och på slagfältet. Det nu pågående kriget är ”onödigt”, menar Figes och kommer att förstöra det bästa med Ryssland – kulturen som har berikat

>>

FOTO: GETTY IMAGES

ett land som kolonialiserar sig självt”. Det faktum att Ryssland koloniserat andra folk och länder berör Figes inte.

Just frågan om den officiella historieskrivningen i Ryssland är högaktuell. De diskussioner som fördes i samband med att Ryssland skulle införa en ”historisk-kulturell måttstock” som skulle reg-

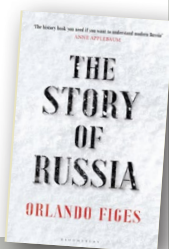
President Putin med försvarsminister Sjojgu: som det kliar i fingrarna. FOTO: TT

Europa i tusen år. Här har han inte ett ord till övers för Ukrainas lidande.

Men just i slutet kommer Figes in på något intressant. I bokens avslutande kapitel ställer han sig frågan hur historien om Ryssland ska sluta. Det kan tyckas, skriver han, som om Ryssland sitter fast i en ond cirkel. Det auktoritära systemet återuppfinner sig ständigt sedan alternativa vägar visat sig 1917 och 1991. Figes noterar – rätteligen, som jag ser det – att beskrivningar av dagens Ryssland som en ”kleptokrati” eller en ”mafiastat” är alltför ytliga. Dels fanns mycket av det som tillskrivs ”putinismen” redan på plats under Jeltsintiden, dels är dessa beskrivningar ofta okunniga om Rysslands historia. Han nyanserar bilden och lyfter fram det svaga civilsamhället, det atomiserade samhället som präglade Sovjetunionen särskilt efter Stalintidens repression. Man kunde inte lita på någon.

Men samtidigt vänder sig Figes mot en defaitistisk historiesyn, mot något slags lagbundenhet. Det finns kapitel i den ryska historien, skriver Figes, där Ryssland kunde ha gjort andra, mer demokratiska, val. Försöken till en konstitutionell reform, liberala föreställningar om social rättvisa och frihet, en stark tradition av självstyre från medeltiden till 1800-talets zemstvo-tradition (ett slags lokalstyre) kunde ha borgat för en inkluderande form av nationellt styre. Att återupptäcka och lyfta fram denna ryska historia – där ligger framtiden. ✱

Gudrun Persson

THE STORY OF RUSSIA
ORLANDO FIGES
Bloomsbury Publishing 2022

Hemligheter och lögner

PSYKOLOGI

Psykoanalys – håller någon på med det fortfarande? I vår era av KBT, *mindfulness*, antidepressiva mediciner och en hel del blaskig samtalsterapi – lägger sig någon fortfarande på soffan för att låta en psykoanalytiker rota i barndomen? Jag frågar runt bland vänner i London och det visar sig att jag har bott under en sten, för de säger förvånat ”jomenvisst, psykoanalys är jätteinne”.

Jag söker ett manifest tecken och hittar boken *What We Want. A Journey Through Twelve of Our Deepest Desires*, av Charlotte Fox Weber, amerikanskfödd psykoanalytiker som är utbildad och verksam i Storbritannien. Omslaget har en air av självhjälpsbästsäljare, men inuti tumlar en äkta freudian runt på sidorna, utan att be

om ursäkt för vare sig transferens- eller komplex-snack. Så gör er redo med schäslongen om ni inte har gjort det, för det anglosaxiska blåser som bekant snabbt över Nordsjön.

Författarens utgångspunkt i boken, baserad på iakttagelser under hennes terapeutgärning, är att de flesta av oss är rädda för våra inre liv, rädda att drunkna i djupet av våra känslor. Vi fruktar det intensiva trycket av konfliktfylld längtan, vi skäms för våra hemligheter, och springer omkring, stolta över fantasiversioner av oss själva och vårt liv. Med förfelade strategier, plågsam komplexitet och förspild lycka som resultat.

Fox Webers uppmaning blir inte oväntat att röja undan den mentala bråte som skymmer sikten. För hur sofistikerade våra undanmanövrar än är kommer demonerna ifatt oss. Högspänningsladdade behov dyker förr eller senare upp och ställer till det,

Psykoanalys: vi lär oss hantera konfliktfylld längtan.

FOTO: SHUTTERSTOCK

bara i mer svårhanterlig form om man inte skärskådat vad man egentligen har att göra med. (Jag använder orden önskning eller behov eftersom "begär" klingar väl starkt för Fox Webers användning av *desire*.)

Tolv önskningar ringar hon in som grundläggande och därmed som återkommande källor till bortträngning, hemlighållande och allmän förvirring. Att bli älskad, att ha makt, få uppmärksamhet, känna frihet, höra till och vara i kontroll, och några till. Om vi synar de normer som får oss att gömma eller förvrida dessa behov inför andra och oss själva, menar Fox Weber, och istället accepterar de paradoxer och konflikter som de ofrånkomligen ger upphov till, så har vi hittat en dörr till personlig utveckling. I hennes ögon är de djupa önskningarna, oavsett nivå av "skämmighet", vägvisare mot möjligheter, energi och motivation. Utan kontakt med våra uppriktiga önskningar känner vi oss kraftlösa och utan riktning.

Hon påminner oss om hur viktigt det är att inse med vilken kraft som önskningar överdriver och minimerar: hur förvriden verklighetsuppfattningen blir i en situation där man till exempel upplever sig som oönskad, till och med som vuxen, i en banal social situation. Det förändrar vårt hela förhållningssätt till omvärlden och valen i varje ögonblick. Vad man utstrå-

"Fox Webers uppmaning blir inte oväntat att röja undan den mentala bråte som skymmer sikten. För hur sofistikerade våra undanmanövrar än är, kommer demonerna ifatt oss."

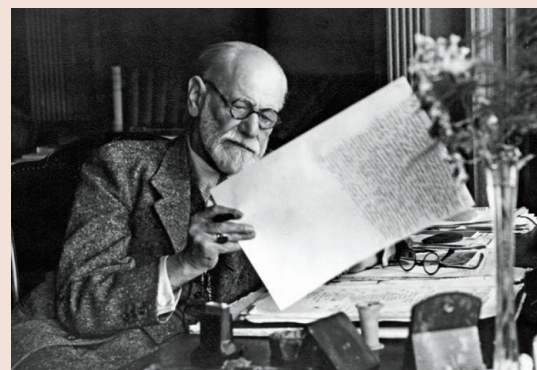
lar, vilka kontakter man tar eller inte tar, vad man visar av sig själv. Precis lika förvillande är den upphöjda glans ett starkt begär förlämnar den eller det åtrådda.

Inför konfrontationen med vår egen psykologi och inför våra val, menar författaren, är det oförläpigt att inte se i vittöget att vi har detta enda liv och därför måste leva för att ta vara på det. Samtidigt är det psykologiskt omöjligt att ta in just detta: tidens obehaglighet och vår egen död. En paradox som våra jag måste hitta en väg att utstå.

För att illustrera de dunkla avenyer vi irrar runt på, de återvändsgränder vi fastnar i, och hur man hittar tillbaka till önskningarnas *yellow brick road*, utgår Fox Weber från sitt arbete med ett antal klienter som i de flesta fall kämpar med igenkännliga problem. I hennes avskalade dialoger och beskrivningar av terapi-situationen finns varken plats för den neurotiskt romantiserade Woody Allen-versionen av psykoanalytikern eller den själsröntgande sort som John Cleese är livrädd ska blottlägga hans sexliv i *Fawlty Towers*. Genom att skildra ett vardagsnära och konkret terapiförlopp avmystifierar och uppdaterar Fox Weber den drygt sekelgamla metoden. Hon hanterar arvet med lätt, oakademisk hand utifrån ett förenklat freudianskt perspektiv (av Jung syns inte mycket).

I kapitlet om att vara älskad möter vi Jack, vars pappa hade två familjer och egentligen bara önskade sig döttrar. När Jack själv blir pappa vill han därför gesin son en helt annan barndom och är på ytan en perfekt familjefar. Samtidigt, för att bearbeta det avvisande han själv upplevde, kämpar han med ett hemligt liv där han lever ut fantasier med prostituerade. Först när han förstår vad hans snurriga dolda liv syftar till att återskapa, kan han söka efter en mindre konfliktfylld väg framåt.

En annan klient, Chloe, fick i unga år vanan att kompensera bristen på äkta engagemang från föräldrarna med uppmärksamhet från män genom att spela på sin skönhet. När hon möter Fox Weber är hon äldre och saknar desperat utseendenyckeln till den ytliga uppmärksamhet som förvisso aldrig har uppfyllt det djuppsykologiska behovet, men som hittills varit gott nog. I interaktionen med sin psykolog manipulerar Chloe till sig uppmärksamhet genom att inte dyka upp,

Sigmund Freud: får finna sig i en uppdatering.

FOTO: GETTY IMAGES

kräva extra tid och vara "besvärlig". Indirekt tvingar hon Fox Weber att avvisa henne och strö salt i såren. Just när relationen mellan terapeut och klient ser ut att brista tappar terapeuten i ett kritiskt ögonblick tålmodet och frågar vad Chloe egentligen vill ha från henne. "Ge mig min ungdom tillbaka!" kräver den medelålders kvinnan, vilket till och med i hennes egna öron är så absurt att det blir ett genombrott. Terapin kan gå vidare för att hitta en verklig stabilitet i jaget, som släcker den ytliga uppmärksamhetstörsten.

Längtan efter destruktivitet är alltid ett spännande kapitel. Vi möter Alice, som varit författarens klient från och till under 12 år på grund av en tumultär affär med en man som misshandlade henne både fysiskt och psykiskt. Trots att hon i nutid befinner sig en stabil familjerelation dras Alices tankar hela tiden till mannen i Paris, till det uppslukande och passionerade. Hon säger sig "sakna mörkret" som ger henne en känsla av livskraft. Inte minst genom att försätta henne i spänningsfältet mellan att vara exceptionell eller värdelös i ögonen på mannen. (Fox Weber kallar det *sufferiority*, en kombination av offer- och överlägsenhetskomplex.) Det skapar skam, osäkerhet och tar upp enorm energi tills Alice med Fox Webers guidning hittar en väg ut.

Fallstudierna har sina poänger, men de är inte Fox Webers styrka. De generella reflektioner hon inleder och avslutar kapitlen med är både mer välskrivna och stimulerar till en eftertanke mindre styrd av klienternas specifika omständigheter. Urvalet av fall är också litet märkligt och skjuter ofta några grader vid sidan av målet, utan att man riktigt kan sätta fing-

>>

Filmen *Tår* (med Cate Blanchett t v): det rumsliga är symbolladdat.

FOTO: ALAMY

ret på varför. Är de inte tillräckligt ikoniska för att stå som representanter för ett helt tema? Eller saknar de bara språklig kraft? Tveklöst hade man som läsare varit mindre kritisk om interaktionerna mellan terapeut och klient hade skildrats mer levande. I det avseendet vänds den avskalade stilen till en nackdel som gör att texten "inte fångar den upplevda rikedomen i terapisisituationen" som en väninna till mig sa om boken.

Även om personlig utveckling alltid förutsätter arbete och kan innebära svåra inre konfrontationer, så har jag bevitnat både snabbare och mindre plågsamma förlopp än psykoanalysen. För den som är van vid psykologiska ansatser, där terapeutens roll i huvudsak utgörs av spegling och förstärkning av klientens känslor (eller "konfidantens" som det tydligen heter nu), är det svårt att inte bli defensiv när Fox Weber delar observationer med läsaren som trots sin empatiska förpackning ändå gränsar till nedlåtande eller dömande. Man drar sig John Cleeses nervositet till minnes.

Dessa tankar och reaktioner från författaren tar signifikant utrymme i texten. Även om det förmedlar en äkthet – självklart går ingen psykolog fri ifrån sin egen inblandning – så infinns sig också en lätt obehagskänsla. Särskilt reagerar jag på den vikt hon lägger vid sina klienters utseende. Men indragen i psykoanalysens värld frågar jag mig förstås omedelbart: är det hon som är utseendefixerad, eller är problemet i själva verket min egen önskan att tränga bort utseendets betydelse?

Det knyter an till det som många upplever som metodens svaghet: imperativet att alltid ifrågasätta sina egna och andras motiv; att risken för överintellektualiserande avleder från livssituationen som ska lösas. Med den meta-tänkande,

"Så många gåtor att lösa i varje själ! Så mycket mänsklighet, så stor anledning till empati mot både andra och sig själv."

självmedvetna psykologen är det svårt att komma undan både voyeurism och subtilt maktspel, trots att Fox Weber gör sitt bästa för att inte inge den känslan. Med detta inte sagt att psykoanalysen inte bidragit med en hel mängd användbara perspektiv och metaforer som i någon form återkommer i princip i alla efterkommande skolor. Vem kan se den aktuella biofilmen *Tår* med Cate Blanchett, utan att tänka på vad de olika rummen symboliserar? Av och till är vi alla glada hobbyfreudianer.

När jag slår ihop *What We Want* känner jag mig upplyft. Så många gåtor att lösa i varje själ! Så mycket mänsklighet, så stor anledning till empati mot både andra och sig själv. Samtidigt tyngs jag av påminnelsen om det livslånga projektet att vara människa. Det ständiga arbetet med att lära känna sig själv i den takt man utvecklas. Att man aldrig kommer att kunna googla vem man är.

Eller läsa sig till det. Ivrigt letar jag på det silverfat som författaren sträcker fram, men där finns inga färdiga insikter serverade att försöka plugga in i det egna jaget. Det är en skön kontrast till många andra självhjälpsböcker. Eftersom *What We Want* främst ställer frågor och väcker tankar, fungerar den bäst om man låter nyfikenheten och instinkten styra. Tillåta sig att dras till de kapitel som känns relevanta och läsa extra långsamt där något bränner till. Låta funderingarna följa med in i arbetsdagen eller i sömnen.

Jag växlar mellan snabbbläsning av kapitlen om uppmärksamhet och tillhörighet (tydligen inte särskilt konfliktfyllda för mig), till uppspärrade ögon

när jag kommer till makt och kontroll. Först vill jag inte alls veta av att det är träffande, det tar ett par dagar att låta defensiviteten sjunka undan. Ett motstånd som förstås är Fox Webers poäng. Hur ska jag kunna sortera ut mina karriärval eller kommunicera mina behov om jag inte har en realistisk bild av vad jag saknar, vad som sårar, upprör eller tillfredsställer?

Att vårstäda i de egna önskningarna ger känslan av att få något gjort. Rensa ut, damma av och öppna gamla lådor. En ny svårighet uppstår när man står där i sin städade källare. Eller när jag skärskådat mina psykologiska derivat och talat alla falska profeter bland de inre rösterna till rätta. Och blottlagt en önskan i sin absoluta äkthet.

Vad gör vi då, Charlotte? När vår agens nått vägs ände? Kanske är det dags för del två av livskursen, men denna gång hos Sartre, som sa att "frihet är vad vi gör med det som görs mot oss". Att bli agil och accepterande kring de behov som uppdagats, det blir volymen att tackla efter Fox Weber. 🌸

Cecilia Nikpay

WHAT WE WANT
A JOURNEY THROUGH
TWELVE OF OUR
DEEPEST DESIRES
CHARLOTTE FOX WEBER
Wildfire 2022

Diktatorns nya kläder

POLITIK

Vart har 1900-talets brutala diktatorer tagit vägen? Profeterna för utopiska trosbekännelser som terroriserade sina medborgare, ville bygga nya civilisationer och regissera människors privata liv med tvång, terror och Gulag. Alla hade inte folkmord på agendan men fruktan användes som vapen även av de mindre blodtörstiga. Makten utövades genom att förtrycka all opposition, straffa kritik, håna västvärldens parlamentariska demokratier och blockera flödet av människor och information över gränserna. Sådan var ter-

rängen som diktatorerna navigerade i.

Mot seklets slut skedde emellertid ett visuellt tydligt skifte. In på scenen trädde en ny typ av autoritära ledare i välpressade kostymer, inte uniformsklädda som föregångare. De minglade med den globala eliten på det årliga världsekonomiska forumet i schweiziska Davos och lät sina barn studera på universitet i västvärlden. Målet att monopolisera den politiska makten var intakt. Men de var inte längre hänsynslösa tyranner som Mao Zedong, Josef Stalin eller Adolf Hitler utan snarare förbindliga manipulatörer som Viktor Orbán.

Frågan är emellertid i vilken utsträckning dagens autoritära och välekiperade ledare skiljer sig från företrädarna. Eller

är det bara den gamla skolans diktatorer som lärt sig nya trick?

I boken *Spin Dictators* menar ekonomen Sergei Guriev och statsvetaren Daniel Treisman att även om dagens autoritära ledare är unika på var sitt sätt, skiljer de sig märkbart från förra seklets enväldshärskare. Att identifiera skillnaderna är inte alltid enkelt och många har istället sökt namnlappar ur historiens skafferier. Venezuelas tidigare president Hugo Chávez har kallats den nya Castro och Putin för tsar. Nutid laddas med det förflutna. Författarna betonar emellertid att det handlar om en ny typ och döper dem till spindiktatorer eftersom de i likhet med spindoktorer får fart på positiva rykten och förmedlar gynnsamma bilder till medierna.

Medan 1900-talets diktatorer härskade med terror och fruktan och hårdhänt slog ned all opposition försöker nutidens neutralisera medborgarnas protestlust. De vill istället framstå som skickliga, sympatiska och kompetenta, bli populära och inte sprida skräck. Kort sagt ersätta repression med desinformation. I strategin spelar opinionsundersökningar, som bland annat Putin använder flitigt, en viktig roll.

>>

Hugo Chávez: Är han den nya Castro (och är det i så fall en komplimang)?

FOTO: TT

Ambitionen att vinna popularitet ska dock inte förväxlas med de gamla regimernas personkult och kvasireligiösa vördnad för diktatorers övernaturliga förmågor. Mussolini kunde trola fram regn och stoppa lavafloöden och Mao kunde simma fyra gånger längre än världsrekordet.

Auktoritära ledares våldsutövning har alltså minskat dramatiskt sedan 1980-talet. Regimer i länder som Ungern, Ryssland, Singapore, Turkiet, Kazakstan och Venezuela använder snarare ett slags lågintensiv tvång. Chávez marginaliserade oppositionen, men fängslade få. Politiskt våld förekommer däremot i det dolda. Inblandning och skuld förnekas alltid och övergreppen döljs eller kamoufleras. Ibland anklagas oppositionella grupper för våldssaktionerna. Tänk bara på Erdoğan.

Spinndiktatorer inser betydelsen av att manipulera information och vinkla fakta, ett grepp som dessutom är mer effektivt och enklare än repression. Informationsteknologins stormvindar skapar dessutom gynnsamma förutsättningar för produktionen och spridningen av propagandatroll, falska nyheter, lögnar och dunkla konspirationsteorier. Politiker i allmänhet är förvisso knappast främmande för att frisera sanningen, men här

handlar det om mycket medvetna och systematiska desinformationskampanjer. Medan den gamla skolans diktatorer brände böcker och förbjöd tidningar ger de nya många gånger sken av att medierna är fria trots restriktioner och trakasserier: rättegångar, godtyckliga regleringar och pseudotekniska problem. Mindre kritiska tidskrifter, tidningar och webbsidor tillåts så länge efterfrågan eller marknaden är liten och utpekade ofta som opatriotiska eller elitistiska.

De nya auktoritära ledarna låtsas likaledes verka inom ramen för konstitutionella och parlamentariska system, framhäver att de är folkvalda och använder demokratins symboler och retorik. Kort sagt simulerar de demokrati. Nästan alla håller också val där oppositionspartier ställer upp och ibland till och med har en chans att vinna. Men valen är knappast rättvisa och syftet är att stegvist försvaga eller tysta oppositionen. Med en mindre eller större dos valfusk blir det officiella resultatet dessutom inte sällan jordskredssegrar som förstärks av mediernas lögnar.

Vanligen anses modernisering och globalisering automatiskt leda till demokrati. Men dagens auktoritära ledare jämkar och förnyar sig för att stävja den demokratis-

”Regimer i länder som Ungern, Ryssland, Singapore, Turkiet, Kazakstan och Venezuela använder snarare ett slags lågintensiv tvång.”

ka utvecklingen. Kameleontaktigt anpassar de sig till aktuella politiska strömningar utan att ge avkall på makten.

Spinndiktatorernas strategier går med andra ord ut på, som Guriev och Treisman visar, att manipulera medborgarnas föreställningsvärld, fejka demokrati och kamouflera terror. Alla nutida diktatorer har dock inte ömsat skinn. Länder som Nordkorea, Iran och Saudiarabien är inga låtsasdemokratier och tyranner styr med våld och terror som legitimeras med omtöcknande utopier. Och det finns hybrider. Dagens Kina framstår i jämförelse med Maotiden som den nya typen av auktoritära system. Men samtidigt för landet en skoningslös politik mot minoritetsgrupper och detaljövervakar medborgarna.

Trots att några av den gamla skolans diktaturer har överlevt är det angeläget att fråga sig varför flera auktoritära ledare numera avstår från att terrorisera sina medborgare, åtminstone för öppen ridå. Orsakerna söker författarna i en bredare historisk trend eller rättare sagt den postindustriella omvandlingen då allt fler medborgare fick högre

utbildning och arbetade i kreativa yrken: konsulter, arkitekter, doktorer, ingenjörer och journalister. Kunskap, skaparkraft och insikt sporrade i sin tur till motstånd, och hårda lagar och byråkratiska regleringar framprovocerade reaktioner. Tillvaron blev svårare för de klassiska tyrannerna.

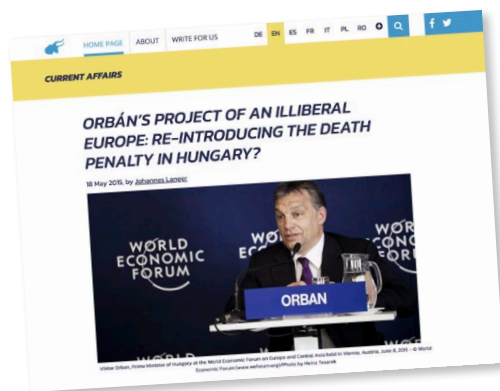
Att Mao och Pol Pot i Kampuchea under en period stängde universiteten är alltså knappast förvånande. Men i en tid när utbildning är vital för ekonomiska framsteg blir det problematiskt att frysa moderniseringen. Ställda på sin spets var alternativen att minska terrorn eller acceptera långsammare utvecklingstakt. Den postindustriella utvecklingens höjde alltså priset för våld och förtryck och öppnade för andra strategier eller rättare sagt för spinndiktatorer.

Framväxten av en liberal internationell världsordning och global rörelse för mänskliga rättigheter störde också den gamla skolans tyranner. För att lägga press på diktaturer använde välutbildade med progressiva värderingar kreativt medier och internationell lagstiftning. Mänskliga rättigheter hamnade till och med på populärkulturens agenda. Att förtrycka och terrorisera blev även i det avseendet kostbart. Metoderna avskräckte utländska investerare och satte stopp för ekonomisk

och militär hjälp. Därmed fick auktoritära ledare ytterligare incitament till att minska åtminstone det synliga våldet.

En av de tydligaste förändringarna under de senaste decennierna är spinndiktatorernas ökade inflytande. Guriev och Treisman blickar emellertid även framåt och undrar om de kommer att bli långvariga. Liberaliseras gamla kvarvarande diktaturer eller återgår nya till mer blodiga och öppna former för tyranni? Enligt författarna beror utvecklingen på moderniserings- och globaliseringsprocessens öde. Förhållandena kan dock snabbt ändras, vilket gör det svårt att sja, till och med om den närmaste framtiden. Boken i sig är tydligt vittnesbörd. Den publicerades 2022, men fick ändå inte med kriget i Ukraina och därmed de politiska åtstramningarna i Ryssland.

Spinndiktatorer fejkar förvisso demokrati men saknar egentligen övergripande ideologi, drömmer inte om världsrevolution eller världsherravälde som föregångare. Att placera dem på den traditionella politiska skalan är därför svårt. Höger eller vänster tycks knappast

Välklädd Orbán minglar i Davos.

FAKSIMIL: THENEWFEDERALIST.EU, 5/4 2023

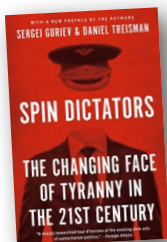
heller spela roll för demokratins fiender: populist, förespråkare för en stark stat eller mer eller mindre rasister. De frodas i en värld av relativism och cynism och marknadsför hotbilder om västvärldens fördärv. Att spinndiktatorer inte heller försvarar sanningen utöver möjligen maktens symboler och redskap får dem att framstå som pragmatiker, ibland till och med som opportunist. Det är alltså knappast den gamla skolans diktatorer som lärt sig nya konststycken, snarare handlar det om ett tänkande i en annan tonart, i en annan ljussättning.

Att enhetliga mönster är svåra att inringa i tidens politiska landskap beror på alla avvikelser. Begreppet spinndiktatorer är förstas inte heller optimalt eftersom det täcker ett brett spektrum och därför kan uppfattas som diffust och oprecist. Många olika auktoritära ledare ryms inom den vittfattande etiketten, som omfattar olika grader av valfusk, desinformation och våld. Skillnaderna är stora exempelvis mellan Putin och Erdoğan. Men begreppet fungerar likväl som en sorts metaforisk namnlapp som synliggör huvudfäran i aktuella antidemokratiska strömningar bortom det enkelt avläsbara. De totalitära reflexerna är kvar, men stilen och handlingssättet är annorlunda.

Spinndiktatorernas tankegods och agerande är också smittförande, närmast pandemiska, och har spritt sig till traditionella demokratier. Silvio Berlusconi och Donald Trumps politiska karriärer visar att folkvalda autokrater kan överleva en kortare period och sedan väljas bort. Det innebär dock knappast att tänkandet försvinner från den politiska agendan. Som Guriev och Treisman påpekar har västvärldens länder däremot något som dagens auktoritära stater saknar: en kraftfull idé kring vilken de kan förenas, idén om liberal demokrati. Många må betrakta visionen som skamfilad, men den utgör likväl

det starkaste vapnet mot spinndiktatorers chauvinistiska och maktfullkomliga framfart när världens öde ligger i vågskålen. ✱

Kim Salomon

SPIN DICTATORS
THE CHANGING
FACE OF TYRANNY
IN 21ST CENTURY
SERGEI GURIEV &
DANIEL TREISMAN

Princeton University Press 2022

Frun från Bath: vet vad hon vill och vad hon tycker.

Den första vanliga kvinnan

LITTERATURHISTORIA

År 2019 – samtidigt som Storbritannien gjorde sig berett att på nytt isolera Europa – utkom en ny biografi om 1300-talspoeten Geoffrey Chaucer. I sig var detta inte så uppseendeväckande. Chaucer, ”den engelska litteraturens fader”, är ständigt aktuell i sitt hemland. Visst intresse tilldrog det sig att författaren den här gången var en kvinna, Oxfordprofessorn Marion Turner. Och bokens undertitel, *Geoffrey Chaucer. A European Life*, fick säkert någon att haja till. Var

den engelska litteraturens första stora gestalt europé?

Mest uppmärksamhet tilldrog sig Turners upplägg. Det som skilde den här biografien från andra var att författaren tillät sig att för varje skede i Chaucers liv göra djupdykningar i de platser och miljöer han rörde sig i. När vi följer de intrikata sociala sammanhang och politiska händelseförlopp som Chaucer levde och verkade i – London, Reims och Calais, Navarra, Genoa och Florens, för att bara nämna några – framgår det tydligt att hans liv utspelade sig i mångkulturella, mångspråkiga sammanhang. Vintry Ward i London, hans barndoms- miljö, vamlade av utländska handels-

>>

Geoffrey Chaucer: den engelska litteraturens fader.

FOTO: TT

män. Calais var en engelsk stad och Akvitanien en engelsk besittning med nära band till Navarra. Engelska aristokrater talade anglonormandisk franska som också jämte italienska var den moderna litteraturens språk.

Latin var kyrkans och lärdomens språk. Och när man instiftade statuter i Kilkenny 1366 som skulle förhindra att engelsmän och irländare blandades med varandra i Irland skrevs lagtexten på franska så att adelsfamiljerna skulle minnas vilka de var.

Det låter sig alltså sägas att Chaucer var både europé och engelsman. Hemma talade han troligen ofta franska eftersom hans hustru Philippa kom från grevskapet Hainault i sydvästra Belgien. Strängt taget hade han också kunnat skriva poesi på franska. Men han nöjde sig med att översätta dåtidens blockbuster *Le roman de la rose* och skrev i övrigt på folkspråket engelska fast hans dikter, inklusive det ofullbordade mästerverket *The Canterbury Tales*, är fulla av lån från utländska förebilder.

Canterburysägner, som verket fick heta när det översattes till svenska av Harald Jernström på 1930-talet, kan ses som en engelsk version av Boccaccios *Decamerone*. Ett antal pilgrimer samlas på ett värdshus i Southwark i södra London för att vandra till katedralen i Canterbury där ärkebiskopen Thomas Becket mördades den 29 december 1170. Pilgrimer-

Med en betryggande kännedom om medeltidens sociala historia och ett uppbåd av historiska personexempel visar Turner att Bath-damen hade många systrar i dåtidens England. Vi behöver alltså inte se henne som ett påhitt eller ett undantag utan som ett trovärdigt vittnesbörd om de förändringar som hade inträtt efter digerdödens härjningar. Den plötsliga bristen på manlig arbetskraft hade gjort det möjligt för kvinnor att verka inom en rad fält – som bryggare, klädeshandlare, bokbindare och mycket annat. Lagstiftningen tillät också att kvinnor ärvde sina män och övertog deras yrkesmässiga funktioner. De möjligheterna försvann så småningom, men frun från Bath har fortsatt att spela en viktig roll som opinionsbildare och förebild ända in i vår nutid. Som Turner framhåller är Sylvia Plath och Zadie Smith bara två sentida författare som på olika sätt har fört hennes talan i vår tid.

Vad är det då för egenskaper och åsikter som har väckt sådant intresse – och även resulterat i att vissa kommentatorer och översättare som Dryden och Pope har känt sig tvungna att tona ner och censurera den frispråkiga damens utläggningar? En första aning får man redan av den Allmänna prolog som inleder *Canterbury Tales*. Här tecknar Chaucer korta porträtt av det 30-tal personer som deltar i pilgrimsfärden. Det allra första som sägs om damen från Bath är att hon är ”en smula döv”. Sedan får

”Vad är det då för egenskaper och åsikter som har väckt sådant intresse – och även resulterat i att vissa kommentatorer och översättare som Dryden och Pope har känt sig tvungna att tona ner och censurera den frispråkiga damens utläggningar?”

na utgör ett tvärsnitt ur Englands dåtida medelklassbefolkning. Alla är män utom tre: två nunnor och så den ”fru från Bath”, som har blivit Chaucers färgstarkaste och mest kända gestalt – en talför, självmedveten dam som vet vad hon vill och vad hon tycker.

Om henne har Marion Turner nu skrivit en uppmärksam, lärorik och roande bok: *The Wife of Bath. A Biography*. Att skriva en biografi över en fiktiv gestalt kan tyckas vara en överloppsgärning, men även om damen ifråga inte har existerat i folkbokföringsmässig mening kan hon på sätt och vis sägas vara lika verklig som många andra historiska gestalter. Turner hävdar övertygande att frun från Bath är ”den första vanliga kvinnan i engelsk litteratur, den första yrkesarbetande, sexuellt aktiva kvinnan”.

vi veta att hon är en framstående kännare – och producent – av tyger, fullt i klass med konkurrenterna i Ieper och Gent.

Hon är mån om sin värdighet: om någon dristar sig att gå före henne när det är dags att frambära gåvor i kyrkan, blir hon så arg att hon blir ”out of all charitee”, utan allt förbarmande. Hon är ytterst välklädd, även på hästrygg, och har ett anslående yttre. ”She was a worthy woman al hir live”, summerar berättaren och tillägger att hon har avverkat fem makar. Hon är ytterst berest: tre gånger har hon varit i Jerusalem och har också besökt Rom, Compostela, Köln och Boulogne. Och så får vi veta att hon har gluggat mellan tänderna, något som tidens fysiologiska vetenskap tolkade som ett tecken på

amorös läggning. Vidare är hon en boren sällskapsmänniska: ”in felaweshipe wel coude she laughe and carpe (prata)”. Avslutningsvis noteras det att hon är förtrogen med ”botemedel mot kärlek” – en fras som förstås för tankarna till Ovidius dikt i ämnet. Att hon är inställd på kärlek från topp till tå framgår av den allra sista raden där det sägs att hon ”coude of that art the olde daunce”.

Att pilgrimsresor, handel med tyger och seriell monogami var något som damer i 1300-talets England ägnade sig åt framgår med all önskvärd tydlighet av Turners biografi. Pilgrimsresorna hade naturligtvis i grunden en religiös motivering, men Turner visar också att de inte sällan företogs under former som kan påminna om vår tids kulturella sällskapsresor. Det gjorde att de ibland kunde bli föremål för moralisk kritik, och det förefaller troligt att de behagliga umgängesformer och den angenäma ton som råder under färden till Canterbury hade motsvarigheter i verkligheten. Att det hände att kvinnor hann med lika många äktenskap som damen från Bath låter sig också lätt visas. Giftermål ingicks ofta mellan äldre män och mycket unga kvinnor.

Alison, som damen från Bath heter, var enligt egen uppgift bara tolv år gammal när hon stod brud första gången. Och att kvinnor drev företag på egen hand eller tillsammans med sina äkta män var, som nämnts, heller inte ovanligt.

Innan deltagarna i Chaucers pilgrimssällskap föredrar sina historier får de först tillfälle att presentera sig i var sin prolog. Alisons är den längsta av alla – hela 862 rader lång – och betydligt mer omfångsrik än den berättelse den introducerar. Och fastän den anonyme berättaren har gjort klart att hon är en både berest och framgångsrik yrkeskvinna är det uteslutande en annan sida av sin tillvaro som hon uppehåller sig vid, nämligen sin erfarenhet av att ha varit hustru åt fem olika män.

Erfarenhet – ordet tål att framhävas. Alison betonar själv redan i prologens kraftfulla inledningsrader att det är egen erfarenhet hon bygger på, inte auktoritetstro. Denna självständighet hindrar emellertid inte att hon ofta anspelar på välkända konservativa utsagor om kvinnans plats i samhälle och äktenskap. Man har till och med kallat hennes prolog en ”väv av antifeministiska textpassager” till vilken Bibeln, kyrkofäderna och vissa medeltida skriftställare har lämnat bidrag. En som citeras särskilt ofta är bibelöversättaren

>>

Hieronymus med sin paniska skräck för kvinnlig sexualitet.

Förbluffande nog ger Alison sina kritiker inte alltid helt fel i sak. Hon ser i stort äktenskapet som en affärssuppgörelse. Den unga kvinnan bidrar med sin kropp och den äldre maken med sin förmögenhet – som blir makans vid hans död. Kvinnan får inte dra sig för att agera med list och svek, något Alison lärt sig av sin mor. Samlivet har hon skött oklanderligt. Hon är ingalunda pryd eller ointresserad av sex, men hon är ointresserad av "gammalt bacon". Likväl säger hon sig ofta ha gett sina makar mer än vad de bett om.

En nutida läsare fäster sig vid att ordet 'kärlek' nästan helt lyser med sin frånvaro. De tre första makarna har varit "goda män" men inte föremål för starka känslor. Det är först makarna fyra och fem som väcker känslor, delvis outtalande sådana. Fyran hade en älskarinna vid sidan om. Tönen med vilken detta återges antyder att Alison har känt

"Allison ser i stort äktenskapet som en affärssuppgörelse. Den unga kvinnan bidrar med sin kropp och den äldre maken med sin förmögenhet."

sig sårad. Hon håller emellertid god min och ger igen genom att öppet flörta med andra män. En av dem hon roar sig med – helt oskyldigt, enligt vad hon säger – är en ung student vid namn Jankin. När make nummer fyra omsider begravs upptäcker Alison – redan vid begravningen – att Jankin har snygga ben och, vips, när sorgedagen är över, blir han make nummer fem trots att han bara är 20 år mot Alisons 40.

Denna gång ingår Alison äktenskap av kärlek, men det blir problem. På kvällarna läser Jankin högt ur en antifeministisk bok. Alison blir för-

ståeligt nog arg och river en kväll ut några sidor ur Jankins älskade nidskrift. Hon ger honom dessutom en örfil och får själv en hurring som gör att hon tuppar av och blir något dövt. Men därefter försonas makarna. Någon ytterligare högläsning blir det inte, och Alison återtar kontrollen över sin förmögenhet som hon skrivit över på Jankin.

Någon utbildning uppger sig inte Alison ha fått men hon har snärt i repliken och en retorisk talang. Trots att många argument har litterära förlagor genomsyras hennes framställning av en vitalitet som är kännbar än idag. Hon är frispråkig och skryter stolt med sitt "instrument", sitt "quoniam", sin "belle chose" men hon är ingen libertin. Och knappast en modern feminist *avant la lettre* fast hon vet att det är de som har hållit i pennan som bär ansvar för hur kvinnor har skildrats. "Om även kvinnor hade skrivit berättelser av samma slag [...] hade männen nog / fått höra onda ord så det förslog."

Alisons berättelse, hennes bidrag till underhållningen, belyser en på ett besynnerligt sätt hennes självpresenta-

tion. En ung riddare vid kung Arthurs hov har begått våldtäkt och döms till döden. Drottning Guinevere utverkar benådning på ett villkor: under ett år ska han intervjua kvinnor för att kunna besvara den freudianska frågan: Vad vill kvinnan? Riddaren får många motstridiga besked. Till slut när tiden nästan är ute upplyser en gammal ful kvinna honom om att det korrekta svaret är *sovereigntee*, bestämmanderätt. Han benådas och ska som tack gifta sig med gumman. När det omaka paret krupit i säng förvandlas häxan till en attraktiv ung kvinna. Alison saknar inte sinne för romantik.

Alison blev välkänd redan under Chaucers livstid. I en dikt till en bekant refererar han till hennes åsikter som om de var bekanta. Och hennes vitalitet gjorde intryck på senare författare, inte minst på Shakespeare. Många har slagits av likheten mellan Alison och Falstaff och Turner visar övertygande med en rad detaljer att Falstaff och Alison är gjorda av samma skrot och korn. Båda är vältaliga, dominant, förmår skapa en värld med sin talekonst; båda är kroppsliga och iscensätter var sin låtsasdöd. Särskilt märks deras munvighet i förmå-

gan att tolka Bibeln till egen fördel: för Falstaff gäller det att legitimera sitt tjuever, för Alison att visa att hennes fallenhet för äktenskapligt sex har stöd av Korintierbrevet.

Senare epoker var inte alltid lika förståelsefulla. När Alexander Pope översatte Chaucer till 1700-talsengelska strök han stora partier i damens utläggningar och fick henne att framstå som betydligt prydare och mer konventionell än hon är i oredigerat skick. I modern tid har många velat se Molly Blooms avslutande monolog i James Joyces *Ulysses* som besjälad av Alisons anda. Sant är att Molly har samma livsaptit men den avsedda likheten med Penelope i *Odysséen* gör att associationerna ter sig mindre pregnanta.

Däremot förefaller det uppenbart att Ted Hughes i en dikt uppfattade maken Sylvia Plath som en modern Alison. Och helt nyligen har Zadie Smith skrivit en pjäs, *The Wife of Willesden*, där huvudpersonen är en medelålders svart kvinna som beskriver sitt liv och sina åsikter på ett omiskännligt chaucerianskt sätt.

Frågan är förstås hur relevant eller lätt det är att applicera vår tids synsätt på ett medeltida material. Metoofrågan har fått en egendomlig aktualitet för Chaucers egen del. Ett dokument som gör gällande att han stod anklagad för *raptus* har länge förorsakat genant tystnad bland rättrådiga chaucerianer. Var Chaucer misstänkt för våldtäkt? Nyligen har saken granskats på nytt. Ett tidigare försummat dokument visar att Chaucers *raptus* bestod inte i våldtäkt utan i att han hade anställt en kvinna innan hennes kontrakt med föregående arbetsgivare hade löpt ut. Alisons skapare är nästan lika oförvitlig nu som han har varit de senaste 600 åren. ✨

Lars-Håkan Svensson

**THE WIFE OF BATH
A BIOGRAPHY**
MARION TURNER
Princeton University
Press 2023

**CHAUCER
A EUROPEAN LIFE**
MARION TURNER
Princeton University
Press 2019

En hälsosam livsstil: vägen till lycka och framgång.

FOTO:ISTOCK

Otrivselvikt

MEDICIN

Bob hade aldrig riktigt kommit igång med livet. Efter college flyttade han hem till mor och far, och bosatte sig i deras källare. Där satt han mest framför datorn, och lämnade bara huset för att köpa snacks på 7-Eleven. Bob var helt klart intelligent, och hade studerat matematik på hög nivå. Han var dock mycket blyg och "socially awkward", som det heter på amerikanska. Med åren blev han

alltmer ensam, och därtill påtagligt tjock. När han till följd av ett halvhjärtat suicidförsök lades in på min avdelning vägde han nästan 200 kilo.

Under våra samtal angav Bob just sin fetma som en källa till stort, psykiskt lidande. Vi ägnade därför en hel del tid tillsammans åt att prata om mat. Jag förklarade skillnaden mellan hel- och halvfabrikat, och mellan snabba och lång-

samma kolhydrater. Jag klargjorde vikten av måttliga och schemalagda måltider. Vi pratade om protein, transfetter, kolesterol, antioxidanter och majssirap med hög fruktoshalt. Bob lyssnade med stort intresse och skissade upp en plan för ett nytt och nyttigare liv. När han till sist skrevs ut och vi skakade hand vid utgången hade han bara en fråga kvar till mig:

"Läsk är väl fortfarande okej, eller?"

Att lägga om sin livsstil är svårt, och att lägga om någon annans är ännu svårare. Även när motivationen och kun-

"Vi pratade om protein, transfetter, kolesterol, antioxidanter och majssirap med hög fruktoshalt."

>>

skapen finns där så har våra hjärnor en förmåga att hitta ursäkter och svepskäl för att göra saker som vi inte borde. Väl bekant med dessa svårigheter är Christopher M Palmer, psykiater vid Harvard University i USA. I 20 års tid har Palmer försökt hjälpa sina patienter att må bättre genom att justera deras vanor, i synnerhet vad gäller mat. I USA har han länge varit en känd förespråkare för så kallad *ketogen* kost. Genom att ersätta kolhydrater med fett kan vi människor radikalt förändra metabolismen i våra hjärnor, menar Christopher Palmer. I sin ambitiöst titulerade bok *Brain Energy. A Revolutionary Breakthrough in Understanding Mental Health – and Improving Treatment for Anxiety, Depression, OCD, PTSD, and More* har Palmer expanderat sina idéer om mat till en mer allomfattande hypotes om hälsa i största allmänhet.

Palmers idégods är en smula invecklat och handlar om hur celler fungerar inuti. Huvudrollen spelas av så kallade *mitokondrier* – små böiformade krume-lurer som förvandlar näringsämnen i vår föda till energi som cellen kan utnyttja. Mitokondriens roll som cellens metabola kraftstation har varit känd i åtminstone 100 år. Sentida rön antyder dock en betydligt mer central roll för mitokondrierna, inte minst vad gäller mental hälsa. Psykiskt sjuka personer tenderar nämligen att ha dåliga eller dysfunktionella mitokondrier i specifika delar av hjärnan. Författaren beskyller inte mitokondrierna för att *orsaka* psykisk sjukdom, men ser dem som centrala förmedlare i sammanhanget. Saker som får oss att må dåligt påverkar i första hand våra mitokondrier och vår metabolism,

menar Palmer. Han förutspår att vetenskapen på lång sikt kommer att överge termer som *depression* och *schizofreni*, och att all psykisk sjuklighet kommer att sorteras under paraplybegreppet *metabol hjärndysfunktion*.

Grandiosa och allomfattande teorier har alltid fängslat oss människor. För ett par år sedan lyssnade jag på ett föredrag av en framstående expert på sömn. Föreläsaren hade registrerat elektriska hjärnsignaler från sovande personer med psykisk sjukdom, och påpekade att de såg litet konstiga ut. Utifrån dessa fynd drog han den något långsökta slutsatsen att all psykisk ohälsa har sin grund i dålig sömn. Christopher Palmers hypotes är betydligt mer rimlig, även om den vore mycket svår att bevisa. Palmer är själv ingen labbforskare, men är synnerligen påläst, och backar upp sina påståenden med en uppsjö av vetenskapliga källor. Även om författarens entusiasm ibland gränsar till storhetsvansinne så är det svårt att förneka att han är något intressant på spåren.

Christopher Palmers prat om metabola processer kan låta som ren och skär biologism, men hans idéer är mer nyanterade än så. Författaren är exempelvis mycket nyfiken på hur psykoterapi och intima relationer påverkar oss människor på cellnivå. Han har därtill ingen vidare tilltro till farmakologi, och flera av hans patientfall beskriver personer som blivit friska nog att sluta med sina

”Även när motivationen och kunskapen finns där så har våra hjärnor en förmåga att hitta ursäkter och svepskäl för att göra saker som vi inte borde.”

tabletter. Detta är på sätt och vis logiskt. Svårt deprimerade patienter som Bob förskrivs ofta starka läkemedel när de insjuknar. Till en början är resultaten ofta goda, men på sikt riskerar patienten att fastna i ett slags metabol ond cirkel, som Christopher Palmer uttrycker det. Psykofarmaka får många människor att gå upp i vikt, vilket gör att de mår ännu sämre, såväl fysiskt som psykiskt. Dessa metabola biverkningar slätas ofta över av läkare – i synnerhet i USA, där klarspråk om fetma anses politiskt inkorrekt. Verkligheten väger dock tyngre än sociala konventioner, och tjocka människor mår i genomsnitt sämre än smala.

Vad kan då folk själva göra för att optimera sin metabolism, och därmed sitt psykiska välmående? Christopher Palmer har många kloka idéer, varav få är speciellt nya. Hans ”metabola behandlingsplan” skiljer sig bara marginellt från de råd och tips som läkare i allmänhet delar ut till patienter som mår psykiskt dåligt. Palmer uppmanar sina läsare att äta rätt, sova gott, röra på sig och undvika cigaretter, alkohol och skadliga relationer. Den brist på nya och revolutionerande kurer gör nog vissa läsare besvikna, men är fullt begriplig. Palmer är legitimerad läkare, och kan inte häva ur sig precis vad som helst. Författaren brinner helt klart för ketogen kost, men utan godkännande från den amerikanska myndigheten FDA kan han inte förespråka det fullt ut.

Extrema dieter av alla slag kan innebära risker, i synnerhet i närvaro av andra riskfaktorer såsom diabetes. Vissa av Palmers råd fick mig att rynka en smula på näsan. Författaren råder exempelvis personer med psykiska symtom att uppsöka läkare för en ”genomgripande hormonell utredning”. Palmer klargör dock aldrig vilka analyser som bör ingå i en sådan utredning, eller vad de ska vara bra för. Onödigt provtagning utgör redan en jättelik källa till slöseri inom sjukvården. Det sista vi behöver är fler biokemiska safariexpeditioner för dyra pengar och till tveksam nytta.

Bokens mest fascinerande kapitel är helt klart de som rör författarens egna patienter. De flesta läkare kan erinra sig ett par fall där de verkligen har lyckats hjälpa en patient. I denna mån är doktor Palmers historier onekligen något i hästvåg. Genom att modifiera sina patienters livsstil och metabolism botar han kroniska psykosor och

Snabba kolhydrater: bäst att undvika.

FOTO: UNSPLASH

förvandlar *obesa* socialfall till elitidrottare. Hur kan författaren uppnå sådana fantastiska resultat? Det är förstås tänkbart att Palmer hittar på, eller kraftigt överdriver, sina medicinska bedrifter. En mer trolig förklaring är dock att Palmer är en exceptionellt duktig och engagerad kliniker. Detta gläder nog hans patienter, men gör hans resultat svåra att tolka. Psykologisk forskning har visat att duktiga terapeuter tenderar att göra bra ifrån sig oavsett vilken metod de tillämpar. Om Palmers framgångar är en följd av hans personliga egenskaper snarare än hans metoder så är de svåra att reproducera på bred front, förutsatt att den gode doktorn inte låter sig klonas i tusentals upplagor.

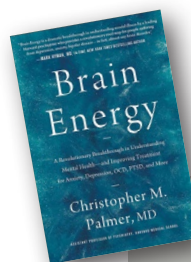
Brain Energy är ett udda dokument – till hälften självhjälpsbok och till hälften vetenskapligt manifest. Som det förstnämnda är den bra, men inte nödvändigtvis bättre än andra titlar på marknaden.

Christopher Palmer har en behaglig och engagerande prosastil, men någon Jordan Peterson är han knappast.

Ur vetenskaplig synvinkel är *Brain Energy* desto mer inspirerande. Mer än någon annan medicinsk specialitet är psykiatri i behov av ett rejält paradigmskifte. I över ett halvsekel har vi envetet kastat tabletter på våra patienters problem, utan någon större framgång. Till och med läkemedelsbolagen verkar ha tröttnat på psykofarmakologi, och har dragit vidare till mer lovande branscher. Christopher Palmers bok erbjuder hopp om en ny väg framåt i kampen mot psykisk ohälsa. Vart denna väg leder är ännu oklart, men så är ju alltid fallet med vetenskap. Kanske handlar framtidens psykiatri mindre om att mata patienter med tabletter,

och mer om att hindra dem från att stoppa i sig diverse gifter som ökar deras midjemått och rubbar deras metabolism. Om vi bara lyckas förmå dem att sluta dricka läsk vore detta en liten seger i sig. 🌸

Erik W Larsson

BRAIN ENERGY
A REVOLUTIONARY
BREAKTHROUGH IN
UNDERSTANDING
MENTAL HEALTH
– AND IMPROVING
TREATMENT FOR
ANXIETY, DEPRESSION,
OCD, PTSD, AND MORE
CHRISTOPHER M PALMER
BenBella Books 2022

Agatha Christie:
imperiets nedgång
påverkar hennes liv.

FOTO: GETTY IMAGES

Den gåtfulla

BIOGRAFI

För ett par år sedan kom Agneta Pleijels roman *Dubbelporträtt*, en fri fantasi om mötet mellan den österrikiske konstnären och författaren Oscar Kokoschka och deckardrottningen Agatha Christie. Bokens nerv ligger i och dess konflikt kretsar kring hur Kokoschka kontrakterats av Christies familj för att måla ett porträtt av henne. Uppdraget har han tagit på sig motvilligt men efter de första avvaktande mötena utvecklas ett samtal, och en udda vänskap.

Jag påminns om Pleijels roman när jag börjar bläddra i *Agatha Christie. A Very Elusive Woman*. Det är en ambitiöst upplagd biografi, och den kommer förutskickad: Lucy Worsley ska skingra dimridåerna kring det mysterium som också är en del av Plei-

jels intrig, nämligen att Agatha Christie under tio dagar 1926 försvann spårlost. Christie eftersöktes av ett enormt polispådrag med tiotusentals volontärer på den engelska landsbygden. Försvinnandet blev förstasidesstoff i tidningar världen över, och efter tio dagar återfanns hon odramatiskt på det lilla hotellet Harrogate i Yorkshire. Varför valde Agatha Christie att lämna sitt hem, sin dotter och äkta man? Vad gjorde hon under den dryga vecka hon var försvunnen? Eftersom hon själv var så gåtfullt färdig om den här märkliga händelsen har spekulationerna runt episoden varit många och fantasifulle. Därför är det med spänning och en rad spridda funderingar kring vad som ryms mellan fiktionens och verklighetens mysterium som jag börjar läsa om Agatha Christies liv.

Christie föds in i en luxuös, senviktors värld med ärvda pengar och privilegier år 1890. På många sätt kan

livet inte börja bättre. Men familjens rikedom kommer att gå upp i rök. Två världskrig, ett äktenskap som först är lyckligt och ger Agatha dottern Rosalind, men sedan vänds mot något svårt ångestfyllt, och hela det brittiska imperiets nedgång påverkar hennes liv. Det finns gott om materiellt överdåd och dyra vanor, vackra hus och trädgårdar, exklusiva resor, men också ett grundackord som hela tiden för tankarna mot något mörkare. Trots de enorma framgångar hon får som författare så behåller Agatha Christie ett utanförskapsperspektiv som manifesteras i de 80 böcker hon skriver. Livet används för konsten, på gott och på ont. Skärpan i skrivandet hänger samman med en längtan efter att överskrida både livsförutsättningar och det egna jaget.

Det här är en biografi som inte lägger ner tid på några litteraturanalyser. Förvånansvärt litet sägs om själ-

va litteraturens kärna, annat än det redan välkända om Hercule Poirot och Miss Marple. Fokus riktas mot det historisk-biografiska: tiden, miljöerna, stämningen, kontexterna. Worsley är nog med att tydliggöra när en livsomständighet är belagd med fakta och källor, och när hon mer spekulativt ger sig in i resone-mang kring Christies olika förehavanden. Därför blir hennes röst genast pålitlig. Den både sorterar och driver, och dessutom skriver Lucy Worsley skickligt medryckande och ledigt varierat medan hon arbetar sig fram kronologiskt genom historien.

Boken är indelad i tio delar och den kortvariga tiodagarsflykten, livs-enigmat, är placerat i mitten. Det skapar en smart dramaturgisk båge eftersom Christies liv visar sig vara spännande hela vägen, om än på lite olika sätt. Vissa biografier lider av att studieobjektet har haft långa perioder av kreativ tomgång eller att det råder en diskrepans mellan intellektuella insatser och hur spännande livet som de facto levts varit. Jag har tyvärr läst många biografier och memoarer om och av såväl konstnärer som vetenskapsmän där man slås av att personligheten inte matchar den artistiska storheten eller den revolutionerande upptäckten. Så är det inte här. Agatha Christie är äventyryrlysten, frisinnad, modig och målmedveten och hennes personliga problem och nederlag genom livet gör henne mänsklig. Hon är en kvinnlig författare i en tid full av begränsande hinder, som lyckas undgå den värld som ville definiera henne.

Att hitta rätt man att gifta sig med, vara kvinna på ett behagfullt vis, inte framstå som vetgirig eller självständig, är höga ideal som praktiseras när Agatha Christie träffar sin första make, Archibald. De får åtta år tillsammans och en dotter, skrivandet utvecklas osvikligt för Agatha, men hennes tillvaro ruckas i grunden av Archibalds kärleksaffär och beslut att bryta upp äktenskapet. Separationen inleder en period av sökande och förvirring i Christies liv. Den är också upptakten till tiodagarsflykten. Worsley skriver både inkännande och sakligt om psykisk sjukdom, hur kvinnors berättelser oftare misstros och tas för överdrifter eller fantasier, om själslig sorg och ensamhet. Tiden och juridiken krävde att den ena parten behövde misskrediteras för att en skilsmässa skulle accepteras, ett slags drev startas i pressen där Christie utmålas som ett fåfängt, besvärligt nervvrak. Så när Agatha Christie hittas på hotellet efter sin bortavaro, och den snabba skilsmässan drivs igenom, en så kallad "Brighton quickie", väljer hon mycket aktivt att avsluta den första

Hercule Poirot (Kenneth Brannagh): löser många gåtor men inte alla.

akten av livet. Hon är trött på det förflutna och vill resa ut i världen. När Agathas exmake gifter om sig är hon på väg till Mesopotamien.

Härmed startar en ny period, en återupppfinning av Agatha Christie. Hon beslutar sig för att inte låta någon annan bestämma över henne. Bland annat frigör hon sig från ständig oro över figuren; under 1920-talet poserar hon glatt i

ännu bredare genomslag hos publiken.

Den kritik man kan föra fram mot författaren av *A Very Elusive Woman* är att hon i vissa partier låter för empatiskt skvallrig. Inskjutna formuleringar, där Worsley vill framstå som extra inlyssnande, känns jolmiga och tramsiga och de är dessutom helt onödiga: läsaren kan själv dra slutsatser om Christies mående och predikament utifrån de livliga scener

"De gifter sig till slut, 1930. Nu inleds också guldepoken i Christies författarskap, där privatlivets harmoni och stadga ger henne ökat självförtroende."

societetsmagasin med en liten hund eller ett barn i famnen, nedbantad med flickaktigt leende, men på tio år går hon upp rejält i vikt och kroppen matchar därmed den pondus hon börjar åtnjuta som deckardrottning.

Vid den här tiden var Irak och andra delar av Mellanöstern populära resmål för briter, och det är resor som dessa som ger impulsen och stoffet att skriva *Mordet på Orientexpressen*. I staden Ur blir hon intresserad av arkeologi och de utgrävningar som pågår där, och det är under hennes andra resa dit som hon träffar Max Mallowan, fältassistent vid utgrävningar och hennes guide. Han imponeras av Agathas avspända attityd och åldersskillnaden till trots (han fjorton år yngre), och trots en del trixande på vägen, så gifter de sig till slut, 1930. Nu inleds också guldepoken i Christies författarskap, där privatlivets harmoni och stadga ger henne ökat självförtroende, och detektivromanerna hon skriver nu får ett

som Worsley målar upp. Ibland behöver emfasen inte skrivas ut.

Samtidigt är de små anmärkningarna inget som förminskar storheten i den här biografien. Att gestalta ett liv är en konst i sig. Det förtjusande med den här boken är att författaren Lucy Worsley har lagt ner tid på att finkalibrera fram en till synes enkel men stark form för berättelsen. Boken levererar en njutbar harmoni mellan den historisk-biografiska kontexten och Christies livsbana samtidigt som det finns en krypande, otillfredsställd friktion i läsandet. Kan en biografi vara en "pageturner"? Ja, det tycks så. Bara den som själv läser får veta vad Agatha Christie egentligen gjorde under de tio dagar hon valde att försvinna, och hur det slutar. ✨

Anna Victoria Hallberg

AGATHA CHRISTIE
A VERY ELUSIVE
WOMAN
LUCY WORSLEY
Pegasus Crime 2022

Mjukt och fridfullt: ny syn på högre utbildning.

FOTO: TT

Minsta motståndets lag

REPORTAGE

2022 var året då cancelkulturen slog igenom på bred front som debattämne i svensk offentlighet. Sara Kristoffersson sammanfattade sina upplevelser av drevet på Konstfack i boken *Hela havet stormar*. Kalla fakta i TV 4 följde upp med en granskning. Den nyttillträdde utbildningsministern Mats Persson aviserade en utredning av tillståndet i svensk högskola. På tidningsidor och i sociala medier stöttes och blöttes frågan. Är cancelkultur verkligen ett problem? Rör det sig inte egentligen om ett fåtal fall som tröskas gång efter annan? Är inte bekymren för svenskt universitetsliv i själva verket av ett helt annat slag – underfinansiering, massutbildning, byråkratisering?

Efter att ha tagit del av debatten och själv medverkat i den (med Susanne Dodillet i *Göteborgs-Posten*, 16/11 2022) har jag intrycket av en fråga där åsikterna är starkt polariserade och där radikalt olika bedömningar görs med grund i helt olika verklighetsbilder. Det har frågan för övrigt gemensamt med andra kontroversiella ämnen på den kulturella värderingsskalan, som invandring, genus

och mångkultur. Där några i cancelkultur ser ett hot mot yttrandefriheten uppfattar andra själva idén som en högerpopulistisk myt och således inget att ens diskutera. Och det är förstås ett bekymmer för det offentliga samtalet. Hur ska meningsmotståndare kunna mötas om de inte godtar varandras premisser? Här som på andra fronter i det så kallade kulturkriget tycks lägren ha rört sig förbi punkten där konstruktiv oenighet alls är en möjlighet.

Det är mot den här ganska dystra bakgrunden som jag tar mig an René Pfisters reportagebok *Ein falsches Wort. Wie eine neue linke Ideologie aus Amerika unsere Meinungsfreiheit bedroht* (Ett felaktigt ord. Hur en ny vänsterideologi från USA hotar vår yttrandefrihet). Boken skiljer sig något från de svenska utgivningar vi vant oss vid på temat. Här har cancelkulturen framförallt avhandlats självbiografiskt, av Ann Heberlein i *Fallet* (2021) och Sara Kristoffersson i *Hela havet stormar* (2022). Ivar Arpi och Anna-Karin Wyndhamn tangerade ämnet när de detaljgranskade politiserad förvaltning i *Genusdoktrinen* (2020), och frågan har fått uppmärksamhet i Sten Widmalms och Thomas Perssons antologi *Skör demokrati* (2022). Pfisters bok är en mer regelrätt journalistisk

produkt som panorerer brett med tydligt ärende. Den vill varna sin tyska läsekrets för en amerikansk sjuka som också börjat grassera i Europa. Sjukan är för all del inte begränsad till vänstern, men det är där som Pfister lägger tyngdpunkten. Han är i grund och botten en progressiv journalist som ser med förskräckelse på vad aktörer från den egna sidan om politikens mittpunkt ställer till med.

Pfister levererar inga scoop i sin bok, men han fäster uppmärksamheten på en rad fall av cancellering och drev, framför allt i medierna och i universitetsvärlden. Det inledande reportaget handlar om den nederländska journalisten och historikern Ian Buruma. Han fick sparken som redaktör från *New York Review of Books* sedan han publicerat en essä skriven av den sexbrottsanklagade musikern Jian Ghomeshi med den kritiska udden riktad mot metoo-rörelsen, ett år efter den beramade hösten. Händelsen gav ekan även i Sverige. Mindre kända här är fallen med Dorian Abbot och David Shor. Abbot är professorn i geofysik som offentligt beklagat sig över mångfaldsprogram och positiv särbehandling vid amerikanska universitet och efter studentprotester förhindrades att hålla en prestigefull föreläsning vid MIT. Shor är dataanalytiker som sommaren 2020,

mitt under Black Lives Matter-protesterna, bekymrat konstaterade på Twitter att raskravaller historiskt sett har missgynnat Demokraterna – partiet han själv kampanjade för – och raskt blev av med jobbet.

Det är två fall av flera i boken. Man kan fylla på med detaljer från liknande händelser men mönstret är tydligt. Någon yttrar sig kritiskt om genus, etnicitet eller mångkultur, protester uppstår. Vips så har man blivit av med jobbet, strukits från talarlistan, kallats till personalchefen för korrigerande samtal och värdegrundsbildning eller bara blivit persona non grata i största allmänhet. Det känns igen från flera fall på svensk mark.

Hur har det kunnat bli så här? Det är den egentligen intressanta frågan. Troligen är det också här som meningarna skär sig som skarpest mellan cancelkulturens kritiker och dem som ser den som en marginell företeelse eller rentav som en fri fantasi.

I ett försök att förklara fenomenet betar Pfister av den nya vänsterns syn på språk och makt med hjälp av Michel Foucaults och Herbert Marcuses tänkande. Foucaults idé om diskursens makt är varken extrem eller märklig. I grunden handlar den om att sättet vi talar om saker på influerar tänkandet. Diskursanalysens uppgift blir då att avtäckta vilka föreställningar som finns och hur de samspelar med makt på olika nivåer. Toxiskt blir det först när Foucaults maktanalys gifter sig med politiskt radikala program, som Marcuses idé om att förvägra högerkrafter grundläggande fri- och rättigheter i det goda framstegets namn, formulerad i den för tiden tongivande essän "Repressiv tolerans" från 1965.

Därifrån är det tankemässiga steget inte långt till Critical Race Theory och besläktade skolor. Pfister vaskar effektivt fram grunderna till teoribygget, där en av urkunderna är Words That Wound från 1993. Med sin kritik av idén att yttrandefrihet självklart trumfar andra värden blev boken viktig för diskussionen om "hate speech". Personer från marginaliserade minoriteter ska inte behöva finna sig i verbalt våld, istället ska de åtnjuta skydd. Det är inte svårt att se hur detta tänkande födde fram idéer om trygga rum och verbala tabun. Delar av transaktivismen verkar på liknande premisser. Värnandet om det som anses gott är överordnat jakten på det som är sant.

"Pfister är i grund och botten en progressiv journalist som ser med förskräckelse på vad aktörer från den egna sidan om politikens mittpunkt ställer till med."

Resultatet har blivit en campuskultur där studenter och aktivister väljer att betrakta mötet med kontroversiella idéer som traumatiserande snarare än berikande. Det är en inställning väsensskild från synen på högre utbildning som har format det moderna universitetet. Med en given referens till Jonathan Haidt och Greg Lukianoff kopplar Pfister trenden till en generation som har curlats av sina föräldrar och inte lärt sig hantera svårigheter. Lägg till det ett utpräglat marknadstänkande där kunden alltid har rätt. En annan utväxt på trädet är den lukrativa industrin av certifiering och utbildning i mångfald och normkritik där aktörer som Robin DiAngelo och Ibram X Kendi, båda översatta till svenska, har etablerat sig med idéer om vit skörhet och en allestädes närvarande rasism.

Lärdomen av Pfisters framställning är att det under fallen av cancelkultur vi ser finns en stabil grund av teorier och åsikter som har odlats och spridits under många år. Sverige och Tyskland skiljer sig förstås från USA. Men utvecklingen som Pfister beskriver som en i huvudsak nordamerikansk historia ser vi konturerna av också här. Argument om mikroaggressioner, strukturell rasism, vita privilegier och toxisk manlighet hörs genljuda i svenska debatter både i akademien och på kultursidor. Utan denna ideologiska underbyggnad är det omöjligt att förstå cancelkulturen. Denna är nämligen framförallt ett uttryck för vad som kan hända den som avviker skarpt från ideologisk konsensus vars företrädare inte alltid ser aktivismen som politik utan som uttryck för självklara, överideologiska värden. Man kan dra sig till minnes en debatt som fördes när Veten-skapsrådet i Sverige införde genusperspektiv som kriterium för de flesta forskningsansökningar. Politisering, enligt kritiken. Givna perspektiv, löd genmälet. Ingen ideologi här, cirkulera. Kanske är det här, i helt skilda uppfattningar om vad som alls är eller borde vara politiskt eller ideologiskt, som oenigheten börjar.

Pfister gör också tydligt att aktivis-

men som rinner upp i wokeness och rigid identitetspolitik från vänster är något annat än regelrätt ideologi. Snarare rör det sig om renhetsdogmer med religiösa drag, vilket också Sara Kristoffersson understryker i sin bok. Det handlar, som hon skriver, om en rörelse med "drag av den religiösa inkvisitionens besatthet av moralisk renhet". Pfister poängterar att den kristna arvsynden går igen i de moderna teoriernas mantra om vithet – en vithet som syndaren aldrig kan bli riktigt fri från utan på sin höjd minimera skadeverkningsarna av genom ständig ruelse och beaktelse.

Det är också därför som det framstår som så viktigt att ta frågorna om cancelkultur och politisering i svensk högskola på allvar. Inte därför att teorierna om vithet, rasism och verbalt våld i sig inte har något att tillföra. Här finns mycket som är värt att beakta, till exempel när det gäller den svenska "färgblinda" antirasismen. Men dragen av absolutism förskräcker när teorier upphöjs till dogm och tillåts bilda norm för verksamheter. Alternativet då? Pfister skissar stjärnögt på en liberal diskussionskultur där sak trumfar person och bästa argument vinner. Det är givet att till exempel universitet ska fungera så, annars kan de lika gärna lägga ner. Men i ett vidare samhällsligt perspektiv liknar det ändå en from förhoppning. Människor är inte rationella hjärnor frikopplade från kroppar. Kultur, ursprung och identitet spelar roll för oss och hur vi tolkar olika företeelser i världen, hur vi blir till som sociala varelser. På något sätt behöver man förhålla sig till det utan att hemfalla åt den ideo-

logiska oresonlighet och känslomättade upptagenhet vid symbolfrågor som kommer till uttryck i woke och cancelkultur. Den som hittar balansen kan vara något stort på spåren. ✨

Magnus P Ångsal

EIN FALSCHES WORT
WIE EINE NEUE LINKE
IDEOLOGIE AUS AMERIKA
UNSERE MEINUNGSFREIHEIT
BEDROHT
 RENÉ PFISTER
 Spiegel Buchverlag/DVA 2022

Det är där gränsen går

TROTINETTE ÄR ETT gulligt ord. Det är franska, och betyder sparkcykel. Numera har det kommit att betyda något allt annat än gulligt – elsparkcykel. Paris folkomröstade den 2 april om trotinetterna och motståndarna vann. 89 procent sade nej till trotinetter. Vissa har kommenterat resultatet med att röstdeltagandet bara var 8,5 procent. Men likväl är det nu så att valresultat beräknas på avlagda röster, inte på dem som inte ägde rum, hur överraskade det än må vara. Så från och med den 1 september skall det inte längre gå att hyra elsparkcykel i Paris.

Liksom i Sverige utgår trotinettkritiken från de tvivel som föreligger om huruvida de eldrivna iakttar den omsorg och varsamhet som krävs med hänsyn till det omgivande universum. Med andra ord: Fotgängare är rädda att bli ihjälkörda av elsparkcyklister, bilister är rädda att köra ihjäl dem.

Det har även rätt osäkerhet om cyklarna som en miljövänlig lösning: arbetsmiljön för dem som skall ta hand om dem, stadsmiljön, och så miljön så där i stort. En fördel med alla de trotinetter som slängts på trottoarerna är att de i alla fall inte slängts i närmaste vattendrag. Den som vill vårda sitt gröna varumärke bör undvika att flyta runt i Seine och spy ut batterimetaller.

Det är något med prefixet el-. Det verkar göra saker aggressiva. Handdrivna vispar må vara tålmodskrävande, men de är runda och låter snällt. Ljudet från el-vispar tillhör däremot det mer huvudvärksframkallande här i världen. Och apropå ljud: inget mindre än en akustisk avgrund skiljer gitarren från el-gitarren. Gitarren besitter dessutom en självbehärskning som gör att den kan avhålla sig från el-kusinens oändliga solonummer. Här invänder den uppmärksamme läsaren, ja men el-bilar! De är minnsann tystare än bensinvarianterna. Sant, men de ger å andra sidan upphov till aggressivt polariserade åsiktsläger. Det är det stoff som oväsen vävs av.

Jag vill här inflika att jag inte är någon kategorisk motståndare till elektricitet – eller hjulet. Jag har många eluttag hemma, ett nytt på gång, och till och med en och annan förlängningssladd. Jag använder elvisp, och kan erkänna att även en elgitarr

kan vara njutbar när den omges av balanserande instrument.

Det är vid elsparkcyklar min gräns går.

JAG HAR ETT komplicerat förhållande till elsparkcyklar, eller snarare okomplicerat – entydigt negativt. En av fördelarna med den sällsynt utdragna vintern var att snödrivorna bara släppte fram de mest dödsföraktande elsparkcyklisterna – i och för sig är de rätt många, dödsdriften verkar starkare än hos sparkstöttingåkare, men något färre blev de ändå. Snön täckte dessutom över en och annan elsparkcykel, en estetisk välgärning.

Ja, jag är bitter. Det är klart att även detta fortskaffningsmedel då och då brukas av djupt sympatiska personer. Det är klart att även detta fortskaffningsmedel går att reglera. men likväl dröjde det obegrip-

”Det är något med prefixet el-. Det verkar göra saker aggressiva.”

ligt länge. Under denna utdragna tid hann bitterheten växa sig så stark att vi som ursprungligen hyste försiktigt grundad skepsis mot elsparkcyklar fick våra värsta farhågor besannade, gång på gång på

gång på gång... Människan kan vara tålmodig och mild, men man bör inte reta henne i onödan. Den som tvivlar på hur starka känslor en trotinette kan framkalla, kan ju begrunda de 89 procenten av de 8,5 procenten som gick i väg och röstade i Paris den 2 april. Ett val som de allra flesta inte såg som livsavgörande såg dessa röstberättigade som just det. En påminnelse så god som någon om att i en demokrati är det inte bara hur många som vill något som spelar roll, utan också hur intensivt några vill – eller inte vill – något.

Men elsparkcykelanarkin åsido. Kanske går avskyn mot detta fordon djupare än så? Den ursprungliga sparkcykeln är så snäll och så vacker. Och gullig. I fallet Paris ser man i andanom Babar på en glänsande röd trotinette, i stilla mak och grön kostym, inte vettvillningar på en tjurrusande tingest med spretande sladdar och mobilhållare. Den aggressivitet som elsparkcykeln framkallar hos den så fredliga sparkcykeln är en provokation i sig. Det må även gälla en del elvispar och elgitarrer, men de är i alla fall inte livsfarliga. Oväsendet till trots. ✱

Katarina Barrling

Trött på att bli uppfostrad? Då är Fokus ditt andningshål.

Vi tror på fortfarande på nyfikenhet i en ängslig tid. Vi gillar klarspråk och god stilistik. Vi är oberoende, både politiskt och i förhållande till vår egen bransch. Vi finns i samtiden, utan att vara samtidens fånge.

- 2 månader (8 nr) av Fokus
- Tidningen i brevlådan varje vecka
- Allt material på Fokus.se
- Nyhetsbrev

Vill du hellre prova Fokus Digital? Nu 3 månader för 49 kr!

För dig som endast vill få tillgång till allt material på fokus.se.
Ta del av erbjudandet på fokus.se/digital. Du sparar 398 kr!

Johan Hakelius
Politisk chefredaktör

Svarskort

... eller svara på webben:

fokus.se/axess

☐ **Ja tack!** Jag beställer **2 månader (8 nr)** av nyhetsmagasinet Fokus för bara 249 kr (ordinarie lös.nr pris 712 kr). I min prenumeration får jag tillgång till allt material på fokus.se, pdf-tidningen och tidningen i brevlådan. **Jag sparar 463 kr!**

Namn

Adress

Postadress

Telefon

E-post

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

Fokus/FPG Media AB
c/o Flowy AB

SVARSPOST
204 720 55
110 07 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 30/6 2023 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy. Prenumerationsservice tel: **08-522 183 15** och www.fokus.se

Tillsammans fortsätter vi rädda liv i Ukraina.

Några exempel på hur din gåva hjälper:

En varm filt **50 kr**

Hygienpaket till en familj **126 kr**

Tvål, filt, sovmatte och köksutrustning för en person **551 kr**

Utrustning till en första hjälpen-volontär **2 285 kr**

Filtar, sovmatte, tält, hygienartiklar och köksutrustning för en familj **9 194 kr**

Tack till alla er som är med och bidrar.

Svenska Röda Korset

**Swisha till 900 80 79
eller bli månadsgivare på rodakorset.se**